

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

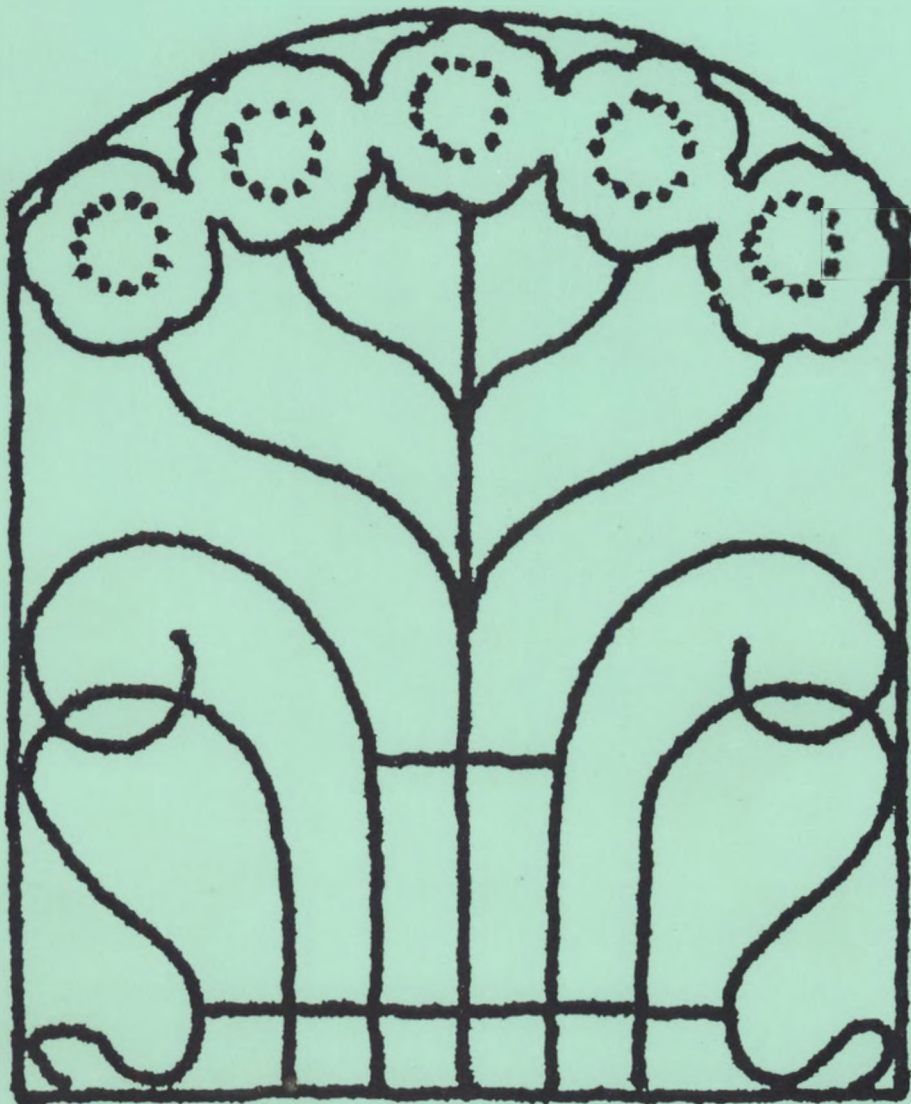
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT 1989

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt **Bind XXIV-3**

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Bestyrelse

Formand: Museumsinspektør Søren Manøe,
Solvænget 107, 6870 Ølgod, tlf. 75 24 50 11 (Ølgod museum).

Redaktør: Cand.mag. Hans Jørgen L. Larsen,
Fauruskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Kasserer: Studielektor Jens Chr. Nielsen,
Jerrigsvej 23 B, 6710 Esbjerg V, tlf. 75 15 73 21.
Amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen,
Tornskadevænget 8, 6760 Ribe, tlf. 75 42 23 55.
Pastor Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.
Købmand Johs. Godsk Hansen,
Søndergade 50, 6650 Brørup, tlf. 75 38 11 14.
Lærer E. Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Suppleanter: Skoleinspektør Sv. E. Tygesen,
Stadionvej 4A, 6623 Vorbasse, tlf. 75 33 31 39.
Skoleinspektør J. Hedegård Rasmussen,
Alsædtægten 12, 6740 Bramming, tlf. 75 17 93 30.

Redaktion Hans Jørgen L. Larsen,
Fauruskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.
Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.
Jens Kusk,
Jens Kuskvej 1, 6731 Tjæreborg, tlf. 75 17 51 03.

Ekspedition

og kasse Ejvind Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Gironummer: 6043194.

Kontingent: 100 kr.

Tryk: Skovs Trykkeri I/S, Vestervold 18 C, 6800 Varde.
ISSN 0046-4864.

Eftertryk af årbogens artikler kun mod tilladelse fra forfatterne.

Tilrettelægning og forside: Alan Havsteen-Mikkelsen.

Omslagsforside: Detalje fra døren til Lundvej 39, Varde. (Huset er ombygget 1904).

Fra Ribe Amt

Bind XXIV - 3

**Historisk Samfund for Ribe Amt
1989**

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Bestyrelse

Formand: Museumsinspektør Søren Manøe,
Solvænget 107, 6870 Ølgod, tlf. 75 24 50 11 (Ølgod museum).

Redaktør: Cand.mag. Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Kasserer: Studielektor Jens Chr. Nielsen,
Jerrigsvej 23 B, 6710 Esbjerg V, tlf. 75 15 73 21.
Amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen,
Tornskadevænget 8, 6760 Ribe, tlf. 75 42 23 55.

Pastor Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.

Købmand Johs. Godsk Hansen,
Søndergade 50, 6650 Brørup, tlf. 75 38 11 14.

Lærer E. Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Suppleanter: Skoleinspektør Sv. E. Tygesen,
Stadionvej 4A, 6623 Vorbasse, tlf. 75 33 31 39.

Skoleinspektør J. Hedegård Rasmussen,
Alsædtægten 12, 6740 Bramming, tlf. 75 17 93 30.

Redaktion Hans Jørgen L. Larsen,
Fauerskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75 38 80 31.

Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 14 97.

Jens Kusk,
Jens Kuskvej 1, 6731 Tjæreborg, tlf. 75 17 51 03.

Ekspedition

og kasse Ejvind Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Ounbøl, 6800 Varde, tlf. 75 26 41 16.

Gironummer: 6043194.

Kontingent: 100 kr.

Tryk: Skovs Trykkeri I/S, Vestervold 18 C, 6800 Varde.

ISSN 0046-4864.

Eftertryk af årbogens artikler kun mod tilladelse fra forfatterne.

Tilrettelægning og forside: Alan Havsteen-Mikkelsen.

Omslagsfor side: Detalje fra døren til Lundvej 39, Varde. (Huset er ombygget 1904).

Årbogens forside

Af Hans Jørgen L. Larsen

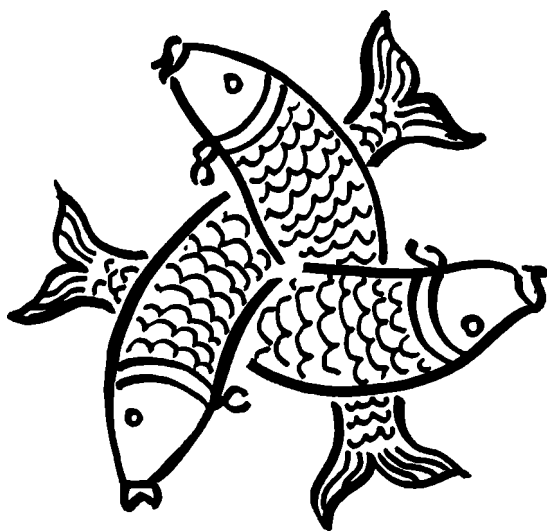
1987-årbogens udseende var noget anderledes end de tidligere årbøgers. En af nyskabelserne var en ændret forside. Vi skrev dengang, at vi havde tænkt os at beholde samme billede på forsiden over de 3 hæfter, der tilsammen udgør et bind. Allerede året efter var vi gået fra den tanke, for da havde vi valgt et andet motiv til forsiden, og i år har vi så valgt et tredje motiv. Vi blev nemlig enige om i redaktionen, at det nok ville være en god ide med en ny forside hvert år, således at også den side af årbogen blev ny hvert år, motiverne skulle da hentes fra kendte og ukendte monumenter i Ribe amt - vi vil gerne modtage forslag til emner. Fællestrækket ved motiverne skulle da være den kunstneriske bearbejdning af originalmotivet ved Alan Havsteen-Mikkelsen, Ærø.

Til 1987-årbogen var motivet hentet fra Lindknud kirkes dåbsfad og det blev nærmere omtalt i samme årbog. 1988 årbogens motiv var trehovedet i Glejbjerg; og dette års motiv er en detalje fra et hus beliggende på Lundvej i Varde.

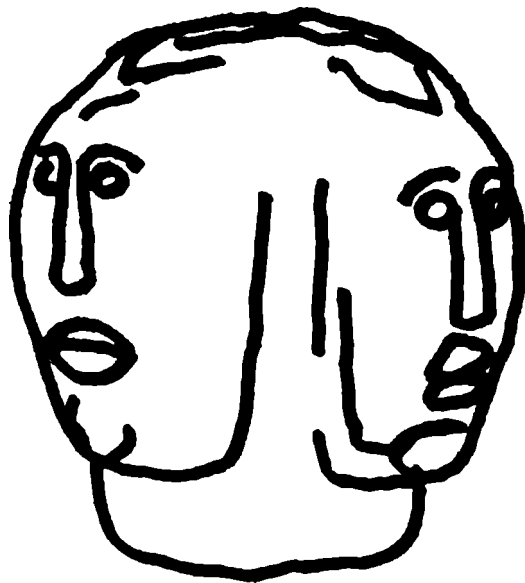
Trehovedet fra Glejbjerg

Da vi placerede trehovedet fra Glejbjerg på forsiden af 1988-årbogen nøjedes vi med kort på omslagets inderside at nævne, hvad motivet var og gav den formodede datering af hovedet, men vi har følt - efter bogen var udkommet - at det nok var lidt vel lidt at fortælle om det særprægede hoved, og det vil jeg gøre godt her, ligesom jeg også vil præsentere huset på Lundvej.

Trehovedet fra Glejbjerg blev i 1930'erne

1987-årbogens forside. De tre fisk fra Lindknud kirkes dåbsfad.

1988-årbogens forside. Trehovedet fra Glejbjerg.

Trehovedet fra Glejbjerg. (Foto: K. Høgsbro Østergaard, ca. 1938 i Åstrup Sognearkiv).

opdaget af pastor K. Høgsbro Østergaard, dav. sognepræst i Aastrup og Vr. Starup. Han beskrev i *Dansk Hjemstavn* nr. 26, 1969, hvordan han blev gjort opmærksom på hovedet og han forsøgte også at datere hovedet og at sætte det ind i en større kulturhistorisk sammenhæng. Han fortæller bl.a. følgende, om dengang han fandt hovedet (*Dansk Hjemstavn*, nr. 26 s. 18-20): *Altså: Der var engang, at jeg sad og spiste suppe i Glejbjerg forsamlingshus. Ved siden af mig sad der en ældre kone, som jeg end-*

nu ikke havde lært at kende. Hun hed Thilde-Bothilde Nielsen - men jeg fik lov at kalde hende ved det navn, alle andre kendte hende ved. Hun siger til mig - mens vi sidder der og ikke rigtig ved, hvad vi skal sige til hinanden: Har De set det hoved, der står henne i haven hos os? Jeg anede ikke, hvad hun talte om. Det lød så aldeles meningsløst, at jeg var lige ved at tænke, mon hun da er rigtig klog. Det var hun nu ikke, det var tydeligt nok, for sprogetonen var ægte og tilforladelig. Jeg spurgte derfor lige så stilfærdigt, hvordan det så ud. Ja, det var jo da af sten, og det havde tre ansigter. Det havde engang siddet indmuret oppe i gavlen på staldbygningen, den ende, der vender ud mod vejen. Nedenunder havde der været et andet ansigt, og så var stalden blevet revet ned, fordi den var for lille, og så kom hovedet frem i dagens lys, og så viste det sig, at det havde tre ansigter. Det andet ansigt, det havde været nedenunder, var fra en anden stor buet sten, som også stod ude i haven...! Nå, ja, den måtte jeg jo hen og se på ved lejlighed, tænkte jeg, og sagde det også til Thilde, men inderst inde sad der jo en lille djævel og hviskede: Det er da vist noget pjat, og det har du ikke tid til at beskæftige dig med. Men en dag kom jeg og så hovedet. Der stod det, oven på noget, der lignede en dør-overligger og på dør-overliggeren var der et ansigt, jo, det passede godt nok - og det så mærkeligt ud. Senere traf jeg flere, som kunne huske det hoved i gavlen, og også, at der var et andet hoved nedenunder. De kunne huske, at de drillede hinanden med disse hoveder, dengang da de var unge og kom forbi gården og gavlen.

Høgsbro Østergaard fandt også frem til, hvor hovedet var kommet fra. Det var blevet fundet i slutningen af sidste århundrede i en grusgrav af nogle legende børn; deres far, der kunne se, at hovedet var noget særligt, fik mureren, der da var ved at opføre gårdens stald-

bygning, til at mure hovedet ind i gavlen, hvor det så sad, indtil stalden blev revet ned i 1908.

Ved at sammenligne hovedet med lignende fund i England, Irland, Skotland, Østrig og Jugoslavien nåede Høgsbro Østergaard frem til, at hovedet måtte være keltisk og daterede det til folkevandringstiden (ca. 400-575 e.Kr.). I en artikel i *Skalk* 1978, nr. 1, s. 11-13 skriver Jan Kock om Trehovedguden, og han giver den keltiske gud med de tre hoveder navnet Lug ud fra den irske tradition; om trehovedet fra Glejbjerg engang har heddet sådan, ved vi af gode grunde ikke noget om.

Fra Bramming Hovedgård kendes også et trehoved, der har stået på en søjle i haven. Dette hoved formodes at være fra samme tid som Glejbjerg hovedet, selvom dateringen også her er usikker. Trehovedet fra Bramming Hovedgård befinder sig på Esbjerg Museum, hvor og-

så en afstøbning af Glejbjerg hovedet kan ses. Selve Glejbjerg hovedet befinder sig stadig på den gård, hvor den blev opdaget af K. Høgsbro Østergaard.

Jugendvillaen, Lundvej, Varde

Til 1989-årbogens forside har vi fundet motivet et helt andet sted, nemlig fra jugendvillaen, Lundvej 39, Varde. Det særprægede hus er et ældre hus, der i 1904 blev ombygget af arkitekt C. H. Clausen, Esbjerg, og fik da den usædvanlige facade i jugendstil. Motivet er taget fra en detalje på facaden. (Billedet er venligst udlånt af Varde lokalhistoriske arkiv. Huset er omtalt kort i *Arkitektur i Ribe Amt* (1987) s. 19).

Hans Jørgen L. Larsen, Redaktør af «Fra Ribe Amt», Faur-skovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, 75 38 80 31.

Jugendhuset, Lundvej 39, Varde. (Foto i Varde lokalhistoriske arkiv).

Bomber over Esbjerg - et 50-års minde

Af Verner Bruhn

Sommeren 1939 var ladet med storpolitisk uro. I 1938 havde stormagterne England og Frankrig forhandlet med Tysklands rigskansler Adolf Hitler i München, og mange håbede at faren for en storkrig var drevet over - at der ville være *fred i vor tid* som den engelske premierminister udtrykte det. Men fra foråret 1939 var det klart at fredshåbet ikke kunne holde, Europa var på vej mod en ny krig. I marts besatte Hitlers tropper Tjekkosllovakiet trods aftalerne fra året før, Mussolini besatte Albanien i påsken, og andre lande, først og fremmest Polen, følte sig truet af Hitlers Tyskland. Det var ikke mere et spørgsmål om krigen kom, men om *hvornår* den kom. I august sikrede Hitler sig mod øst ved at indgå en ikke-angrebepagt med Sovjetunionen, og dermed var Polens skæbne beseglet. Den 1. september gik tyske tropper over den tysk-polske grænse og Warszawa blev bombarderet af tyske fly. To dage senere erklærede England og Frankrig Tyskland krig og dermed var Anden Verdenskrig begyndt.

Begivenhederne ude i Europa blev fulgt med opmærksomhed og spænding i Danmark. Der var næppe mange der var uenige med statsminister Th. Stauning i, at Danmark erklærede sig neutralt. Under Første Verdenskrig var det lykkedes at holde Danmark uden for krigen, og det var regeringens mål og håb at det kunne lykkes også i denne nye krig.

I Esbjerg havde man fulgt den politiske udvikling med spænding og bekymring. Den store fiskerflåde kunne kun med uro se krigstilstand i møde, og havnens eksport og import var af væsentlig betydning for byens økonomi.

Men foreløbig var krigen så ny at den ikke var blevet en del af folks bevidsthed. Det var til syvende og sidst ude i Europa det foregik, og det kom indtil videre ikke os ved.

Krigen skulle dog blive barsk realitet allerede dagen efter at England og Frankrig havde erklæret Tyskland krig.

Den 4. september 1939 var en mandag, en smuk sensommer dag med solskin og høj himmel over Esbjerg. Ude over Nordsøen var vejret imidlertid skyet og blev i løbet af dagen usigtbart¹⁾.

Klokken ca. 17.30 kom en flyvemaskine ude fra Ho bugt og fløj ind over havnen og olietankene nordfra. Den fortsatte i en bue over byen og forsvandt derefter igen ud over havet. Undervejs kastede den fire bomber. Den første faldt på *Tjæremarken* lidt nord for Hermetikfabrikken og frembragte et stort krater, næsten fem meter dybt. Den næste bombe faldt ved Vedsted Hansens pakkassefabrik og efterlod ligeledes et krater i jorden. Den tredje bombe traf ejendommene Frodesgade 150-152, og den sidste faldt i gården til Sjøllandsgade 26²⁾.

Hverken de to første eller den sidste bombe forårsagede andre ulykker end de nævnte huller i jorden og i hundredevis af knuste ruder. I Sjøllandsgade legede adskillige børn i gården, men også de undgik lemlæstelse eller død. Kun den tredje bombe fik alvorlige følger. Den gik gennem taget nær skorstenen i Frodesgade 152, fortsatte ned gennem huset og eksploderede i kælderen i nabohuset nr. 150. De to gavle blev revet fra hinanden så det så ud som om bomben havde skåret husene fra

De ødelagte ejendomme i Frodesgade set fra gården. Billedet er taget af en beboer i kvarteret dagen efter bombardementet. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

hinanden. I alt blev ti lejligheder mere eller mindre ødelagt. På grund af det gode vejr var de fleste beboere udendørs, hvad der formodentlig har frelst deres liv. En kvinde, fru Edel Hansen, blev dræbt og flere andre måtte på hospitalet for at blive behandlet for snitsår, skrammer og chock. *Da jeg hørte maskinen, løb jeg ud i køkkenet og ud på altanen, men så var det ligesom huset faldt til hver sin side, og jeg faldt ned med altanen og blev helt begravet i murbrokker ... jeg var nok besvimet, men så kom der en ambulance efter mig .. fortæller en beboer der dengang boede på l. sal i nr. 150³⁾.*

På politistationen havde den vagthavende nok hørt flyvemaskinen, men ikke bombeledslagene. Han var - ironisk nok - i samtale med sin overordnede om hvad politiets opgaver skulle være i en kommende civilforsvarsordning, hvis Danmark skulle komme med i krigen⁴⁾. Politiet blev dog hurtigt alarmeret og gik omgående i gang med at afspærre området, så redningsarbejdet kunne komme i gang. De to redningskorps Falck og Zonen havde sendt alt disponibelt mandskab af sted, før endnu vidste man ikke om der lå flere tilskadedekomne i ruinerne. Først hen på aftenen var det sikkert at ulykken kun havde krævet ét dødsoffer, og de sårede var ikke mere medtagne end at alle kunne udskrives efter få dages forløb.

Begivenheden hensatte på det nærmeste byen i panik. Alle mulige rygter svirrede: at Jylland var blevet besat, at nye bombardementer af Esbjerg var på vej, at engelske krigsskibe var set i Storebælt, at englænderne havde besat Sønderjylland. Et rygte hævdede at Holsted var blevet bombet. Det lyder noget ejendommeligt at en lille stationsby i det vestjyske skulle være udset til bombemål, og muligvis har der været tale om en forveksling mellem Holsten og Holsted. *Esbjerg summede som en bikube og skrækken sad hele befolkningen i kroppen..* skrev en lokal avis⁵⁾, men ingen vidste i virkeligheden noget. Panikken gav sig udtryk i at esbjergensere i hundredvis flygtede fra byen. I privatbiler og med rutebil tog folk nordpå til Varde, Vejers, Tårn og Skjern for at slå sig ned hos familie og bekendte. Det var umuligt at opdrive en-hyrevogn i byen, og aftentoget østpå kl. 19 var overfyldt, det næste tog måtte dubleres for at få plads til opskræmte mennesker.

Den voldsomme reaktion skyldtes først og fremmest situationens uforberedthed. Krigen var begyndt dagen før, den var et opgør mel-

De ødelagte ejendomme i Frodesgade fotograferet et par dage senere, hvor det første oprydningsarbejde var overstået. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

lem stormagterne og Danmark var neutralt. Ingen regnede endnu med krigen. Bomben kom som et chock og udløste typiske chockreaktioner: angst, usikkerhed og panikhandlinger.

I løbet af et par dage faldt sindene til ro, oprydningsarbejdet blev fortsat - og flygtningene vendte tilbage til byen. Nogle var lidt slukørede over deres egen reaktion, og et vidne husker at vi blev drillet i skolen de første dage efter at vi var kommet tilbage...⁶⁾

Begivenheden blev naturligvis kommenteret i alle medier landet over. Radio og aviser bragte reportager fra byen, og Dansk Film Re-

vy der viste aktuelle begivenheder som forfilm i biografene havde et filmhold i Esbjerg, så alle landets biografgængere kunne se de ødelagte huse i Frodesgade⁷⁾. I Folketinget udtalte formanden mindeord over den dræbte og Esbjerg byråd holdt ekstraordinært byrådsmøde i anledning af bombardementet. De fleste aviscommentarer udtrykte deres sympati med de ulykkesramte, men beskæftigede sig mest med at Esbjergbegivenheden viste, hvor lidt en neutralitetserklæring var værd. Neutralitet var intet værn mod krigshandlinger og gav ingen sikkerhed trods nok så mange politikerord. Det eneste et lille land kunne gøre var at

En af de ødelagte lejligheder i Frodesgade 150 - 2. sal. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

udbygge et civilforsvar og så i øvrigt håbe på at krigen ville gå uden om landet. *Politiken* slog koldt vand i blodet og skrev at sagen var *tragisk ... men har ikke afskrækkende karakter*⁹¹.

Enkelte aviser forsøgte at slå politisk mønt på sagen. De danske nazisters blad *Fædrelandet* mente at regeringen havde forsømt sine forsvarsopgaver, og *da det må være regeringen der har ansvaret* burde den gå af. *Vi kan ikke længere lade os regere af ... evneløse kujoner...* som det hed i avisens specielle jargon⁹². Også det kommunistiske *Arbejderbladet* prøvede at så mistillid til regeringen, men de fleste aviser fandt at der ikke skulle drives partipolitik

på denne sag.

Den 11. september 1939 blev den dræbte fru Edel Hansen begravet fra Zions kirke. Begravelsen fandt sted på statens bekostning og blev overværet af repræsentanter for officielle myndigheder fra kongehuset til byrådet, fra byens foreninger og mange mange andre. Blandt de største kranser var foruden kransen fra kongen og dronningen en krans fra den engelske regering: *Med den dybeste sympati fra den engelske regering* lød teksten på båndet. Uden for kirken trængtes byens befolkning da båren blev ført fra kirken til kirkegården i Gormsgade. På vej op til gravstedet passe-

rede følget forbi et andet civilt offer for flyvemaskinen, skønt omkommet i fredstid: flyverhelten John Tranums gravsten.

De hjemløse familier blev indkvarteret hos venner og familie indtil der kunne skaffes dem en anden bolig. Esbjerg kommune gav dem fortrinsret til lejligheder i et nybyggeri der stod færdigt nogle måneder senere.

Allerede de første kommentarer til bombenedkastningen var inde på at der måtte være tale om en fejltagelse. For ingen af de krigsførende parter var der nogen idé i at nedkaste bomber over en dansk provinsby, selv om der var tale om en havneby med fast ruteforbindelse til England. En teknisk undersøgelses-

kommission kom til Esbjerg allerede den 5. september, og det viste sig hurtigt at der var tale om bomber af engelsk fabrikat.

Udenrigsminister Peter Munch havde straks efter ulykken udtalt at *det indtil nu ikke er oplyst for os om den flyvemaskine der har forvoldt den store ulykke hører til den ene eller den anden nation*¹⁰⁾. Den tyske gesandt i København Renthe-Fink erklærede omgående at der under ingen omstændigheder kunne være tale om en tysk maskine. Der havde erklærede han, overhovedet ikke været tyske maskiner i luften i nærheden af Esbjerg¹¹⁾. Noget skinhelligt føjede den tyske gesandt til at Tyskland altid respekterede andre landes neutrali-

Folk flygtede fra Esbjerg i Hundredvis -!

Det var i Aftes næsten umuligt at faa Hyrebiler. Mange flygtede nordpaa

Bombekatastrofen medførte en Masseflugt fra Esbjerg. Saa snart Befolkningen hørte om Bombernes Ødelæggelser, blev der rundt om truffet hastige Beslutninger om at forlade Esbjerg. Byens Lillebil- og Vognmandsforretninger blev bestormet saavel i Telefonen som paa Dørene. Hundredvis vilde væk fra Esbjerg til Venner og Familie i andre Byer. Navnlige var der Fisker-Familier, der absolut vilde bort. Lillebil-Compagniet oplyser, at det allerede en Time efter Ulykken var i Stand til at sende en Rutebil til

Thyborøn med Kvinder og Børn. Senere sendtes endnu en Rutebil til Thyborøn og én til Ringkøbing. De flygtende regnede her med at finde enten Familie eller deres Mand, idet Fiskekutterne i stort Tal løber ind til Thyborøn af Hensyn til Minefaren.

Barnevogne blev hobet op paa Rutebilernes Tag, og de mange, der fik Plads i Bilerne, sad med Armene fyldte med Puder og Dyner. Ogsaa Lillebilerne befordrede uafbrudt Esbjergensere og Turister fra Byen. Der var

(Fortsættes Side 8).

Udklip fra dagbladet
Vestkysten 5. september 1939.

Udsnit af sørgetoget
ved begravelsen af den
dræbte fru Edel Hansen
den 11. september 1939.
(Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

Kransene til begravelsen fra den engelske ambassade i København og den engelske konsul i Esbjerg var uofficielt en bekræftelse på, at den engelske regering erkendte, at bombemaskinen var britisk. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

tet. Den engelske gesandt, Sir P. Ramsay, var mere i tvivl og turde ikke uden videre erklære at flyet ikke var engelsk.

Han sendte et iltegram til London: *To bomber blev kastet kl. 5.45 (17.45) over Esbjerg fra stor højde af et uidentificeret fly forårsagende stor ødelæggelse og tab af menneskeliv. Undersøg og underret mig hurtigst muligt, hvorvidt jeg kan afvise at maskinen var britisk¹²⁾*. Allerede næste dags formiddag kunne det danske udenrigsministerium imidlertid fortælle gesandten at bomberne var engelske. For at Ramsay kunne nå at få sin regerings bekræftelse tilbød den danske regering at udsætte offentliggørelsen af undersøgelseskommissionens rapport et døgn. Ramsay sendte et nyt telegram og meddelte udenrigsministeriet i London, at *offentlighedens interesse er af et sådant omfang, at der må frigives informationer allersest i morgen ... må jeg i det mindste hurtigst muligt få sympatitilkendegivelser fra Hans Majestæts regering og forsikring om kompensation, hvis Hans Majestæts regering finder, at bomberne rent faktisk blev kastet af britiske maskiner*. Imidlertid havde den engelske regering sendt et ret vidtløftigt svar der

hverken indrømmede at flyet var engelsk eller afviste det. *En af de savnede maskiner kan ... have mistet orienteringen og kastet bomberne i den tro at den var ude over havet*, hed det bla. Den engelske regering blev dog tvunget til at indrømme at det var en af deres maskiner, men også indrømmelsen var så vag at den måtte fremkalde forbavselse: *Da der erklæres af den danske regering, at bomben eller bomberne var af engelsk fabrikat, har den engelske regering intet andet alternativ end at acceptere denne opfattelse som korrekt*.

Tyskerne greb den britiske ubeslutsomhed med begejstring og udnyttede den i propagandaen. Englænderne havde den 4. september nedkastet flyveblade over Tyskland, men en del var blevet kastet ned i Holland. Tyske aviser kunne derfor skrive om englænderne der ikke respekterede de små landes neutralitet, England førte en *provokationspolitik* og driver *løgnepropaganda* hed det f.eks.¹³⁾.

Senere under Anden Verdenskrig benyttede tyskerne igen bomberne over Esbjerg i deres propaganda. Da de allierede i 1944 gennemførte en række store bombardementer af tyske byer, beskyldte tyskerne englænderne for at udføre *terrorbombninger*. Det havde, sagde en tysk pressetalsmand, englænderne gjort fra krigens begyndelse, bla. over den danske by Esbjerg¹⁴⁾.

Efter at englænderne modstræbende havde indrømmet skylden afkrævede de danske myndigheder England erstatning. Den 8. september fik Ramsay besked på at meddele den danske regering at der ville blive betalt erstatning, og det var englænderne meget om at gøre at tilbuddet blev fremsat før den danske stat og Esbjerg kommune fremsatte krav derom. De samlede krav lød på 93.000 kr. for ejendommen, 53.000 kr. for løsøre og 20.000 kr. til kommunen. Imidlertid trak sagen i langdrag og det vakte megen fortrydelse hos de ramte fa-

milier. Først den 28. oktober sendte den danske regering officielt kravet til London, og Ramsay sendte telegram til det britiske udenrigsministerium hvori han bad om en hurtig afgørelse: ... *det værste mulige indtryk vil opstå her, hvis vi efter denne indrømmelse tinger i måneder om det fordrøde beløb*¹⁵⁾. Der kom til at gå måneder. Den 16. december skrev flere aviser om det urimelige i at de skadelidte ikke kunne holde jul med egne møbler og eget inventar. I hvert fald, mente mange, burde den danske stat lægge ud¹⁶⁾.

Esbjerg kommune lagde imidlertid penge ud og først ind i det nye år blev erstatnings-sagen endelig afgjort.

Forholdet mellem udenrigsminister P. Munch og Ramsay synes ikke at have været ganske godt. Engelske fly krænkede også senere dansk luftrum - allerede den 8. september overfløj engelske maskiner Esbjerg og nedkastede flyveblade - og Munch protesterede hver gang, hvad han naturligtvis skulle. Det synes ikke som om Ramsay helt har kunnet affinde sig med denne holdning¹⁷⁾.

Begivenhederne i Esbjerg førte til at der blev opstillet et luftværnsforsvar ved Sædding Strand nord for Esbjerg. Ramsay meddelte Munch at England ville betragte det som en *uvenlig handling* hvis en neutral stat nedskød engelske fly, og han truede faktisk med at Royal Air Force kunne finde på at hævne en sådan handling¹⁸⁾.

Også denne episode tyder på et noget anspændt forhold mellem Munch og den engelske gesandt. På den anden side gjorde den danske gesandt i London, grev Reventlow, englænderne opmærksom på at de stadige overflyvninger kunne tirre Tyskland, og kunne få dette land til at overveje en aktion mod Danmark.

Således indgik både bombardementet af Esbjerg og de mange senere engelske overflyv-

N

N 4148 141
5 SEP 1939

FOR DISTRIBUTION 2

Telegram (en clair) from Sir P. Ramsay (Copenhagen).
4th September, 1939.

D. 10 p.m. 4th September, 1939.
R. 8th September, 1939.

No. -

URGENT

Following for Air Ministry. Two Bombs were dropped at 8.47 this evening in Esbjerg from great height by unidentified aeroplane causing damage and loss of life. Please investigate and inform me urgently whether I can deny that machine was British.

SEP 8 1939
F.O. REGISTRY

Kopi af den engelske ambassadørs telegram til det engelske udenrigsministerium, hvori han beder om besked om han kan benægte, at bombeflyet var engelsk. (Historisk Samling fra Besættelsestiden).

ninger af Danmark i en diplomatisk aktivitet året ud og næste forår. Den 9. april 1940 ændrede ganske på dette forhold da tyske tropper besatte Danmark og på den måde direkte inddrog Danmark i Anden Verdenskrig.

Det var i 1939 vanskeligt at få opklaret hvad der egentlig var gået galt. Hvorfor smed en engelsk flyvemaskine bomber over Esbjerg, hvor skulle den have kastet sin dødbringende last?

Efter krigen har det været muligt at finde forklaringen på den ulykkelige hændelse. Mest omfattende er alle allierede luftangreb i Danmark - planlagte såvel som fejlagtige - beskrevet i et to-bindes værk fra 1988 med titlen *Vestallierede luftangreb i Danmark under 2. verdenskrig* af Henrik Skov Kristensen, Claus

Dansk anti-luftskjts i Sædding nord for Esbjerg på hjørnet af Hjertingvej og lærphagevej, opstillet umiddelbart efter bombenedkastningerne i september 1939. (Byhistorisk Arkiv Esbjerg).

Kofoed og Frank Weber. Det fremgår af bogen at Royal Air Force havde adskillige planer klar ved krigens udbrud for en række taktiske opgaver, bl.a. angreb på tyske flådeenheder. Allede den 4. september 1939 satte RAF angreb ind på tyske krigsskibe i Wilhelmshafen og i Brunsbüttel ved Elbens munding. Ingen af aktionerne var særlig succesrige. Tyske aviser meddelte den 5. september at luftforsvaret satte så *virksomt ind, at angrebet ... blev ganske splittet* og at der *ingen skader blev anrettet. Af de angribende maskiner blev mere end halvdelen skudt ned*⁹². De store tab svarer nogenlunde til hvad der siden er oplyst gennem arkivstudier. Tilsyneladende var den tyske modstand større end forventet, det engelske mand-

skab for uerfarent og i kombination med det dårlige vejr over Nordsøen gik aktionen i opløsning. Den maskine der kastede bomber over Esbjerg synes at have været en vildfaren maskine der skulle have været over Brunsbüttel. Formodentlig er piloten i det usigtbare vejr kommet ud af kurs, og han kan have ment at han var over en tysk havn. Hvordan han har forvekslet krigsskibe med huse i byen lader sig næppe opklare.

Det er tvivlsomt hvor præcise oplysninger det britiske udenrigsministerium har fået fra Bomber Command i RAF. Medens udenrigsministeriet var interesseret i at forhindre at den engelske bombenedkastning skulle skade Englands anseelse i Danmark og andre neu-

trale lande, har Bomber Commands interesse næppe været at udbasunere en oplagt fejlnavngivning. At der var tale om en fejltagelse er ganske sikkert.

Besættelsesårene bragte andre og større ulykker med sig end begivenheden den 4. september 1939 og større værdier og flere menneskeliv gik tabt. Bombardementet blev en episode set i det lys. Men faktisk var den dræbte esbjergenser det første civile offer i Anden Verdenskrig. Der skulle komme hundredetusinder til i de følgende år.

I graven på Gormsgades kirkegård er Edel Hansens mand også begravet. På det beskedne gravsted minder intet om de dramatiske begivenheder hvorunder Edel Hansen blev dræbt. På stenen står ud over navn og årstal blot ordet: *Fred*. Det har i betragtning af begivenhederne hin septemberdag sin særlige betydning netop der.

Verner Bruhn, f. 1928 Lærereksamen, cand.phil. seminarielektor ved Esbjerg Seminarium og fagkonsulent i undervisningsministeriet. Tidligere formand for Historisk Samfund for Ribe Amt. Har udgivet en lang række bøger og artikler om Esbjerg og Ribe amt, senest *Kirkeliv i Esbjerg* 1987.

Kilder:

Den største samling materialer, herunder kopier af en lang række dokumenter, findes i Historisk Samling fra Besættelsestiden, Esbjerg. Byhistorisk Arkiv Esbjerg har materiale, væsentligst avisudklip, og en righoldig billedsamling under sag Verdenskrige Bombninger.

Af trykt litteratur fremhæves:

Sven Henningsen: *Esbjerg under den anden Verdenskrig*. Esbjerg 1955.

H. Skov Kristensen, Claus Kofoed, Frank Weber: *Vestallerede luftangreb under 2. verdenskrig*. Århus Universitetsforlag 1988.

Dagbladene *Vestkysten*, *Sydvestjylland* og *Vestjyllands Socialdemokrat* september-december 1939.

Noter:

1. Vejret angives i flere kilder som solskinsvejr og i andre som overskyet. Oplysningerne her er hentet fra Meteorologisk Institut i brev af 11.10.1988.
2. Se de ovenfor nævnte værker samt de lokale aviser 5.-8. september.
3. Interview med fru Anna Henriksen, Esbjerg.
4. Interview med fhv. politiass. Bruno Pedersen, Esbjerg.
5. *Sydvestjylland* 5. september 1939.
6. Interview med Leif Rønn Jensen, Esbjerg.
7. Filmen opbevares i dag på Danmarks Radios Historiske Arkiv.
8. *Politiken* 6. september 1939.
9. *Fædrelandet* s.d.
10. Se de samtidige aviser.
11. Citeret efter samtidige aviser.
12. Kopier af gesandstens telegrammer i Foreign Office 371-ref. 23641 er lånt i Historisk Samling. De efterfølgende citater er herfra.
13. *Tyske aviser* er citeret i *Vestkysten* 6. september 1939.
14. Se bl.a. illegale blade i Historisk Samling fra Besættelsestiden.
15. Som note 12.
16. *Føks. Aftenbladet* 14. december og *Fædrelandet* s.d. *Vestkysten* 13. dec.
17. *Vestall. luftangreb* side 23.
18. Som note 17.
19. *Hamburger Fremdenblatt* 5. september 1939.

Lederen af Historisk Samling fra Besættelsestiden, rektor Palle Schmidt, takkes for hjælp med fremskaffelse af kildematerialet.

Amtscentralen i Esbjerg har sammen med studerende fra Esbjerg Seminarium fremstillet en videofilm om begivenhederne den 4. september 1939, som udlånes til skoler, institutioner m.m.

Gården matr. nr. 19 a, Borre, i 3. slægtsteds eje, o. 1951. (Privateje).

Erindringsbilleder og Eftertanker

Af Frode Sørensen

Efter i to år at have skrevet om fortidige bønder i Borre i Aal sogn skal jeg nu endelig i gang med det, som var min oprindelige hensigt: at skrive noget jeg kan huske fra min egen tid. Hvordan gør man det? Jeg vil så vidt mulig være læservenlig.

En historisk rapport med et væld af data og kildehenvisninger vil jeg søge at undgå. Ligeså en statistisk, politisk redegørelse for landbrugskrisen, som min tid fik at føle; men den vil blive omtalt. Jeg vil også skitsere sognet, hvori mine mennesker levede. Jeg kalder dem mine fordi deres tilværelse også var min. En historie uden mennesker interesserer mig ikke ret længe. De små hændelser og oplevel-

ser, jeg finder frem af erindringens rodekasse, kan se ligegyldige ud, men de udgør den *kna-gerække* jeg skal bruge til at hænge mine tidsbilleder op på. Der kan være hændt noget lignende andre steder.

Der vil ikke blive skrevet om andre nulevende mennesker end mig selv. Jeg-formen er uundgåelig, fordi det var mig der så og sansede og tænkte efter. Eftertanken har vide grænser og må bruges af enhver.

Den 1. maj 1929 havde min undervisningspligt ved Oxbøl Friskole fået de syv år, den havde krav på. Den sidste vinter var den kolde-

ste, den mest snedækkede og den mest lærerige af dem alle. Der var lunt inden døre, og det var en god skole. Ifølge skolens arkiverede dagbog havde jeg intet fravær med vejret som undskyldning.

Før den hårde vinter bed sig fast længe før jul havde jeg fået mine første lange, dyre amerikanske gummistøvler for 16 kr., et stort beløb på Peder Skomagers disk. De var til at vokse i og havde plads til en tør halmvisk, som min far kunne flette af hvid rughalm, imens jeg fejede staldbroen i mørkningen.

Med den udrustning var man forpligtet til at trodse enhver snedrive seks formiddage om ugen.

Skoledagen var kort og interessant. Ingen lektier at lære udenad til næste dag, men gode skriftlige opgaver at arbejde med hjemme. Nogle af os fik lyst til lidt mere end blot det nødvendigeste. Det var den friskoles sigte at lære sine børn selv at arbejde med tingene udfra egne forudsætninger, lære at konkurrere med sig selv.

I den kolde vinter blev der ikke spildt megen tid på skolevejen hjem. Efter middagsmaden, som vi kaldte unden (eller onden) var det min pligt at tappe vand i krybben til to rækker køer og kalve. Slæbet med at pumpe vand ind i en muret beholder i hjørnet af stalden havde andre gjort om formiddagen med den frønne træpumpe ude vest for bryggersdøren. Jeg skulle blot regulere vandhanen, så strømmen passede til køernes sugetempo. Ikke for lidt og ikke for meget. Vand var der nok af, men det var slavearbejde at trække pumpen.

Hvis ikke vi skulle tærsk e.l. blev de næste par timer eller tre brugt på skolesager. Derom var jeg enig med min far, for det var netop i de tider, han var meget tilfreds med den skole, han selv havde været med til at skabe. Nu skulle den bruges mens tid var.

Jeg overkom lidt mere end at skrive fristile

om norske eller svenske forhold. Der var også regneopgaver, som skulle stilles op så også andre kunne forstå, hvordan man havde båret sig ad med at regne dem.

Min lyst til husflid med løvsav var det gået tilbage med. Jeg havde lært at læse bøger. Carit Etlars Gøngehøvdingen med tilbehør var forlængst slugt og nogle af Jules Vernes de bedste eller værste led samme skæbne.

Børnenes Ugeblad fik jeg med posten for 160 øre i kvartalet og en bog på 100 sider i tilgift foruden en årsgave, hvoraf jeg husker et par af Ingemans historiske romaner forkortet for børn. Efter den tog jeg fat på originalen, som stod i vort bogskab. Undervejs fandt jeg ved andres hjælp ud af, at ikke alt var pinlig historisk korrekt, men de fleste helte og skurke havde vistnok levet engang?

Den historie, som var ca. 700 år yngre og angik livet i det lokale samfund, undgik ikke min nysgerrighed. Hvad jeg fattede med mine barnlige sanser er siden pyntet med læste eller fortalte ord og tal og lidt eftertanke. Derfor nogle træk om det samfund, som ingen kunne melde sig ud af.

Sentensen *Ak, hvor forandret*, var også aktuel i 1929, men Aal sogns størrelse og plads på landkortet var omtrent uændret. I landskabelig henseende var der måske sket mere i de 60 år før 1929, end i tiden der fulgte, men den fortid er beskrevet i tidligere udgivelser og skal ikke gentages her. Det var mine bedsteforældres og forældres slægtled, der kultiverede det bondeland, som jeg blev født ind i og lærte at kende.

Landbruget var faldet til ro i en form, en struktur, der mentes holdbar fremover i gode som i sølle tider. Al jord, der fandtes værdig at pløje i, var dyrket op og antallet af små og middelstore gårde og husmandsbrug så stort, som det nogensinde blev. Siden hovedgården Hes-

selmed i 1921-22 blev udstykket i 11 lidt for små ejendomme var der ingen gårde med over 100 td. land under plov, men en del med over 50. Ingen havde over 20 køer, mange omkr. 10.

Oksbøl Andelsmejeri (1883-1971) størst og ældst af sognets tre, modtog daglig mælk fra 112-115 leverandører. Antallet af mælketure var netop udvidet til otte, fordelt ved årlig licitation til de lavestbydende. De fleste mælkekusk var husmænd med fornøden hestekraft og så gunstig beliggenhed, at turen var overkommelig i forhold til prisen på 3-5 kr. daglig for en tur med 30-50 spande á 30-40 liter. De jernhulede mælkevogne var mejeriets. Enhver mælkekusk skulle sikre sig en kautionist, en stedfortræder i tilfælde af sygdom eller anden forfald.

Det var den mælkekørsel frem og tilbage 365 dage om året, der satte normen for kommunale og private fællesvejes tilstand. Kørsel med lastbiler til og fra landbruget var godt begyndt og havde også brug for bedre veje, end da man kørte med stude.

Alt, hvad der groede på egnens dyrkede jord plus en del mere, blev ædt af alsidige husdyrhold. Mængden af salgsvare, især slagtesvin til det engelske marked, var stigende. Det var mængden af indkøbte fodermidler og kunstgødning også, men ikke priserne på salgsvare. I 1929 var bytteforholdet endnu nogenlunde, men erfarne folk og bønder så ikke lyst på fremtiden.

Alle brug havde malkekøer, svin og høns. Nogle havde også fedestude, og et par får eller fire kunne forekomme af gammel vane. Mangesidigheden i både markbrug og husdyrhold havde med arbejdsøkonomi at gøre (uden brug af papir og blyant). En gård med 10-14 køer havde i reglen både karl og pige og tillige en stikirenddrenge eller -pige i sommertiden. Der skulle være hænder nok at fordele arbejdets mængde på. Kunsten var at få den fordelt og

gjort overkommelig for folk og få året rundt.

Specialisering, mekanisering, rationalisering var ukendte begreber, men der blev anskaffet maskiner, der skønnedes at være til rentabel hjælp og med til at fastholde den tilvante arbejdskraft. Der skulle flere folk til at varte et selvrensende tærskværk op end til at svinge en plejl.

Set med gamle folks øjne var markernes høstudbytte stort. At det siden blev større, fik de ikke at se. *Det er kunstgødningen, der gør det*, sagde en gammel mand til min far ved vej-kanten. Om de uddybede dens følgevirkninger, hørte jeg ikke.

Aarene omkr. 1929 blev husket for gode vækstvilkår uanset pris- og pengeforhold. Sommersol og -regn var rimeligt fordelt, til tider rigeligt af det sidste. De knap 2000 mennesker i sognet vidste, at det var landbruget, de fleste skulle leve af. Eneste industri var A/S Baunhøj Teglværk, en sæsonvirksomhed hvis horisont var og blev lokal. Det magre ler gav skøre mursten, som var pæne når de sad i muren, hvis ikke de gik i stykker forinden. Arbejdskraften var på egnen, tildels fordi der var et teglværk, men det var murerne efterspørgsel efter sten, der skulle holde det i gang. *Mon teglværket kommer i gang i år*; kunne være et godt spørgsmål blandt arbejdsmænd henad foråret.

I skovens dybe, stille ro var der blevet god tilvækst af stabilt arbejde til nogle få, tildels faste folk og hermed brænde til mange komfurer og kakkellovne. De statsansatte plantører havde øje for og forstand på at passe skoven, som var den deres egen. Og det var fremdeles skoven mod vest der gjorde landet øst for værd at leve i.

Den endnu unge stationsby Oksbøl var blevet så stor, som der (foreløbig) var udsigt til at blive. I Aal Brugsforening, der også solgte foderstoffer og gødning, købte næsten al land-

befolkning sine fornødenheder. Uddeler Søren Nielsen havde tre mand i hvide kitler bag disken og en ved sækkevognen på lageret. Han delte ikke selv varer ud men så, hvad der foregik og havde en sund sans for at finde og fastholde gode medarbejdere. Arbejdsdagen var lang, men stedet godt. Den kommis, der havde fyldt sin plads hos Søren Nielsen, var en kvalificeret aspirant til en uddelerplads.

Andre butikker var der nok af i byen i forhold til vaner og behov. Et par købmænd kunne klare sig nogenlunde, og i nogle brancher var der måske nok til én, men for lidt til to. Fødevarer blev selvfølgelig købt i byen, men mange, især fra landet, havde den vane at rejse

med toget eller cykle til Varde, når de ville købe tøj eller andet ekstraordinært.

Det var andelsbutikken Ringkøbing Amts Vareindkøbsforening (RAV) på torvet, der havde egnens bønderkoner som vante kunder, fordi det kunne betale sig at være prisbevidst mere end modebevidst. Nogle havde ulden fra de klippede får med som byttevarer. I 1929 tildelede denne andelsforretning sine medlemmer 8% i overskud (dividende) af årets køb.

En togrejse fra Oksbøl til Varde og hjem igen kostede længe 130 øre. Resten af en daler rakte næsten til kaffe og wienerbrød på Høj-skolehjemmet. Nogle fik tid til besøg på sygehuset. Der var fremdeles ærinder til egnens

Oxbøl Andelsmejeri efter ombygning 1915. (Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv).

købstad 25 år efter at jernbanen havde givet sine små stationsbyer vækstenergi.

Nu var banen ved at få hjælp (konkurrence) fra vognmænd i oplandet med deres små Fordlastbiler. Det skete mens banens sidste og stærkeste damplokomotiv fik lov at nøjes med de tunge godstog, og der blev købt hurtige motorvogne til persontrafikken. Den første af slagsen, der omkr. 1924 lod sit advarende tudehorn høre, fik af et (musikalsk?) folkevid navnet *Maggiduddi* efter Carl Alstrups samtidige klassiker. *Nebelgrisen* var, så vidt vides, navnet på et ældre, bestemt damplokomotiv?

Gårdtjener Peder Christensen, Cjedbjergh. (1883-1950). Sognerådsformand i Aal kommune 1929-46 fra 1928-32 tillige sognefoged. (Privateje).

Det var også i 1929, at amtsvejen fra Hvilested kro (Tændpipe) og igennem byerne til og med Oksbøl blev tjæret (asfalteret) første gang, og byen fik sit første fortov. Ingen ventede, at sognevejene skulle blive andet end grusveje som de var. Der var endnu løse ender bl.a. i Borre, som kun var hjulspor på bar jord. Og så var der kirkestier og skolestier. Nogle stod til en dødsdom, mens andre ventede på en op-højelse til små landeveje.

Det var stadig mælkekuskene, der klassificerede vejene, og sognerådet der skulle vedligeholde eller bevilge materialer efter ansøgning fra beboerne. Grus og sand var der nok af i sognets sydlige banker, men det skulle oparbejdes ved håndkraft og med tidens tekniske hjælpemidler såsom skovle og trillebør og nogle fjæl at trille på. Den arbejdsmand, der påtog sig at harpe grus for kommunen, var sin egen entreprenør, og vejudvalgets formand den tekniske forvaltning, der tog mål af de formgivne dynger før pengene kunne hentes hos sognerådets kasserer.

Det meste arbejde og kørsel for kommunen blev udliciteret til arbejdere eller småbønder med mere tid og hestekraft tilovers end penge. Et klogt sogneråd tog i stilhed sociale hensyn, hvor forsørgerbyrde o.l. var stor.

Snerydning var ubetalt pligtarbejde, udlødet på ejendomsværdi. Offentligt fremlagte snekastningslister angav byrdefordeling og var til vejledning for de af sognerådet beskikkede snefogeder, der for tre år ad gangen skulle lede og fordele arbejdet i hver sit område. At alle var med på at vejene blev farbare, jo før des bedre, var en god drivkraft i et arbejde, som var usynligt ved majdagstide.

Alle tider var sparetider. Et godt sogneråd var sparsommeligt. I 1928-29 var Aal sognekommunes udgifter omkr. 90.000 kr. Sognerådet havde siden 1909 bestået af ni medlemmer, valgt for fire år ad gangen på fem-syv lø-

kale lister, der sædvanligvis fik valgt mindst en mand hver. De sidste var der spænding om, indtil stemmerne var talte. Alle, der var fyldt 25 år, havde valgret, hvis ikke skatteskylden var for stor. Sognerådet fastsatte valget til en dag i marts.

Efter valget i '29 skulle rådet af sin midte vælge ny formand. Det blev, ikke uventet, den 46-årige gårdejer Peder Christensen, der havde kendingsnavn efter sin føde- og hjemgård, Gjedberg, i sydkanten af Skjødstrup.

Peder Gjedberg var ingen nybegynder i offentlige hverv. Han kom i sognerådet i 1925 og havde længe haft sin faste stol i den lokale sparekasse. I et par år havde han også været sognefoged. Han var trænet som forhandlingsleder og administrator, da de folkevalgte var alene om arbejdet uden skrive- eller regnemaskine.

I de første af Peders 17 år som formand var hans yngste datter ham til god hjælp i det tiltagende skrivearbejde. Det foregik hjemme ved stuebordet i ly ved husarbejdet. Og hans gamle far, aftægtsmanden Kræn Gjedberg, førte gerne tilsyn med landbruget sit lange liv ud.

Peder havde tid til at røgte sine hverv uden at ødsle med ord. Han kendte folk og deres kår bedre end de selv anede uden at skilte med det. De store reformer og skarpe meninger hørte ikke til i hans midtsamlende stil.

I kirkelige henseender var Aal sogn godt på vej ind i en stille tid efter en hel menneskealders uro og præstesplid, hvor det religiøse efter sigende havde haft bivirkninger til både hesteavl og tyrehold. Nu i 1929 var sligt glemt eller fortrængt hos de fleste. Almen, saglig fornuft havde længe været ledetråd i bestyrelser og andre sammenhænge. Man havde opdaget, at det var ikke ondt alt, hvad der var *fundet på* under religionskrigen, men noget af det havde fået traditionsstatus.

Friskolen, som jeg før har skrevet om, var

Min far og min mor på en vaskedag i 1928 (Privateje).

anerkendt som en god skole, der tilmed sparede kommunekassen for nogle penge til husning og lærerløn. Med sine næsten 50 elever var den så stor, som den ville blive. Bindinger til Aal Valgmenighed var der ikke, udover at mange forældre var medlemmer begge steder. Der var blandt forældrene gode ønsker om at bevare friskolen, men viljen eller evnen til at betale prisen for at fastholde gode lærerfolk var svindende.

Den næsten 25 år gamle valgmenighed, der var oprettet som en nødvendig reaktion mod den sære sognepræst Schou, fik det svært efter at Schou i 1918 var blevet afløst af M. Engel-Jensen, en nobel missionsmand med evne og vilje til at være præst for alle i sognet.

Valgmenigheden havde frafald, også da

dens tredje præst Edv. Eller i 1922 blev kapellan i Varde. Der var ikke råd til at lønne en efterfølger og i den næste halve snes år passede Eller, hvad der var tilbage som et venstre-håndsarbejde.

Fred og fordragelighed var rådende mellem præster og gudelige retninger, men skiftende sognepræster savnede en kirkelig helhed.

Mit barndomshjem havde tilhør i valgmenigheden, mest min mor. Min far var ingen flittig kirkegænger og mente for sig selv, at valgmenigheden havde udspillet sin rolle, men der var ingen diskussion om, hvor jeg skulle gå til præst. Familien Eller var mit hjemsvener og omvendt, og jeg kendte ingen andre præster. Jeg vidste, at han var for tunghør til min spage røst, men vi skulle ikke høres i noget som helst, ikke engang på kirkegulvet. Så nemt var det ikke blevet hos sognepræst Svend Jacobsen. Det tillod den offentlige mening ikke endnu.

Eller kom fra sin embedsbolig i Varde en eftermiddag om ugen til Aal Forsamlingshus, hvor han læste med os i kirkestuen. Han havde ikke selv bil, var måske for tunghør til at måtte køre? Den fuldmægtig fra Varde Bank, som skulle ud til filialen i Søndergade i Oksbøl, havde ham med i bilen.

Det var næppe Ellers skyld, at min præstegang ærlig talt ikke optog mig ret meget. Kirkestuen var ikke hyggelig, og dens kakkelovn ikke varm hver dag. Det hjalp på dens ensidige varme, når Eller fik tændt sin krumme pipe, mens han gik frem og tilbage i stuen og fortalte. Han var slet ikke kedelig at være i stue eller i kirke med; det kedelige var på min side.

Det var skik at gå til præst et helt år, dog med mange fridage, men der var konfirmation to gange årligt ligesom hos sognepræsten. Jeg tror ikke, det var Ellers opfindelse at skulle lappe to halve årgange sammen hvert halvår med risiko for at gentage sig selv, men det var

en tradition, at man skulle være tæt ved de 14 år ved konfirmationen, gerne lidt over.

I vinterhalvåret var vi 10, hvoraf halvdelen var gengangere og tillige mine jævnbyrdige i friskolens ældste årgang. Ved deres konfirmation var de færdige med skolen, hvor jeg pludselig blev en årgang for mig selv, min egen ottende klasse. Det kom ikke uventet for de gode lærerfolk Vammen og Marie, der skulle til at lære næste årgang noget af det, som jeg havde lært en gang. Vammen lånte mig seminariets regnebog at fordybe mig i. Jeg blev skoletræt.

Efter sommerferien blev jeg hjemme uden at spørge nogen og uden kommentarer. Der var nok at tro sig uundværlig i hjemme. Og jeg var blevet 14 år.

I det hjemsted, hvor jeg gjorde mig rede til at være til nytte dagen lang, var der andre som havde været nyttige længe før mig. Hvis der ikke var det, havde der ikke været noget at fortælle. Vi er stadigvæk i 1929.

Mine forældre var begge lidt over 50. Halvdelen af deres år havde de levet for det hjem og den gård, der med tiden var blevet dobbelt så stor og helt og holdent deres egen. Set fra alfarvej var den regnet for en god gård, især hvis ejerens og familiens indsats indgik i en nøgtern vurdering. *Tiden arbejdede med*, kunne min far finde på at sige i mindeord om sin bedste tid som bonde.

Den nødvendige medhjælp var kommet af sig selv, imens de ældste børn voksede til. Det var allerede ved at blive en vane, at de, som bedst kunne forliges med *de gamle*, var hjemme så længe, at de syntes uundværlige.

Der er i eftertiden fortalt om bønderens børn, der ikke måtte komme i lære eller læse til et eller andet og måske kom på en forkert hylde. De gamle mente, at landbruget var godt nok, og de var i deres gode ret til at mene sådan om det, som de havde forstand på og været tilfred-

Harald Sørensen (1908-85) som 20-årig. (Privateje).

se med. I mange tilfælde havde de selv formet deres *rette hylde*, måske i *deres ansigts sved*. Til gengæld var ingen nærmere til at hjælpe de gamle end deres egne børn.

Generationsspændinger er naturlige og tidløse. Ofte stærkest mellem sønner og fædre. De er mere interessante, mere menneskelige end generationskløfter.

Min 10 år ældre bror Svend havde en tid prøvet at læse til en præliminæreksamen, mere af sin fars vilje end af egen lyst eller trang. Det kneb med tålmodigheden, og nogle stedlige forhold var ham vist heller ikke tilpas. Han fik lov at vende tilbage til landbruget, som han fandt mere spændende i andre egne end hjemme. Det kneb ham at få øje på, at vi var li-

ge så moderne på vestjysk, som de var andre steder på deres manér.

I vinteren 1928-29 var han elev på Ladelund Landbrugsskole i forstander Overgaards bedste tid, og han blev på stedet et par år mere som kontrolassistent i Ladelund kontrolforening med station på skolen og var dermed vendt tilbage til sit gamle fag og sit rette element.

Vor næstældste bror, Harald, der var 21 før jeg blev 14, havde som 17 årig tjent i nabolaget en sommer og siden blevet en voksen karl hjemme, mindst en tomme højere end vor faderlige garderveteran. I sin lømmelalder havde han ymtet om at lære et træhåndværk, men fik det aldrig tænkt så højt, at det lød troværdigt på rette sted, endsige for ham selv. Hans modvilje mod landbrug var næppe stor nok. Og den gamle ville gerne beholde ham.

Vist havde knægten øje og håndlag for, hvad et stykke træ kunne bruges til (lige som sin mor, der var af håndværkeræt), men også gode evner i forefaldende landbrugsarbejder. Uden at forhaste sig vidste han altid, hvad han gik eller greb efter. Enhver bevægelse med et redskab eller værktøj gav et ønsket resultat. Vi var vel hjulpne, så længe han var hjemme.

Harald havde sin egen måde at sige imod på, som den gamle kunne nyde uden at fortrække en mine, mens tredieperson intet begreb. De blev lidt forvante begge to i en tilstand, som ikke kunne vare evigt og heller ikke skulle. Han skal ud og se lidt andet, end det jeg kan lære ham, men lad det nu vente til han har Kongens Tjeneste overstået, var min fars fremtidsperspektiv.

Tjenesten var tæt på. Han skulle den 9. maj møde ved fodfolket i Sønderborg og være der i mindst fem måneder, højst otte, hvis han var uheldig i en lodtrækning om ekstra vagttjeneste, hvad ingen regnede med på forhånd.

Det ville blive en overgang for os alle at væn-

ne os til en ny og fremmed karl, mest for min lidt forvænte far - og måske for den karl vi ikke havde fundet endnu?

Min far var ikke doven - slet ikke, men i de senere år havde han ikke behøvet at være sin egen *forkarl*. Vi havde også fået nogle maskiner, hvis nyttevirkning han var god til at iagttage, men deres tekniske finesser holdt han sine tommelfingre fra uden dog at lade dem hvile i vestens ærmegab.

Det var ikke gammeldags bagstræberi, der plagede ham. Han ville godt vise sig villig til at lade de unge komme til. Den slåmaskine, som vi fik da han var 45, lærte han sig at køre med og at slibe knive til, og han kunne indstille sin nye Frauagdeplow så den var nem at styre. Som en fin plovmand stillede han store krav til sine lærlinge. Når andre satte det nye tærskværk i gang, var han en ihærdig ilægger, hvis negene blev serveret i hans vante tempo, men hvis elevatoremmen gled på skiven, fordi Ørnhaven skæppede over forventning, var det ikke ham der greb efter en skruenøgle.

Harald havde lært at køre bil, da han var 20 år med sin sparsommelige fars fulde velsignelse. Han kørte i syv timer med M. Mortensen ved sin side i dennes skolevogn, en gammel Ford, der om formiddagen var mælkebil i Oksbøl. Folk troede det var løgn, da rygtet tog fart. Værre blev det siden, da to bilforhandlere fra Varde på skift lod deres nye modeller vise sig i Borre. Han havde ikke haft bud efter dem, men jog dem heller ikke væk. Ingen kunne forestille sig min far ved rattet i en ny Ford til henad 4000 kr. Det kunne han heller ikke selv. Troede slet ikke han kunne lære det, og så ville han ikke prøve på det.

Han havde lært sig at cykle, da han var 35 uden at dyrke den kunst ret meget. Et ærinde i Oksbøl blev tiest forrettet med kæp i hånd og nogle meterlange garderskridt. Han havde lært at gå og stå på sine ben, men tanken om at

købe en bil til at holde sammen på familien med var en tid alvorlig ment.

Hjemmet og familiens status i foråret 29 mangler endnu nogle ord om mine to søstre og deres fortid. I deres sidste skoleår og lidt til havde de hjulpet hinanden med at være hjemmets og gårdens tjenestepige. Før den tid var der nogle år, hvor min mor havde en vaskeko-ne til hjælp ved storvask o.l., men den skik forsvandt, da hendes egne voksede til. Det var en selvfølge, at en skulle være hjemme, og da Sigrid som den ældste kom først ud, blev det den halvandet år yngre Gudrun, der uden modvilje blev mest hjemmevant.

Efter at Sigrid i 1927 havde været hjemme imens søsteren var på Skibelund Efterskole, havde hun plads et år hos den hjemmesygeplejerske, som hun havde lært at kende på sin og min fasters børnehjem, der var omtalt i årbogen 1988 side 193-195. Det var i den lille by Aale vest for Horsens. Derfra kom hun 1. november 1928 til sin sidste plads i Anna og Chr. Broengs gård hjemme i sognet. Før hun fra 3. maj 1929 var elev på Uldum Højskole blev hun forlovet med Svend Aage Jensen, en vordende gårdejer i Aale.

Søsteren var anderledes - om de derfor havde så let ved at forliges, kan der kun gættes på. Kæle- og kaldenavnet Gudde slap hun aldrig af med. Kun hendes far brugte det korrekte Gudrun, som mange slet ikke kendte. Som den sidste før efternøleren fik hun god tid til at følges med sin bedstefar hid og did, hjalp ham med at holde styr på forårslammene og fik malket sine første køer, før han forlod de sidste. Hun blev inden længe den bedste malkepige vi havde. Hun hjalp også gamlingen at lyse (varme) den store ovn til julebagningen og havde som 11 årig mod til at overtage hvervet efter hans død.

Hun blev voksen, imens mange af hendes

samtidige hellere ville være husassistenter end tjenestepiger ved forefaldende arbejde ude og inde. Hjemme ved køerne var hun længe uundværlig og omvendt. Hendes evner til at omgås dem havde med en gensidig tillid at gøre, som vi andre næppe kunne lære? Hun fandt på navne til dem, der passede til sind eller skind, uanset om de var kønne eller grimme - ingen var blot et nummer. Og kalvene kendte hun på melodien i deres brøl. Alt det svære ved husdyrene blev så let så længe vi bare kunne kalde på hende. Og det gjorde vi.

Det fik ende, da hun pr. maj 1927 rejste på efterskole. Hvordan finder køerne deres rette pladser, når de skal ind? Kan vi kende dem fra hinanden? Den første aften stjal jeg mig til at gøre det alene uden nervøs hjælp fra andre. De kunne spare deres kyllingesorger. Jeg havde blot ventet på at komme til.

Gudrun var vendt hjem fra efterskolen uden den store begejstring og havde overtaget pigeembedet igen. Det var blot en ny karl vi skulle finde fra maj 29. Det lykkedes ganske godt. En enkelt annonce i Højskolebladet blev besvaret med et velformuleret brev fra en dragon, der skulle hjemsendes fra Aarhus. Han var fra Lemvigkanten, hvor han havde tjent på landet siden drengetiden og havde tilforladelige anbefalinger.

Han kom nogle dage før min bror skulle møde ved sin garnison den 9. maj kl. 12. Og den 10. var det min fars og mors sølvbryllupsdag, som de fejrede i dølgsmål ved at rejse bort i Hans Lyhnes hyrebil med mig som eneste bisidder. Det skete i et sent og travlt forår efter den længste isvinter nogen havde kendt. For den nye karl, der hed Peder, har det også været en overgang at finde sig selv i en ny plads og ny skik i en fremmed egn og ukendte folk med andre udtryk.

For mig var det også interessant og spændende og en årsag mere til min skoletræthed.

Jeg havde ikke tid. Vel var det ikke min sag at sætte den nye karl ind i sit nye embede, men jeg kendte stedets vaner og særheder bedre end andre anede. Min far var ikke vant til store anstrengelser som arbejdsleder og så bange for at blive misforstået, at det kunne gå ud over forståeligheden. Når jeg var med som vejviser til de for ham ukendte markskel o.l. kunne jeg også huske og *oversætte* den besked der var givet.

Peder var flink og flittig, men overkom ikke så meget som sin forgænger. Som gammel dragon var han god til at styre et par heste og villig til at lære kunsten fra sig. Det skete, at jeg fik linerne i hænde uden at spørge, mens han lagde sine kræfter i noget andet. Det var en ny fornemmelse. Jeg fik skældud for et harvearbejde. Mit sidste harvearbejde det forår blev noget sjusk *som en københavnerdreng kunne have gjort bedre*. Jeg tog de fortjente ukvemsord til mig uden at kny og uden nag. Så blev der ikke sagt mere om det.

Hen på sommeren opstod der rygter om, at den store Kallesmærsk hede mellem Vejers og Blåvand skulle bruges til skarpskydning med kanoner. Hvornår, var der delte meninger om - hvis det altså blev til noget? Det hed sig også, at der måske skulle indkvarteres soldater ude på gårdene. Allerede i september, mente nogen.

De mente ikke forkert. En eftermiddag sidst i august, mens vi ventede på det næste ruglæs i ladeporten, steg en venlig militærperson af middelrang ud af en åben bil og med papir i hånd fortalte han manden i gården, at vi skulle huse to befalingsmænd med fuld forplejning og helst en seng at sove i. *De kommer på onsdag*, var de sidste ord før han steg ind til sin menige chauffør, der havde taget en lille rygepause, mens jeg gloede som en der første gang så en soldat.

Peder Christensen, Gjedberg, havde som sognefoged fordelt det militære mandskab blandt kvarterværterne ud fra rimelige hensyn til pladsforhold og overkommelighed. Han kendte sine sognefolks kår.

Soldaterne kom som bebudet den 4. september. Til vort hus kom der kun en underkorporal, som så fik to senge at vælge imellem i det lille loftskammer. I mange hjem var det en uprøvet situation, man var sat i med kort varsel. Hvor godt eller hvor fint mon det skulle være?

Hos os var det ikke værst. Som garderveteran vidste min far af erfaring, at soldater var glade for at komme bort fra de trange kaserne-mure og ud i et jævnt og muntert hjem at bo. Vor flinke underkorporal Christensen fik en solid madpakke med ud på heden hver morgen og oveni tilbørlig drikke af forskellig art en Albani pilsner á 30 øre fra den trækasse, der altid stod på kældergulvet. Jeg kan for mit indre øre høre ham sige pænt, ja tak, -

Det morede min far at få en soldat i huset for en tid, selvom det kun var en artillerist. Han fik prøvet endnu engang at føle på den klassiske gevær 89, som en gammel kending, der var præsenteret mange gange i tide og utide. Han var en lille smule stolt af at have stået det igennem for længe siden.

Indkvarteringen, der varede godt et par uger, blev til fornøjelse for både værtsfolk og soldater. Væk var alle sorger på forskud. Mødre, der havde været bange for at soldater skulle forføre deres piger, var nærmest blevet omvendte. På en nabogård, hvor der havde boet to menige, kom der i al stilhed breve til den gode 18 årige tjenestepige, som havde svoret at holde afstand til soldater, hvad hun også gjorde dog med en eneste undtagelse, ham som hun holdt guldbryllup med i januar 1984.

Det militære islæt på egnen havde fået sin gode begyndelse. Året efter blev de første ba-

rakker rejst syd for Fåresø. En ny tid var kommet til egnen for at blive.

Den sidste søndag i september blev jeg i al beskedenhed konfirmeret i Aal kirke sammen med to mere. Pastor Eller gjorde det så nemt, som det da kunne gøres. Man skulle knæle ved alteret og give ham sin hånd og *så skal jeg nok få ham trukket ned, hvis han er i tvivl* trøstede han os med ved generalprøven.

Gæstebuddet senere på dagen gav ikke trængsel i huset, og gaveudbyttet var som tidens norm: en snes kroner i rede penge, et par tegnebøger og en læderpung samt en fyldepen, der kunne skrive nogenlunde.

Den blå mandag blev brugt til besøg hos pastor Eller i hans kapellanbolig i Slotsgade i Varde. Jeg havde brev med, som der nok også var penge i. Medlemmer af valgmenigheden betalte direkte og var så fritaget for kirkeskat. Søndagen efter gik man med sin mor til alters, som det var skik efter konfirmationen, men ikke før. Og dermed havde man så smøget al kirkelighed af sig for en tid. Hvis nogen havde spurgt hvorfor, var jeg blevet dem svar skyldig.

Det lå i luften, at jeg fra november skulle prøve at gøre det ud for både karl og dreng. Jeg blev ikke spurgt direkte, heller ikke om der var andet, jeg var i lyst efter. Min store, stærke bror skulle ikke hjem, nu han var kommet ud, og jeg vidste, at min far hellere ville nøjes med sin egen dreng end finde en fremmed karl. En var for lidt, men to var for meget. Min mor var bange for, at det ville blive for strengt for både far og søn. Når vi blev en mindre, kom vi til at mangle drengen mest, forudså hun. Jeg for min part ville gerne et trin op ad *rangstigen*. Min plads i andres skygge havde været længe nok.

En ny pige havde vi fået i oktober. Min store-søster Sigrid ville være hjemme mens *den lille* tjente på en gård på Brørupegnen. Nu skulle

det være, thi Sigrid gik i giftermålstanker i det følgende forår.

Forandringen var, uden at forklejne nogen, ret så frydelig. At den nye var mere impulsiv og kunne blive så gal, at det næsten følte urimeligt, tog jeg ingen skade af. De par lussinger jeg fik, var jeg blevet gammel nok til at slå igen for. Så fortrød vi begge uden undskyldninger eller nag. Hun var også den, der tog en undervingerne, når der var brug for det.

Der var netop i de tider mange sædvaner, der blev pillet ved. Skal det siges med et enkelt ord må det være industrikulturen, der var på vej - kort sagt. Radioen var på vej ud til de fleste, langsom men sikkert. Hvad der blev sagt eller spillet i hovedstaden, kunne høres i Børre i samme nu. Pigernes korte hår fik deres mødre til at fælde tårer.

Det hørte med i min søsters rejseforberedelser til sin nye plads at hun ville klippes. Nu kunne hun ikke spille tid på at rede hår i en halv time hver dag. Hun var ubøjelig, men gav sin mor tid til at forsone sig med tanken. Så faldt fletningen for Okholms saks.

I sin nye plads skulle hun malke køer på anden vis end hjemme. Der var malkemaskiner, som to voksne karle betjente, en til hver. Pigen skulle *malke efter* som det hed. Efter sigende gik det sådan, at de røde køer blev mere glade for den nye pige der havde sin duelighed med hjemmefra, end for de ret primitive maskiner. Eftermælken tog til i mængde. Bonden i gården frydede sig over sin nye malkepige, som han kun kunne beholde vinteren over. Det blev ikke i hans tid malkemaskinerne blev bedre end menneskehånd, men det skete om sider.

Min debut som enekarl gik ikke så ilde endda. Sigrid og jeg læssede årets store høst af kårroer med vore bare næver, mens den gamle havde nok at gøre med at læsse af hjemme ved

kulen. Han stod ved siden af vognen til han nåede dens bund, dernæst sad han på sine knæ og smed roer af med hænderne. Det var før vi ejede en sekstandet roegreb.

De lange arbejdsdage på landet er der til tider ofret mange ukvemsord på. Hos os var de ikke sædvane, men ethvert stykke arbejde, som var anstrengelsen værd, skulle tages alvorligt uden unødigt snak og pjat. De lange strenge dage havde min far fået nok af i sine yngre dage. Hvis det var nødvendigt i en travl tid, kunne han gå længe i furen bag sin plov, når han vidste, at vi andre havde gjort aftenrøgtningen til punkt og prikke, så han kunne nøjes med at hænge trøjen op ved bjælken, når han kom hjem.

Fra mit første år uden skolegang husker jeg bedst mig selv som et hjemmemenneske. Uden stor lyst gik jeg til gymnastik med karlene i det nære forsamlingshus. Jeg havde for mange forsømmelser, mente lederen. Så holdt jeg helt op. Jeg fulgtes med Sigrid til møde i ungdomsforeningen et par gange, mens hun var i bestyrelsen. Det kedede mig også, og så gad jeg ikke hykle en lyst, som jeg ikke havde. Ville hellere sidde hjemme og læse. Vi fik fremdeles to aviser i huset, og jeg vidste hvor det stod eller burde stå, det som jeg fandt værd at læse.

Min far blandede sig ikke i, hvad jeg fandt på at læse. En aften faldt han over de to bind af Johan Skjoldborg, der stod i hans reol og mente, at jeg vist var gammel nok til at læse noget af det. Jeg gik i gang med *Kragehuset* og dernæst *En Stridsmand*. Da jeg var i lag med *Gyldholm* mente min mor, det var tidligt nok, men jeg læste den færdig tillige med *Bjærregaarden*.

Allerede dengang hørte de en svunden tid til, men en tid som var værd at kende for at forstå eftertiden. Jeg læste også ugeblade uden at tage skade på sjælen?

Jeg blev ikke spor forslæbt den vinter. Min

brors soldatertid varede ved lodtrækning til ind i januar, så han tog sig tid til at se os efter i sømmene et par måneder, og det var ikke så galt i et forhold, hvor den ene var meget ung og den anden gammel nok.

I april rejste han til en plads på Vestfyn, hvor manden i et brev havde erfaret, at *du ligesom andre jyder vil have en stor løn*. Og så fik han den løn, han ville have.

Så var jeg enekarl igen med nok så bange anelser som før. En travl sommer stod for, hvor jeg vidste, at tingene skulle gøres i rette tid. Vi fik tilbud om en skoledreng på 10 år fra et sted, hvor forsørgerbyrden var for stor til en svag økonomi. Far kunne ikke nænne at sige nej. Nogen hjælp var bedre end ingen. Jeg tav og samtykkede uden at bryde mig om at få et medansvar, som jeg var for grøn til at bære.

Pigehjælpen var der glædeligvis ingen tvivl om. Det var forlængst aftalt, at Gudrun ville komme hjem og være til almen hjælp. Det var hendes nærvær vi satte vor lid til. Hun var ikke for sart til noget som helst i dagens gerning, kunne sige, hvad vi skulle tro og gøre, når ingen andre orkede det. Hvad hun mente blev taget til efterretning. Hun reddede den sommer.

Vor storesøster Sigrid blev den 9. maj 1930 gift med sin Svend Aage i Aal kirke. Gildet var ikke større, end vort hjem kunne huse. Samme dags aften rejste de nygifte til den lille gård, han lige havde overtaget efter sin far i det Aale sogn, hvor man sagde, at der var tre slags folk: de onde, de gode og dem fra Aale. Dem i midten var derheldigvis mange af. Og de sidste var endnu bedre.

Dermed havde så den første af mit slægtled forladt fødehjemmet og begyndt på sit eget. Meget ung, men tidlig voksen sagde pastor Ellers ved brylluppet. Det var strengt for hendes mor at slippe sin store pige (som hun jævnligt

havde taget en tårn med) men livets lov skulle ske fyldest.

Den store afstand gav anledning til mange gode breve og årlige besøgsrejser med mange togsbillet for mine forældre. Vi yngre klarede de 100 km på cyklen.

I den sommer, som vi klarede ganske godt med lidt heldig daglejhjælp, blev der fundet på, at jeg vist fortjente at *få det godt til vinter*. Jeg skulle på efterskole. Om det var mit eget ønske husker jeg ikke, men jeg sagde ikke nej, ville godt prøve at komme hjemmefra, omend min trang til skolebænk igen ikke var stor.

Der var ingen nære efterskoler at rejse hjem fra hver søndag, hvad heller ikke var ønsket. Langt inde i oktober fandt vi ud af, at der var en i Staby, et sted langt ude på landet langt nordpå. Min far og mor traf forstanderen, som hed Jens Kjær, ved indvielsen af det danske mødested Valsbølhus i Sydslesvig. Jeg blev indmeldt til Staby Efterskole kort før mødedagen den 3. november 1930. Skoleplanen gav, helt uden billeder eller andet pral, god besked om, hvad der skulle foregå. Der var efter tidens sædvane drengeskole i fem vintermåneder og pigeskole om sommeren. Skolen var fuldt belagt, før jeg blev tilmeldt, men der var altid plads til en mere.

Det var ingen udbredt skik i min egn at komme på efterskole. Den, der spurgte mig, hvad nytte det var til, ville jeg blive svar skyldig.

At ville *læse videre* begyndte sjældent på en efterskole. Og en sinkeskole var det slet ikke. Penge kostede det også, 60 kr. pr. måned, som der kunne søges amtsstøtte til, men ingen fik mere end det halve, og nogle betalte selv det hele. I mit hjem var vi kendt med at betale skolepenge til friskolen.

Min mor fulgte mig til Varde den 3. november; vi skulle bl.a. betale mine første briller, som nogle dage i forvejen havde gjort en helt ny verden synlig for mit nærsynede blik. Vi

Søstrene Sigrid (1909-57) og Gudrun Sørensen (1910-87).
Foto fra 1928 (Privateje).

havde vidst det i mange år, men jeg ville ikke bære briller til spot og spe i min hjemlige skole og egn. Nu var jeg på vej ud i en ny verden. Det var som at starte på en frisk.

Rejsen fra Varde til Ulfborg kostede 4,40 kr. Vejret var gråt og trist, og jeg var på vej ind i det ukendte. Kendte ikke en sjæl undervejs eller ved vejs ende. Trods god varme i toget og i min gode vinterfrakke, fornam jeg det koldt. Det blev ikke bedre af at komme nord for Skjern. De store, grimme rustne husmøller, der rakte op over hver en nogenlunde gård kendte vi ikke vest for Varde. Her var fri fart

for vinden. Ingen romantisk idyl at finde. Min fordums skolevej langt den tætte, grønne fyrskov var kønnere.

På min vandring i togets sidegang så jeg hist og her en eller to, der måske havde samme ærinde som jeg, men ingen gav sig til kende med ord.

På Ulfborg St. blev mine anelser til vished. En lærer fra skolen var mødt for at sende en flok vestpå. Jeg havde ingen cykel med, men en som var fra Nørre Nebel tog mig på stangen. Der var et par km. ud til den trelængede skole, hvor forstanderen tog imod os en for en. Resten af eftermiddagen blev brugt til sen kaffe og sengeredning med eget sengetøj. Jeg lærte mig selv at betrække en dyne. Der var meget at finde ud af i de første dage.

Det var en solid skole uden hang eller tid til letfærdig opførsel eller letsind. De fleste af vi godt 50 elever var fra bønder- eller håndværkerhjem, ingen fra fattige eller fra fine steder. Ingen var, hvad vi dengang kaldte dumme. Mange kunne med lethed have læst sig til en god eksamen, men det var ikke den vej vinden blæste.

Undervisningen i dansk og regning var der for nogle af os ikke megen nyt i. Vore to lærere foruden forstanderen var gode nok. At min sidste friskolelærer var bedre lærer for mig i sin tid kom ingen ved. Fremmedsprog var der ikke tid eller plads til på den skoles timeplan, heller ingen ønsker om, men der var lidt mere fysik end i min børneskole, men ikke nok. Et par timers træsløjld daglig med forudgående tegninger fyldte godt på timeplanen. Og gymnastik blev vi slet ikke snydt for. I gymnastiksalen var det synligt, hvor man kom fra. De lange, hvide bukser var endnu i brug nord for Skjern Å, de små sorte var sydfra. Og dialektgrænsen var tydelig, hvad ikke alle fandt lige interessant. Det kunne irritere nogle af de lokale, at vi var nogle *sydlændinge*, der talte anderledes.

Timeplanen var ikke udtømt før kl. 19 og om aftenen var der husflid af mange slags i spise-stuen og i sløjdsalen, frivillig, men søgt af alle. Alle blev holdt i ånde dagen lang. Disciplin, eller mangel på samme, var der ikke tid til eller behov for at tænke på.

Skolens fysiske rammer var blottet for al luksus. Værelserne var kolde, og de ældste mørke og primitive. Jeg var fjerde mand på den ringeste og lidt tilovers. Ikke noget at klage over, men jeg savnede hygge. Hjemlængselen tyngede mig længe. Som en enlig sjæl blandt mange klarede jeg mig dog ganske godt. Det gik bedst med dem, der havde længst hjem. Nogle af de lokale (og patriotiske) kendte hinanden og andre forhold lidt for godt.

De som var hjemme hver søndag havde hørt, at det var blevet forfærdelige tider for landbruget med de store prisfald på både smør og flæsk etc. Et brev fra min søster antydede det samme. Det kunne gå ud over juleindkøbene, men det knuste ikke min julestemning. Jeg havde penge til hjemrejsen, som jeg havde glædet mig til længe. Og jeg nød at være hjemme så kort det varede. Ikke for de julegilders skyld, som jeg lod de andre om, imens jeg hjalp min far at røgte. Jeg tror, vi nød det begge to.

Den sidste søndag i marts var der forældredag på skolen med udstilling af, hvad vi havde lavet. Jeg hentede mine forældre ved toget med skolens tøhjulede jumbe og islænderen. Undervejs røbede min far, at han (gerne) ville have mig hjemme i den tilstundende sommer. Det kom ikke uventet. Han sagde også at Svend, min ældste bror, havde tilbudt at være karl hjemme, hvis Harald gerne ville ud igen. Og sådan blev det.

Min mor havde fået ret (igen). Sommeren før havde været for streng for både far og søn. Og det passede dem i grunden godt at Svend, der nu var 26 og havde været kontrolassistent

længe, havde tilbudt at komme hjem. Jeg så hen til en interessant sommer.

Nu var det ramme alvor med den landbrugs-krise, havde været det længe, men nu efter min genkomst til landbrug kom jeg den på nært hold. Jeg hørte, bønderne snakkede om sølle tider, hvor de traf sammen. De brugte ikke det fine, fremmede ord krise, men den var til at få øje på også i 1930, hvor smørprisen den 1. oktober var faldet 29% på et år og flæskeproduktionen var steget 75% i mængde, også i et år, men prisen næsten halveret. Ved juletid 1930 var flæskeprisen for 1. klasse 86 øre pr. kg, og året før 152 øre pr. kg.

Netop en større produktion havde for mange været en udvej til at få balance i økonomien, ofte ved at købe billigt importeret korn, men nu kunne der ikke opnåes mere ad den vej. Og prisfald ramte alle, også de som havde holdt sig på det jævne. Hvor det gik *godt* kunne et slagterisvin koste 50 kr. En årsproduktion som vor normale på ca. 50 svin af eget tillæg og uden stort indkøb af foder, kunne indbringe 2.500 kr. Og dermed var lavmålet ikke nået endnu, heller ikke med smørprisen.

Her skal indføres, at i vort hjem blev vi ikke direkte kriseramte. Det var som rentekrise, den ramte først og hårdest. Henstand med termsyndelser var kun til *hjælp* en gang. Men de allerfleste fik den betalt ved at spare alle mulige (og umulige) andre steder. Og ventede på at der skulle vise sig et eller andet?

Det kreditforeningslån, som min far stiftede i 1930, forrentede han i realiteten til sig selv. Han kunne sagtens, blev der sagt. Om han brød sig om at høre det, afhæng af den tone det blev sagt i.

De sølle tider kom ikke bag på ham. Hans økonomiske sanser sagde ham, at det måtte komme. Den bil, der måske skulle købes i 1931 blev efter grundig overvejelse slået af hovedet,

Gårdens bedste korthornsko -Stjerne- (1930). (Privateje).

ikke af pengemangel, men fordi han ikke ville forarge sine økonomisk trængte standsfæller.

Før tiderne blev onde, sagde han ved en kop kaffe på en travl dag, at der skulle gerne 30 kr. ind hver eneste dag året rundt. Så gik det godt. Hvis vi skulle nøjes med 25 gik det kun nogenlunde. Og kun 20 var for lidt. Tallene var runde og fremkaldt ved hovedregning. Han kunne tåle et minus for en tid. Men hvad med dem der skulle forrente en stor gældsbyrde, større end de kunne klare. Men, ræsonnerede han da krisen blev hård, de fleste bønder, der passer deres dont vil blive siddende ved deres gårde, fordi de er uundværlige, og hvor vil man ellers gøre af dem, hvis de går fallit. Nogle kunne ikke lide hans lidt sarkastiske udsagn. Andre var de til mental trøst. Derfor blev de sagt.

Sommeren 1931 med min bror Svend som min foresatte var igen anderledes. De ti års aldersforskel havde mange gensidige fordele. Jeg havde vistnok, siden jeg fik ører at høre

med, været hans bedste tilhører i mangt og meget, som de andre ikke altid gad høre. Og arbejdet havde vi let ved at overkomme trods et meget besværligt vejrlig. En stor høavl i engene blev næsten ødelagt af en meget lang regnperiode. Og efter et par dages ophold regnede det igen.

Da jeg i foråret forlod efterskolen grundede jeg en del over, om jeg skulle have været noget andet end landmand. I min spinkle drengetid mente min far (for sjov) at jeg skulle være skrædder, men den vits fik ende, da jeg selv ville vide, hvad han mente. Da havde han set, at knægten nok ville bruge de kræfter han havde, og så ville de slå til i det fremtidens landbrug som han mente at ingen kunne pukke sig igennem ved rå kraft alene.

For sig selv vidste han også, at jeg var den sidste af hans egne at sætte lid til, men hvis jeg selv havde haft et bestemt fremtidsmål at stile

imod *når jeg blev stor*, så var det blevet alvor. Men lysten til at forlade det kendte hjemme var ikke stor nok. Jeg var og blev en *hjemmeføding*.

De næste to vintre klarede jeg ret så godt som enekarl uden dreng. Det vigtigste arbejde midt i vintertiden var at få dyrene passet bedst muligt, og det følte jeg mig vel tilpas med. Et par gange havde jeg held til at imponere dem gamle lidt.

Med jævne mellemrum kørte jeg til Brugsen efter kraftfoder til køerne, uanset om de kunne betale det. Give mælk uden kunne de heller ikke. Jeg havde tillige en sæk gul majs á 100 kg med hjem, som vi blandede med vort eget korn ved kværnen. Den tunge sæk skulle jeg ikke lægge ryg til, men jeg måtte godt rejse den op. Det gjorde jeg så, hvorefter jeg steg ned af vognen og bar den ind på min 16 år gamle ryg. En gang skulle være den første, og ingen var regnet for karl før han kunne bære en tønde korn.

En anden god gang var jeg næsten færdig med det tredie læs roer fra kulen, før han kom op af sin middagssøvn. På nudansk havde jeg vel *taget fusen på ham* men sådan sagde vi ikke dengang. Jeg gjorde det bare.

I sommeren 1932 blev mit embede mere alsidigt, da min søster fra maj til august var elev på Ollerup Folkehøjskole med gymnastiklederkursus som en del af sin timeplan. Der var ikke andre i familien at skifte med end mig, og jeg var ikke uvillig. Det vil sige at jeg gjorde det ud for pigens hjælp i marken, malkede nogle flere køer end jeg før havde gjort og blev nok så god til det, fik også lejlighed til at vise at et mandfolk også kunne vaske mejerispande rene o.s.v. Jeg hjalp også min mor i haven og vaskede op i ny og næ. Arbejdet skulle gøres, og så gjorde vi det ved fælles hjælp.

Vi begik et stort fremskridt det år. Vi blev fri for at pumpe vand ved håndkraft, som de fle-

ste endnu sled med. En centrifugalpumpe med automatik etc. blev monteret i en kælder ved den gamle brønd, og tre vandhaner, hvor vi havde mest brug for vand. Det kostede nærvend 500 kr. men hvor var det dog en lettelse hver eneste dag året rundt.

Elektriciteten var kommet for at blive brugt. Samme år fik vi den fem år gamle batteriradio udskiftet med en fabriksny til lysnettet og dermed husets første stikkontakt. Verden gik fremad, også i sølle tider.

I pigerollen den halve sommer fik jeg at føle, hvor strengt det har været at være tjenestepige og været til nytte og opvartning både her og der. Heldigvis var jeg blevet for gammel at jage med; det var ej heller nødvendigt.

Under sin enegang uden pighjælp havde min mor hjælp til storvask, bærplukning o.a. af en djærv og bramfri kone fra nabolaget, der hed Margrethe. Hendes muntre, slagfærdige tone var et tillæg til den hjælp, vi betalte for. Hun var gift med en hus- og arbejdsmand med 6 td. land og et par køer og en so. Af deres 10-11 børn var de ældste voksne, og alle ned til 10 års alderen ude at tjene i sommertiden. Margrethe kunne have nok at gøre hjemme, men havde brug for at komme ud og tjene en skilling til den store familie. Ægtefællen, Niels Karl Nielsen, var en stærk mand ved spaden i teglværkets lergrav, når værket gik. Om vinteren holdt han brødet i huset ved arbejde i grusgraven. Han var en ærekær arbejder, der ville klare sig selv. Det vidste alle, der følte et socialt ansvar, offentligt eller privat. Diskret blev der tænkt på, at Niels og andre af hans slags fik mulighed for en dagløn. Almisser var deres ære for nær.

Niels og Margrethe var hver især anderledes end de andre Borrefolk omkring os - der heller ikke lignede hinanden ret meget. Det var et interessant folkefærd at vokse op i og at leve iblandt.

De sølle tider ramte også folk i byerne. Arbejderfamilierne havde ikke råd til at købe de fødevarer, som landbruget frembragte i rigelighed, men til faldende priser. Problemet var selvforstærkende. I landbruget var der ikke sult, men heller ikke penge til reparation og vedligehold af hverken løst eller fast, endsige nyanskaffelser. Der var håndværksmestre, som satte deres priser ned for ikke at skulle gå helt i stå, men det hjalp kun lidt.

Ved 25 års jubilæet i Oksbøl Borgerforening i november 1931 var der mange festtaler med tilhørende leveråb for fædrelandet, for byen, for afdøde og levende bestyrelser, for Aal sogn og for landboerne. Og det blev sagt om byen at: *vi jo alle er klar over, at det altsammen er Landboernes Værk, thi Pengene skal jo nu engang komme ude fra Landbruget*, sagt af Snedkerm. N. C. Nielsen iflg. referat i Ribe Amts Tidende. Man erkendte den gensidige afhængighed.

I landbruget blev der ikke holdt festtaler for hverken smed eller bager. Bønderne blev ikke ved med blot at lide og tåle. En protestbevægelse, der begyndte på Randerseggen hed L.S. før den i al skikkelighed også kom til Aal sogn. Der blev holdt nogle møder, hvor folk fra bevægelsens hovedkvarter agiterede for deres synspunkter og for tilgang af medlemmer. Nogle kom af menneskelig nysgerrighed og fordi der var en naturlig trang til at søge sammen i trange tider.

Min far var med til nogle af møderne og i grunden enig med L.S. i noget af det de sagde, men ikke i den ensidige kritik af det bestående. Den var for nem, for billig - og det sagde han så. Fra et møde i Aal Forsamlingshus o. 1932 har en deltager erindret, at min far blev mistænkt for at være en enspændernatur, hvortil han svarede: *Som landmand har jeg lært at sætte pris på en solid enspænderhest.*

Margrethe (1890-1965) og Niels Karl Nielsen (1882-1975), Borre, på deres guldbryllupsdag i 1962. (Privateje).

Den kan være til stor nytte. Han fik det sidste ord.

Medlem blev han aldrig og mente ej heller, at han var ønsket, trods al snak om at få alle med. Han var heller ikke medlem af noget parti, men havde siden 1926 stemt på Venstre. Nogle skyldte ham for at være imod både det ene og det andet og til tider kunne det se sådan ud. Han kunne ikke lide de kriseforlig, som i sene nattetimer blev lavet bl.a. for at hjælpe landbruget ved at lave kunstigt høje priser på de varer, der var for mange af i forvejen. På den måde trak man krisen i langdrag. Det harmede ham, at der blev sendt prima slagtekøer til destruktion samtidig med at arbejderne i byerne uge efter uge ikke havde råd til at få kød på bordet hverken søndag eller søgn. Det var som før nævnt sølle tider for alle. Ingen var i stand til at løfte sig selv ved håret.

Det er svært ved prisseksempler fra den tid at illustrere, hvor usselt det var både her og der. En prima slagteko, der vejede 655 kg levende kostede den 29. april 1933 13 øre pr. kg = 85,15 kr. To måneder senere fik vi for to, der var lige så gode 17 øre pr. kg inklusive tilskud.

En karl på landet fik højst 60 kr. pr. måned i sommertiden + frit ophold. Smørprisen var længst nede i 1932 med under 140 øre pr. kg, en bagatel dyrere end den margarine, som min far ikke ville se på sit bord. Den havde i 1924 kostet 175 øre pr. kg, ti år senere 115 øre, alt ifølge Brugsbøger. Ved at sammenligne kan det ses, at de varer som både bønder og andre skulle bruge var faldende men ikke lige meget. I 1934 købte den husstand på 4-5 personer, som jeg var en af, kolonialvarer i Brugsen for 846 kr. svarende til 10 køer som førnævnte. Og 10% i overskud. Beløbet var større end i årene

forud på grund af nogle inventarkøb, som ikke kunne blive ved at vente på bedre tider.

I en tid hvor alle syntes at fattes penge, var det forståeligt, at en bevægelse som Jord, arbejde, Kapital (JAK) måtte få medbør. Alle dens goder, først andelspenge, dernæst de rentefrie lån, førte på Vardeegnen til større sindsbevægelse end L.S. Fanatiske idealister så for sig alle økonomiske problemer løst ad den vej *bare vi står sammen*. Andre reagerede stik modsat. Men der skete dog noget. Noget at snakke om og meget at tænke over, der var bedre end stilstand.

Der kan ikke sættes dato på, hvornår de sølle tider holdt op. Den ustyrlige svineproduktion nåede sin største mængde og de laveste priser i begyndelsen af 1933. 130.000 stk. pr. uge var mere end markedet kunne bære. Slagterierne solgte ud af halve svin til 16-17 kr. pr. stk. og den truende, men nødvendige regulering hvis system ikke skal forklares her, blev sat i gang pr. 1. maj. Der kom svinekort, som der kunne handles med i fri handel, en handel der forargede nogle, men det var køberne der satte prisen.

Den officielle flæskepris steg ret snart til det dobbelte og manges humør tillige. Problemet med for mange svin blev løst uden at skride til forargelig destruktion, men ingen ved hvor mange nyfødte grise der blev slået ihjel hjemme i staldene? Man gik stille med dørene.

Det bedste kendskab til mine nære bønder fik jeg som tilhører, når de en bestemt dag i hver fjerde uge fandt sammen ved mejerifregningen (udbetaling af mælkepenge) et nyt sted hver gang. Så blev der snakket over en kop kaffe eller to, men ikke om den eller de som ikke var til stede. Et gode var det også, at alle var med og der var lejlighed til at møde folk, som man kun så der. Det var et grandestævne under et andet navn.

Privat selskabelighed var ikke overvælden-

Svinekort fra 1940.

Marie (1877-1935) og Jensinus P. Sørensen, (1878-1959). Foto fra 1934. (Privateje).

de omkring mit hjem. På min fars og min mors fødselsdage i maj og september vidste vi hvem og hvor mange der kom af sig selv. Og der var igen nogle, som kun mødtes der. Det var bl.a. Stine og Daniel Sørensen i Borre og Poul Tobiasen fra Billumvad. De lignede ikke hinanden, og det blev fornøjelsen ikke ringere af. Daniel var lærd, Poul var praktisk.

I foråret 1933 blev jeg *sendt* over til min søster og svoger i førnævnte Aale, hvor jeg skulle være karl for sommeren, løn 45 kr. pr. måned + de samme frynsegoder som hjemme. Sigrild var jo min søster, der gerne ville have en hjemmefra i sit hus. Deres gård var på 24 td. land, og deres 10 røde køer gav mere mælk, end jeg var vant til. Der var tre km til byen og de havde hverken el eller telefon. Deres søn var nær to år og jeg nær 18. Dagen efter min ankomst blev jeg som kurer sendt med en seddel til en,

som vistnok skulle ringe efter jordemoderen. Jeg sad ved min kaffe, da jeg fik besked om at skynde mig. Et par timer senere havde vi også en lille pige i huset - og et nyt slægtled var godt begyndt.

Min familiære tilknytning i min nye plads førte med sig, at jeg tit var med, når mit *her-skab* tog i byen. Jeg lærte nogle mennesker at kende af en lidt anden slags end dem der hjemme. Nogle af dem snakkede om andre ting og tænkte anderledes. Og jeg var vokset ud af drengetøj.

Jeg blev tilbudt en familiær plads mere i det næste halve år. Min bror Svend havde i 1932 købt en gård i Gørding og holdt bryllup med en pige fra Stauning, som han havde kendt i mange år. Kort før brylluppet blev hun alvorlig syg af den tuberkulose, hvis smittekim hun vistnok havde håret i nogle år. Hun døde på

Spangsberg Sanatorium i august 1933 og blev begravet i sit fødesogn. Svend ville gerne have mig til karl for vinteren og det fik han. Også der lærte jeg nogle gode naboer at kende, som blev husket.

Efter et godt år som enekarl hjemme med rigelig pighjælp og en jævnaldrende i dagleje for 3 kr. om dagen, når vi trængte af mente jeg at familien havde fået sit for en tid - og jeg var nær de 20.

Jeg fandt en plads på en lille, nybygget gård lidt syd for den store by Horsens med vid udsigt i lange dage over by og fjord og skov. Manden var en dygtig, nobel slider af meget få, men vægtige ord. I fritiden lærte jeg byen at kende uden skade på hverken legeme eller sjæl. Og bønderne, som lod et ord falde ved markskellet til den vestjyske karl, var ligeså flinke og nok så dygtige som andre steder.

Stedet var godt nok at være og at lære i for

Frode Sørensen som 20-årig. (Privateje).

en sommer. Om vinteren var der ikke meget at fortjene på landet udover føden og et koldt kammer at sove i. Det kunne jeg også opnå hjemme - og min far ville af flere grunde have mig til at være hjemme igen.

Jeg har hidtil ikke behøvet at fortælle ret meget om min mor. Som hjemmets midtpunkt var hun bare en selvfølge med fem voksne børn. Min far mente, at hun siden min fødsel aldrig var blevet så rask som førhen, men deri havde jeg ingen erfaring. I de sidste par år havde en tiltagende hjertesvaghed medført tilfælde af apoplexi, som hun dog forvandt så nogenlunde.

Vi vidste i al stilhed de gange, jeg rejste hjemmefra, at det måske var sidste gang jeg så hende. Mandag den 7. oktober 1935 døde hun hjemme i sin egen seng af et hjertestop. Hun var fyldt 58 den 14. september.

Hun fik lov at dø som det levende menneske, hun altid havde været. I de ca. 35 år hun havde levet på egnen, havde hun fundet og vundet mange venner og bekendte, og hun vidste hvem de var, bedre end far. Hvert år efter høst besøgte hun i en uges tid sin fødeø Mors og sin gamle mor, der levede fra 1839 til 1925, de sidste 17 år med kun et ben. Også efter min bedstemors død besøgte hun Mors og min møster og var med til de berømte efterårsmøder i det ottekantede forsamlingshus i Galtrup, hvor der blev hilst på gamle kendinge fra unge dage. Den, der var født på Mors, glemte ikke sin fødeø.

Først efter at være flyttet hjem til hverdage- ne igen gik det helt op for mig, at min mor ikke var mere. Hendes vante stol, som hun havde arvet efter sin mor, var tom for stedse. Jeg led i stilhed. Nu har stolen i mange år været min.

Hjemme var ikke mere, hvad det havde været. Min far havde længe anet, at han kunne blive ene når som helst, havde også haft umod-

ne tanker om at forpagte gården ud til min 27 årige bror, Harald, men hvad skulle han så selv? Den første vinter ønskede han alle sine tre uetablerede børn hjemme hos sig, mens ingen af os vidste hvad vi ville med os selv fremover, og da slet ikke min far. Han blev rastløs, rejste hid og did for at finde råd og trøst hos andre rådvilde og erfarede, når han kom hjem, at vi kunne drive gården uden ham. Men alt var midlertidigt.

Fra 1. april 1936 fik jeg af min søster Sigrid anvist en plads i hendes nærhed. Ideel var den ikke til mig, men lønnen var god, og hun ville gerne have mig inden for besøgsvidde. Hun havde også mistet sin mor, og hendes to børn og en i vente havde mistet en bedstemor, som de aldrig fik lært at kende.

Den sommer modnedes en tanke om at komme på højskole, men hvor? I ung naivitet havde jeg en af de store og meget søgte i tanker. Jeg troede, at den mest efterspurgte være måtte være den bedste. Jeg spurgte ingen til råds, men der kom et par af sig selv. En højskolekendt præst og en fhv. folketingsmand af

min mors familie erklærede helt uafhængige af hinanden, at den skole passer ikke til Frode. Den første sagde af erfaring, at det var vigtigt at finde sin rette skole, og han kunne sige hvor min lå.

Jeg fulgte rådet og den 3. november 1936 stod jeg af min cykel ved Kerteminde Folkehøjskole og gav mig tid til at læse de vægtige ord over indgangen: *Vi skal bygge som vi evigt skulle leve, og hver dag leve som vi i morgen skulle dø.*

Min rådgiver fik ret. Den skole var for mig og omvendt. Hvorfor og hvordan er der ikke plads til her. Jeg kan ikke forklare det blot med begejstrede, romantiske ord, heller ikke med en tro på, at jeg blev et nyt og bedre menneske? Men det var et tidsskifte. Derfor slut her.

Frode Sørensen, født i Borre, Aal sogn 1915, gårdejer s.st. 1945-79 medarbejder ved arkivet i Oksbøl fra 1980. Tidl. skrevet i »Fra Ribe Amt«: En gammel Brandkasse og dens samtid, 1981. En vestjysk Friskole og dens forhistorie, 1986. Bønder i Borre, et tidsbillede fra Aal sogn, 1987 og 1988. Udg. »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913, (1984). Modtog s.å. H. K. Kristensen prisen.

Kerteminde folkehøjskole 1937. (Privateje).

Razzia i Grindsted Dal

Af Johs. Lind

Scenen for efterfølgende historie er den lille landsby Dal i Grindsted sogn. Den foregår i året 1782. Da var Grindsted endnu kun en ubetydelig landsby på heden. Her foregik endnu ingen handel, for det var købstædernes privilegium. Handel på landet var forbudt, og det spiller en vis rolle for denne historie. For det ser ud til, at der var opstået en ganske lille butik ude i Dal, nærmest en brugsforeningernes forløber - til de lokale beboeres fælles fordel. Dengang havde man ikke brug for at komme til købmanden så ofte som nu; men når det endelig skete, var det en hel rejse. Nærmeste købstad var Varde, ca. 40 km borte.

Når den lille krambod kom i søgelyset, skyldtes det nok en jagt efter større vildt; der havde været smuglergods i omløb, og det var det, der var anledningen til, at toldembedsmændene var ude på den ekspedition, der bragte dem til Grindsted Dal. Målet for deres jagt her var først og fremmest husmanden Niels Hansen Dahl, der havde huset med kramboden, og dels hans nære nabo, sognefoged og gårdejer Poul Hansen Dahl, som embedsmændene egentlig havde troet var en broder; der synes dog ikke at have været noget slægtskab imellem dem. Det har der sikkert heller ikke været til den Jens Dahl, der spiller en noget uheldig rolle i vor historie. Hvis de mange navne, der nævnes i det efterfølgende, bringer forvirring, kan der henvises til den personliste, der er føjet til som bilag.

Sognefogeden

En lille halv snes år efter tildragelsen kom der en kongelig forordning om sognefogeder og

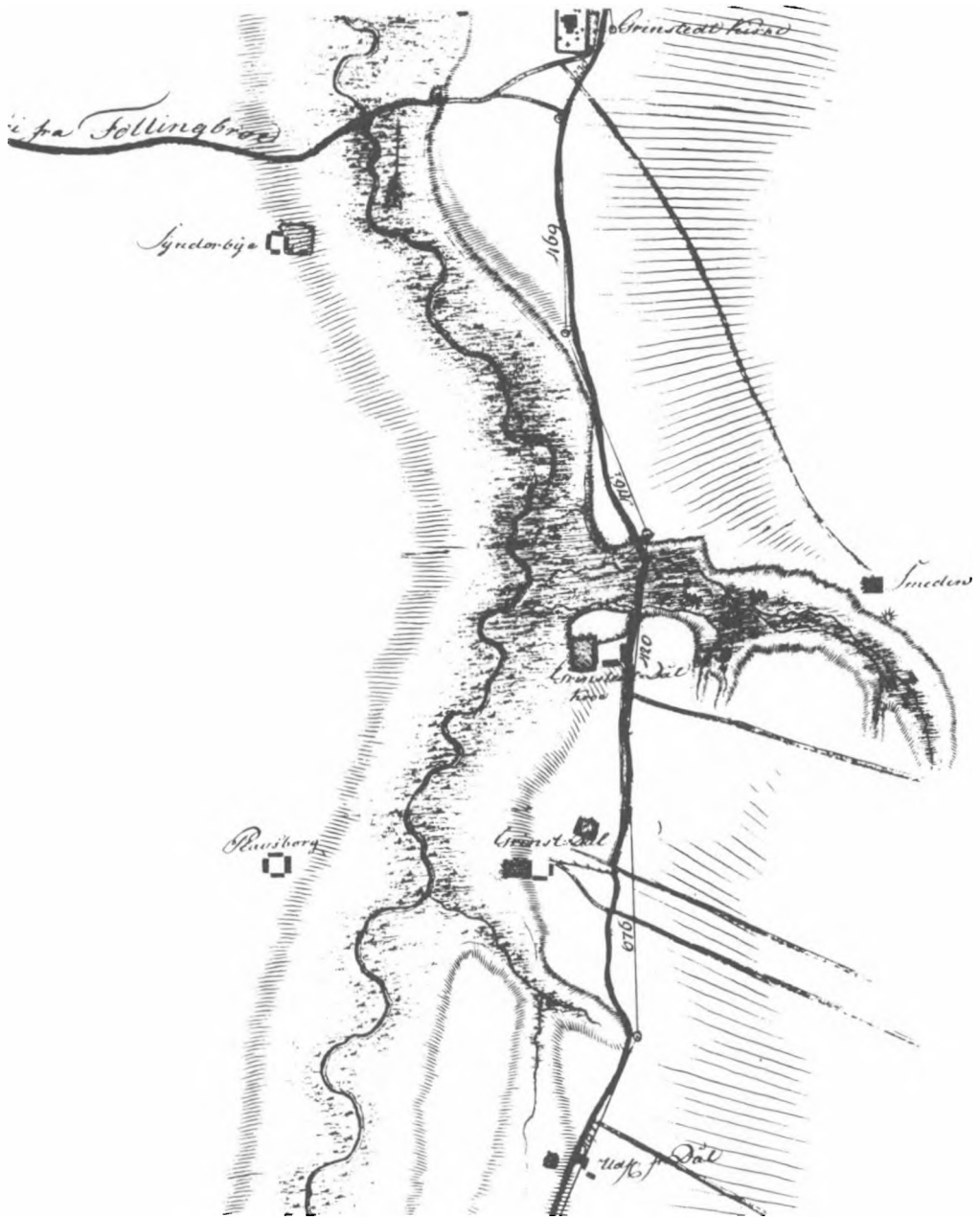
deres bestilling (10/11 1791). For det område, som vi beskæftiger os med, bragte den ingen væsentlige ændringer. Sognefogeden var den, som de forskellige myndigheder kunne henvende sig til for at få deres ordrer udført lokalt. Det kunne være fordelingen af de mange opgaver, som samfundet endnu den gang pålagde landbefolkningen, især den såkaldte ægtkørsel (gratis transport for offentlige formål); det kunne være kreaturtælling, kundgørelse af nye bestemmelser og andre mere fredelige aktiviteter; men det kunne også være politiopgaver som her, hvor den ubehagelige opgave var at bistå myndighederne med en husundersøgelse hos naboen og iøvrigt sørge for ro og orden.

Når en sognefoged var ude i et ærinde, der kunne medføre et retsligt efterspil, skete det efter sædvanen under ledsagelse af *tvende tiltagne mænd*; de kunne assistere ham med opgaven og bagefter bevidne, at det var gået ordentligt til. Denne skik fulgte sognefoged Poul Hansen Dahl også i dette tilfælde. Det blev skoleholder Hans Linnet og gårdmand Hans Christensen, begge fra Hejnsvig sogn. Dem møder vi siden som vidner i den retssag, der fulgte efter begivenhederne i Grindsted Dal.

Retssagen

Toldembedsmændene måtte forlade Grindsted Dal med uforrettet sag efter at have været udsat for forskellige overgreb. Det er årsagen til, at der blev en retssag ud af det.

Vort kendskab til begivenhedernes forløb har vi altså først og fremmest fra det protokolat, der nu ligger i Landsarkivet for Nørrejylland.

Grindstedområdet ca. 1800; mod vest (vest opad) Grindsted kirke, mod øst langs Grindsted-Vejle vejen; Grindsted Dal (Vejdirektoratets kort fra perioden 1790-1808, kopi i Grindsted lokalhistoriske arkiv).

land. Det fylder to små bind. Så omfattende var denne sag. Den begyndte den 22. august 1783, mere end et år efter selve begivenhederne; og først den 5. november 1784 kunne dommen afsiges. Hele dette materiale kunne studeres og refereres meget grundigere, end her er sket. Her vil vi koncentrere os om toldembedsmændenes egen fremstilling af forløbet og dernæst høre nogle ganske få af vidnerne, der unægtelig havde en helt anden opfattelse af det, der var sket. - Det faktiske hændelsesforløb når vi ikke frem til; for een ting er, hvad der faktisk skete; noget andet, hvad der bagefter kunne bevises, især efter at parterne havde haft næsten et år til at forberede sig på, hvad der kunne siges, og hvad der burde glemmes.

Embedsmændenes opfattelse af sagen giver sig dels af en indberetning, som herredsfoged Fleischer skrev dagen efter begivenhederne, og dels af de spørgsmål, som vidnerne skulle besvare; hele 325 spørgsmål, som i kronologisk rækkefølge viser, hvordan de selv oplevede den dag:

Begyndelsen

Toldinspektør Oschatz i Vejle havde fået en ordre fra generaltoldkammeret, der gav ham fuldmagt til at drage til Nørre Snede for at foretage en husundersøgelse, såkaldt inkvisition, hos en Mads Eriksen, der var mistænkt for at handle med smuglergods; men det fremgik af ordren, at Oschatz havde myndighed til at *gå videre*, og det benyttede han sig af til at tage til Grindsted Dal i stedet for!

Med sig havde han konsumptionsinspektør Miachaëlsen, nogle assistenter og den nødvendige politieskorte; to vogne udgjorde ekspeditionen.

Det var den 11. maj 1782, de ankom til sognefogedgården. Det var en lørdag, og det viste sig, at de fleste mennesker var i kirke for at høre biskoppen, der holdt visitats den dag. Sog-

nefoged Poul Hansen Dahl og hans voksne søn Anders var også i kirke, men hjemme på gården var hans kone Ida Andersdatter og deres 27-årige datter Dorthe. Herredsfoged Fleischer, der med sine to assistenter udgjorde toldembedsmændenes politieskorte, præsenterede sig selv og toldembedsmændene og oplæste den fornødne legitimation. Og så gik de i gang med husundersøgelsen; sognefogeden, som de havde anset for broder til naboen med det enslydende efternavn, var nemlig også under mistanke. Nu måtte Ida føre dem rundt i huset og åbne for skabe og gemmer efter deres forlangende. I sengekammeret havde de fundet en tværsæk på væggen. Den viste sig at indeholde fem stykker blomstret, uldent damask. Det blev konfiskeret. Så gik de videre til et andet værelse, hvor de opdagede et stykke engelsk stof.

På det tidspunkt lød der rummel et andet sted i huset. Det var en bonde, der havde grebet en stenkrukke, en såkaldt skæggemand, for at løbe ud med den. En af betjentene løb efter ham; bonden kastede krukken fra sig, og det viste sig, at den indeholdt fransk brændevin. Den videre inkvisition afslørede bl.a. en tønde humle i et kammer ved siden af køkkenet, en overskåren fjerding fuld af grøn sæbe i spisekammeret, og i vognhuset en halvfuld humlesæk. Denne lod de stå, for i mellemtiden var Anders, sognefogedens søn, kommet hjem, og han havde forklaret, at det var noget, faderen havde købt, og at præsten og degnen skulle have del deri. Men det gods, som var konfiskeret, blev lagt ud på en af vognene, hvor et par af betjentene skulle passe på det.

Optøjer i anmarch

Folk var nu ved at vende hjem fra kirke, og efterhånden havde en del samlet sig om gården. Da inkvisitorerne havde forladt den for at gå

over til naboen, husmanden Niels Hansen Dahl, samlede sognefogedens kone de tilstedeværende mænd i stuen og skænkede brændevin for dem og bad dem om at forpurre razziaen. Tolderne så, at de dernæst gik over i udhusene og forsynede sig med stokke, skafter, vognkæppe m.m. Så kom de nærmere og fulgte med over til huset, der skulle undersøges.

Ingen var hjemme; døren var låst. Tolderne gav sognefogedens søn Anders besked om at tage over til kirken og hente både faderen og Niels Hansen Dahl. Det gjorde han så; det tog nogen tid, og imens stod de fremmede og ventede, mens flokken omkring dem blev større og større.

Langt om længe kom sognefogeden. Han gav udtryk for, at han kendte Fleischer, der jo var herredsfoged, skønt ikke for Slavs herred. Han bød dem indenfor i gårdens øverste stue. Efter at have læst de ordrer, herredsfoged Fleischer og toldinspektøren fremlagde, bemærkede han, *Ja, jeg ser, at I har ordre på at inkvirere både i købstæderne og på landet*. Nu, da myndighedsforholdet var legitimeret, befalede Fleischer ham at bistå med razziaen og ønskede for det første at få skaffet husmanden Niels Hansen Dahl til veje, så de kunne komme ind i hans hus. Han havde nemlig ikke indfundet sig endnu.

Allerede da begyndte sognefogedens modvillighed at røbe sig. Han hævdede, at det var umuligt at få fat i husmanden; men hans begrundelser var noget ustadige: Han var gået en halv mils vej nordpå efter gudstjenesten - eller: han var gået til Varde, - eller: sognefogeden vidste slet ikke, hvor han var! Fleischer måtte erindre ham om hans pligt over for kongen, og det hjalp så meget, at han ville have sendt sønnen Anders afsted efter den savnede. Men da Anders trak en hest frem, kom sognefogedens kone og svor ved sin salighed, at det skulle ikke ske. Så lod Anders hesten stå og tog i

stedet en stok for at give sig på vej til fods, men endnu en gang blev han standset af sin moder.

Fortsat benspænd

Nu måtte husundersøgelsen starte uden Niels Hansen Dahls nærværelse. De måtte over til huset igen, tæt omgivet af de mange mænd med deres skafter og stokke. Sognefogeden gjorde ikke noget for at sprede dem. Døren skulle lukkes op, og sognefogeden blev bedt om at skaffe en smed; men det kunne han ikke; han påstod, at han ikke havde nogen at sende. Jamen, så en knibtang! Der var nemlig et vindue, der kun var lukket med et søm. Anders blev sendt af sted efter en knibtang, men kom tilbage med uforrettet sag. Han kunne ikke finde nogen knibtang! Fleischer måtte endnu en gang erindre sognefogeden om hans pligt til at skaffe dem adgang til huset; men han svarede, at han ikke havde nogen ordre til at bryde ind i anden mands hus. - Så måtte Fleischer selv tage affære. Han fjernede blyet omkring en af ruderne og tog forsigtigt ruden ud hel. Så kunne vinduet haspes op.

Nu blev der røre i flokken. Et fruentimmer trådte frem, råbte og slog hænderne sammen, snart over hovedet, snart nedad: *Nu har jeg aldrig i verden set noget lignende! Hvad er det for mennesker! Hvad vil de gøre? Højt er herrebud, men højere er Guds bud!* Toldembesmændene havde grund til at tro, at det i virkeligheden var Niels Dahls søster. Sognefogeden slog det bare hen; han troede, sagde han, at kvinden var halvtosset, og han kunne jo ikke forbyde folk at stå og se til. Toldinspektør Oschatz var nu blevet meget betænkelig ved situationen og henstillede, at sognefogeden spredte opløbet; men det nægtede han; de folk havde jo intet ondt gjort, og det ville de heller ikke komme til at gøre.

Vinduet var blevet åbnet; en tilpas lille person skulle kravle ind for at få døren lukket op.

Heller ikke det ville sognefogeden hjælpe med, så herredsfogeden måtte lade en af sine egne assistenter, Jens Dahl, gøre det.

Husundersøgelsen

Så kom der endelig gang i razziaen. Og her var fangst! Der var en dobbelt citronkasse, rigeligt halvfuld af te; i et chatol var der bla. 12 bundter tråd, noget blåt lærred og en slump ærme-knapper, foruden nogle blåstribede bindler, en stuve kramlærred og noget Warendorflærred.

Et kammer ved siden af stuen var ligefrem indrettet som en krambod med disk, reoler og skuffer, og på disken stod en rigtig vægt. Vægt-skålene var der også. Der var knapper og kamme, piberør, hægter og måner, sejl-garn, stål-tråd og en kasse med hvid skæppesæbe, skåret ud lige til udsalg. Der var krydderier: kanel, muskat, muskatblomme, nelliker, safran, peber, ingefær, allehånde, hel laurbær, små pommerantser. Der var risengryn og stivelse. Der var forskellige malervarer. Der var rosiner, korender, krudt, og hagl af adskillige sorter!

Skuffe efter skuffe åbnede toldinspektør Oschatz og forkyndte deres indhold, som så blev stuvet ned i en sæk. Men uden for voksede larmen. Tolderne hørte nogle ophidsede folk råbe, at hvis de først kom ind i pakkammeret, så ville de finde så meget, at de ikke kunne føre det bort på deres vogne!

Sognefogeden var med indenfor til razziaen. Det havde han fået ordre på. Og han havde medtaget to af de omkringstående til at være vidne til forretningen. Men her inde i huset fortsatte han med at være lidet samarbejdsvillig. Han havde gjort sig vred og påstået, at han ikke havde noget at bestille der. Og herredsfoged Fleischer havde flere gange været nødt til i kongens høje navn at befale ham at yde den assistance, han som sognefoged var pligtig at yde. På et tidspunkt havde hans kone kaldt ad

ham gennem vinduet, og da ville han være gået, hvis ikke han igen havde fået udtrykkelig ordre om at blive. Men hun var kommet igen og havde råbt ind til ham: *Du har intet at gøre der; de har hverken amtmandens eller herredsfogedens ordre; og det, de tager, skal de nok udlevere igen!* Og flokken derude gav deres besyv med: *De er skælme og tyve; de plyndrer os; de skal Fanden ej tage det!* Så ville sognefogeden igen være gået ud, men blev endnu en gang hindret i det. Han skulle blive og skaffe inkvisitorerne fred. Tilsidst forlod han huset trods Fleischers udtrykkelige forbud.

Både Oschatz og Fleischer havde forsøgt at dæmpe gemytterne udenfor, men uden held. Tumulten voksede, og nu skreg de op om, at ham i den hvide kjole, det var Oschatz, havde kaldt dem skælme, tyve og røvere, og det skulle han ikke slippe godt fra. De forlangte, at døren skulle åbnes, ellers ville de selv gøre det! Råbene begyndte nu også at lyde på, at tolderne slet ikke havde ret til at foretage denne inkvisition, fordi det ikke var deres egen herredsfoged, der forestod den: *I er skælme og røvere; I har ikke vores herredsfoged med, og I har ikke på stemplet papir det, som I har forevist!* Fleischer havde taget sin egen bestalling frem og vist dem den. Men så troede de ikke på, at ham i den hvide kjole havde sin ordre på stemplet papir. Det var Oschatz, de mente, og ham samledes deres raseri mere og mere imod. De påstod, at det var ham, der havde skældt dem ud for tyve og røvere, og de ville have deres ære igen, inden de kom derfra. Og endnu en gang truslen om at trænge ind med magt, hvis der ikke blev åbnet for dem.

I mængdens vold

De to lokale mænd, som sognefogeden havde taget med ind til razziaen, havde allerede tidligere vist frygt over situationen og havde bedt om at måtte forlade huset. Fleischer havde båd-

de bedt og befale dem at blive; men nu gentog de deres bøn, og de fik lov til at gå ud for at finde sognefogeden, der skulle komme og sikre freden.

Da de forlod huset, trængte flere af mængden sig ind. Og nu var tolderne udleveret til mængdens raseri, for sognefogeden kom ikke. *- Hvad er I for nogen! I har ej nogen ordre på stemplet papir - og heller ikke vores herredsfogeds ordre!* Både Oschatz og Fleischer forsikrede, at de havde deres lovlige ordrer; men folkene trængte nu ind på Oschatz med næver og stokke. De hævdede igen, at han havde kaldt dem tyve og røvere, og det hjalp ingenting, at både han selv og Fleischer forsikrede dem om, at det ikke var rigtigt, og endnu en gang formanede dem til at betænke deres eget vel, inden de gjorde noget, som de ville komme til at fortryde. De strakte sig endda til at forsikre dem om, at de nok skulle lade være med at tage nogetsomhelst af det konfiskerede med sig, når blot de kunne komme til at rejse hjem med fred. Men det hjalp ingenting.

Nu forlod Fleischer huset for at finde sognefogeden, Oschatz og ledsagerne var overladt til mængden. De blev skubbet og trukket ud af huset. Jens Dahl var den, som på Fleischers befaling var kravlet ind ad vinduet for at åbne døren; han smed de på jorden og pryglede med stokke. Oschatz selv ville de også have væltet om; men han flygtede. Han blev ramt i hovedet med et nyt spadeskæft, men nåede at flygte over i sognefogedgården skarpt forfulgt af en eller flere karle, der svang deres stokke efter ham. Helt ind i sognefogedens stue fulgte de ham.

Under tumulterne havde mængden også haft fat i Fleischer, som de havde tvunget til at indsætte den rude, som han selv havde taget ud for at få adgang til huset. Men også han nåede over i sognefogedens hus. Her var sognefogeden ikke. Men de to tiltagne mænd var

her. Dem og sognefogedens kone bad han om at skaffe fred med de helligste forsikringer om, at intetsomhelst af det konfiskerede skulle blive fjernet, når blot folkene ville lade dem komme bort med hele lemmer. *- Når I vil love mig det, så skal jeg gøre anstalt*, havde sognefogedkone svaret, og så var hun gået ud.

Fredsforhandlinger

Toldembedsmændene havde også bedt hende om at skaffe præsten til veje; men det havde hun nægtet med den begrundelse, at hun ikke havde nogen at sende. Og udenfor råbte folk stadig op om, at de ville have hævn over ham i den hvide kjole for de skældsord, han havde brugt overfor dem. De ville erklæres rene. *- Det føjede Fleischer dem så i på Oschatz' vegne.* Men de ville høre det af hans egen mund. Og han erklærede så, at han ikke mente at have sagt sådan. Den udtalelse var de tilfredse med; men den skulle være skriftlig - og på stemplet papir. Men Fleischer havde ikke medbragt stemplet papir. Folkene sagde, at det kunne de få hos deres præst, og Fleischer gav en af dem nogle penge, så han kunne skaffe det.

Imens fortsatte forhandlingerne. Fleischer fik to mænd ind i stuen. Den ene var i brunt tøj. Han hed vistnok Hans. Den anden hed vist Jens. Nu nåede han så langt, at de ville være tilfredse med en erklæring på almindeligt papir med de rette underskrifter og med herredsfogedens signet påtrykt. *- Han, som hed Jens, formulerede for sit vedkommende betingelserne sådan, at Oschatz skulle tilstå, at det var løgn i hans hals, at han havde sagt, de var tyve og røvere.* Og så skulle han desuden give to kander brændevin og et pund tobak.

Så kom blæk og papir frem. Hans og Jens gik ud, andre kom ind; den nærmere formulering skulle drøftes. Men alt imens var der nogle, der gik over til udhuset og bevæbnede sig

med tykke stokke, og de bandede højt på, at når de fremmede kørte bort, så skulle ham i den hvide kjole få så meget, at han knapt kunne forvinde det.

Den frelsende engel

Netop da arriverede præsten, provst Sølling fra Grindsted. Han blev sat ind i situationen, beordrede de lokale bønder ud af stuen og befalede alle at falde til ro og gå hvert til sit. Hans Christensen, der var den ene af de tiltagne mænd, fik besked om at ledsage toldfolkene et stykke ud af byen, og selv fulgte han dem det første stykke vej for at værne dem mod mængdens overgreb. Uden for byen stod nogen og ventede på de bortrejsende. Dem befalede han at gå hjem. Det gjorde de undtagen to. Det var Hans og Jens. Oschatz udpegede dem for provsten som hovedmændene. Men de forsvandt også, da provsten befalede dem det. Og først nu da der ikke var flere uønskede ledsagere, tog han afsked med dem.

Nu kunne de rejse hjem i fred. Men de havde ikke fået nogetsomhelst med af de konfiskerede varer. Fra Niels Hansens Dahls hus havde de slet ikke fået lejlighed til at tage noget ud. Og det, som var blevet lagt på vognen fra sognefogedgården, var i mellemtiden sporløst forsvundet.

Retssagen

Sådan har de rystede embedsmænd oplevet begivenhederne den lørdag i Grindsted Dal.

Men vidnerne havde en ganske anden opfattelse. At der havde samlet sig nogle mennesker på åstedet, efterhånden som de kom hjem fra kirke, vidste de jo nok; men opløb, endsige optøjer, havde de ikke bemærket. Nogen vrede, ja opbragthed, havde der vel nok været, som naturligt var, når ærlige mennesker blev udsat for krænkende beskyldninger.

Og de havde da også hørt om, at nogle få karle skulle have været lidt voldsomme.

Retssagen fylder som allerede nævnt to bind, og vi skal slet ikke her gennemgå alle vidnesbyrdene i dette meget omfattende forhør, men blot lytte til nogle af dem.

Sognefogedens datter

Den 27-årige Dorthe Poulsdatter havde været hjemme på gården med sin mor, da de fremmede ankom. Hun kunne fortælle lidt om, hvem det tøj tilhørte, som var blevet konfiskeret i huset. Hvad der var sketovre hos naboen, vidste hun intet om; hun havde passet sin husholdning. Og hvad der dernæst var foregået i hendes eget hjem, vidste hun lige så lidt om; det eneste, hun kunne bekræfte, var, at hun havde set provst Sølling komme. Og det var jo ingen forbrydelse.

De tvende tiltagne mænd

De to mænd, som sognefogeden havde taget med ind til husundersøgelse, var skoleholder Hans Linnet i Heinsvig og gårdmand Hans Christensen af Gilbjerg. Det var sidstnævnte, der senere kom til at eskortere de fremmede ud af byen.

De var blevet placeret i begivenhedernes centrum, så uundgåeligt måtte de have eet og andet at oplyse. Men deres vidnesbyrd må have været en skuffelse for anklagerne. Stort set havde de ikke bemærket noget, der kunne være belastende for deres egne, hverken sognefogeden eller Niels Hansen Dahl eller dem, der havde samlet sig uden for huset.

De havde nok set nogle af de varer, som anklageskriftet nævnte, men ikke noget af betydelig værdi. At værelset ved siden af stuen kunne ligne en krambod, ville de nok bekræfte, for der var en del skuffer og et lidet brædt til at lægge fra sig på. Vægten mente de derimod ikke at have set, men nok at der hang et par

små vægtskåle. - De mange varer, som ifølge anklagen skulle have været i skufferne, kendte de ikke meget til. En del kunne de ikke mere huske, og mange af varebetegnelserne var ukendte for dem. Og det var foregået på den måde, at Oschatz havde åbnet skufferne, kigget i dem og nævnt deres indhold, hvorefter han havde lukket igen uden at lade nogen se, hvor meget der var af hver slags.

De havde ikke opfattet, at sognefogeden forsøgte at lægge hindringer i vejen for inkvisitionen; derimod havde de nok hørt ham forlange, at de konfiskerede varer skulle optegnes, vejes og måles; men det havde Oschatz afslået. Og derefter var det jo, at sognefogeden ikke mente, han havde mere at gøre med den inkvisition; de havde nok set, at hans kone kom til vinduet for at sige et eller andet, men ikke hørt, hvad det var. Rigtigt var det jo, at han på et tidspunkt havde forladt huset.

Den forsamling, der stod udenfor og fulgte med i begivenhederne inde i huset, havde de ikke hørt meget til. De havde ikke hørt dem råbe og true og bruge skældsord. Heller ikke, at nogle af dem skulle have råbt om, hvad der kunne ske, hvis inkvisitorerne nåede ind i pakammeret. Derimod havde de nok hørt dem sige, at Oschatz havde kaldt dem for skælm og tyve, og derover var de noget vrede og opbragte.

At de selv skulle have udvist frygt for folkenes truende adfærd, kunne de ikke være ved. De havde ganske vist bedt om at måtte gå ud; men det var jo fordi sognefogeden var gået, og så mente de ikke, at de havde mere at bestille der.

De havde end ikke bemærket, at da de selv gik ud, trængte andre ind. De var på Fleischers befaling gået i gang med at søge efter sognefogeden; og de havde derfor intet at sige om det, som måtte være passeret for toldfolkene på deres vej fra huset til sognefogedgården. Det vid-

ste de slet intet om, og de kunne kun undre sig over, hvad grundlag der kunne være for den slags spørgsmål.

Hans Christensen, der jo havde eskorteret de fremmede af byen, kunne iøvrigt oplyse, at der slet ikke havde været nogen uden for byen, ikke andre end tre kvindfolk samt en karl, der gik og spredte møg.

Det allersidste spørgsmål, nr. 325, gik ud på, om vidnet iøvrigt vidste noget, der kunne tjene til sagens opklaring. Her fik skoleholder Linnet lejlighed til at oplyse, at på et tidspunkt under husundersøgelsen var en af toldbetjentene kommet ind med den besked, at det konfiskerede tøj fra sognefogedens var blevet fjernet fra vognen. Det havde fået Oschatz til at rette fornærmelige beskyldninger mod de tilstedeværende. Oschatz havde også fået sin pipe trådt i stykker under inkvisitionen. Han havde kylet stumperne i hovedet på de omkringstående, atter ledsaget af fornærmelige ord. Linnet formodede, at det var sådan noget, der kunne have gjort folkene opbragte.

Sognefogedens søn

Anders, der havde været i kirke med sin far og var kommet hjem i begyndelsen af begivenhederne, var heller ikke til megen støtte for anklagerne. Han havde hentet sin far, som han havde fået besked om. Faderen havde ikke megen lyst til at komme hjem, for han skulle jo tale med biskoppen, så toldfolkene måtte stille sig tilfredse med, at Anders tog sig af forretningerne derhjemme. Men da Anders havde betydet ham, at det ville de ikke være tilfredse med, så var han jo fulgt med hjem.

Han kunne ikke bekræfte, at toldembedsmændene havde udvist al forsigtighed og høflighed i omgangen med de omkringstående. Tværtimod havde han nok bemærket, at der stod nogle folk lidt afsides, og dem havde de fremmede tiltalt vredagtigt og under brug af

skældsord som *tyve og skælm*e, for at de skulle gå bort.

At hans mor havde talt til faderen gennem det åbne vindue, var rigtigt nok. Hun havde været henne at sige til ham, at hvis han ville tale med biskoppen, så måtte han snart komme, for ellers rejste biskoppen videre til Omme.

De andre vidner

Adskillige vidner blev afhørt. Hovedindtrykket var som allerede nævnt, at problemets kærne var toldfolkenes dårlige opførsel. Det var ikke så let at komme udenom, at et par af dem havde fået en lidt grov medfart: hvordan det kunne komme dertil, når nu de folk i Dal havde optrådt så besindigt, må stå hen. Men hovedsagen var, at forskellige vidner nok havde hørt, at det skulle være den og den, der havde optrådt noget voldsomt. Det var allesammen folk, der ikke boede i deres by. Det var Jens Alexandersen af Stilbjerg, Hans Poulsen af Jerig, Hans Laursen af Hejnsvig og Bertel Christensen af Trøllund.

At Niels og Poul Hansen Dahl sammen med sidstnævntes kone skulle have udgjort en slags situationens generalstab, der styrede slagets gang i det skjulte, kunne der slet ikke findes noget belæg for.

Niels Hansen Dahl

Hans selvforvar har karakter af et skriftligt indlæg, hvor han giver udtryk for den dybeste bestyrtelse over det, som er overgået ham, samtidig med at han forklarer, hvordan det kan gå til, at der har været en del varer i hans hus:

Det går, som det hedder: Hvor gærdet er lavt, der vil dristige folk altid over. Således er det mig gamle mand vederfare. Jeg søgte Guds hus den 11. maj 1782 for at påhøre bispesitationen i Grindsted kirke, og forinden min afgang fra mit hus lukkede jeg de fleste døre indvendigt - og den, jeg gik ud af, udven-

dig med lås. Jeg tænkte, jeg troede, og jeg håbede, at mit hus og mit lidet ejende var i god sikkerhed... Først hen mod aften hørte han på hjemvejen, at der havde været indbrud. Af skræk og frygt havde han ikke turdet træde ind i sit eget hus; for når sådant kunne ske ved højlys dag, hvad ville indbrudsfolkene så ikke kunne vove at gøre i ly af mørket!

Da jeg ved påfølgende lys dag betragtede mit hus og mit ejende, var det ikke at tro, at kristne mennesker havde været der, da det så ud, som røvere og plyndrere havde været der. Ja, værre end som stedet og mit ejende havde været under fjendtlige hænder.

Fjenderne er toldinspektør Oschatz og herredsfoged Fleischer, der øvrigt var afgået ved døden på det tidspunkt, da Niels Hansen Dahl indgav sit skriftlige forsvar (8/10-1784). I ly af deres embeder har de udsat Niels Hansen Dahl for personlig forfølgelse, drevet af ondskab og slette hensigter. Hvis han havde været 30 år yngre og 3-4000 rigsdaler rigere, skulle han nok ad rettens vej have vist Oschatz, hvad denne havde gjort sig fortjent til med sådan fremfærd. Hvis ellers samme Oschatz har noget at betale erstatning af! *Gud ved, om han ejer noget at holde sig til!* Niels Hansen Dahl ved det ikke. Men om han ikke kender noget til Oschatz' formueforhold, så ved han i alt fald noget om den nu afdøde herredsfoged Fleischers. Ham ville det aldrig have kunnet genere at modtage en regning, hverken som død eller levende. Han havde nemlig under ingen omstændigheder noget at betale med! Men spørgsmålet er, om nogen undersøgt er tjent med sådanne forhold, for det betyder jo, at embedsmændene kan vove indbrud og al mulig vold uden at skulle frygte en erstatningssag bagefter. De slår bare fra sig med disse ord: *Det er kongens tjeneste!*

Han kan forklare alle de varer, der er blevet set i hans hus, nogle måske mere plausibelt

end andre. Om kassen med te: Han ved ikke af, at det er forbudt at have te i huset, *véd ej heller, at det kan formenes mig ved fundet billigt køb at søge forråd deraf for min levetid; og at give bort deraf kan vel ikke formenes mig; og at overlade en god ven et eller flere pund te for mit indkøb finder jeg ikke stridig imod nogen anordning, lige så lidet som det kan agtes ubilligt at være min medkristne til tjeneste.*

Hvis te-beholdningen således rettest bør ansues i lyset af den kristne næstekærlighed, så gælder det i mindst lige så høj grad de fleste andre varer: Når han selv har brug for at tage på indkøb i en af købstæderne, så har han ikke råd til at leje en vogn, men han låner sig frem hos sognets beboere, og til gengæld gør han dem den tjeneste at tage et og andet med hjem fra byen til dem. Købmanden udskriver regning til hver enkelt køber; men det er Niels Hansen Dahl, der betaler. Når han så kommer tilbage, får enhver det, han har bestilt. Altså hvis han kan betale. Hvis nogen ikke kan betale, får varerne lov til at stå, indtill de kan. Og sådan er der altså blevet et lille lager af uafhængte varer.

At dette er den rene og rette sammenhæng med min handel og vandel, derom vil jeg kræve Gud til vidne - med lige vished som jeg agter at arve Guds rige, hvor jeg ønsker at Fleischer må være, og Oschatz at komme der. Og så ønsker han sig iøvrigt 100 rigsdaler i erstatning for den skade, der er sket ham!

Provst Sølling

Provst Sølling viste sig at være en sand jonglør i afdramatiseringens kunst. Han indgav en skriftlig redegørelse for sin rolle i sagen. Og den var unægtelig noget anderledes, end anklagerne havde ment. De havde ventet, at han som den, der havde afværget voldsomhederne, kunne underbygge deres anklage. De ville bl.a. gerne vide, om det var provsten, der havde

sendt bud efter Poul Hansen Dahl, sognefogeden, og om denne kom og fortalte om sammenløbet. Blev han ikke bedt om at komme til Dal for at afværge overfald med vold, mord og drab? Og fandt han ikke hos sognefogeden en stor mængde opbagte og vrede folk både ude i gården og inde i stuerne? Havde han set Fleischer skrive den erklæring, som folkene havde forlangt? Havde han hørt trusler mod Oschatz? Var det rigtigt, at han fulgte de fremmede på vej for at beskærme dem mod folket, og havde da Oschatz udpeget to personer, som fulgte efter vognen?

Provst Sølling havde en helt anderledes gemtylig opfattelse af situationen. Han havde egentlig ikke sendt bud efter sognefogeden, men det var da nok muligt, at der på et eller andet tidspunkt kunne være faldet en mundtlig bemærkning om, at han som kirkeejer burde være nærværende ved kirkesyn. Sognefogeden var kommet nogen tid efter, at provsten var kommet fra kirke; han havde fortalt, at der var kommet fremmede til Dal; men hvem de var, og hvad de ville, vidste han ikke. Der var ikke kommet bud til ham om nogen inkvisition; men hans 13-årige datter havde på et tidspunkt fortalt ham, at folkene i køkkenet snakkede om, at der var inkvisition i Dal; de regnede med, at det var brændevinsredskaber, man var ude efter. - Så var provsten taget af sted, men aldeles ikke for at afværge noget opløb; næh, han ville gerne blot hilse på de fornemme rangspersoner, der gæstede sognet; at skulle afværge vold havde han ingen tanker om; de folk i Dal var jo bekendte for at være rolige folk. - Da han kom ind i stuen havde han rigtig nok set både inkvisitorerne og nogle bønder. De var slet ikke vrede, bare tavse og rolige. Herredsfogeden var i færd med at skrive sin erklæring, og han forklarede årsagen: at det var fordi Oschatz havde kaldt dem skælm og tyve. Så havde provsten sagt, at sådan en erklæring slet

ikke var nødvendig; det var jo honette folk, og bønderne kunne roligt gå ud. Den opfordring havde de alle fulgt helt uden modsigelse, og den var ikke givet i den hensigt at afværge overfald; provsten havde blot fundet det upassende, at almuefolk var i stue med så fornemme herrer som d'herrer inkvisitorer; og så havde han også haft den bagtanke, at han på den måde kunne få dem i enrum for at invitere dem med sig hjem; han havde trøet, at han kunne have overtalt dem til at bære ham med deres nærværelse i præstegården. - På gæsternes forlangende havde han fulgt dem et stykke på vej, vel en snes skridt. Da havde han ikke set noget til noget sammenløb af folk. Jens Alexandersen og Bertel Christensen gik et stykke forude; dem havde han tilråbt, at de skulle vende tilbage. *Ja, det skal vi gerne*, havde de svaret, og så var de straks vendt om. Så havde provsten hilst farvel til gæsterne. Han havde nok bemærket, at Oschatz havde peget på de to unge mænd med ordene *Der er*; men mere hørte han ikke; ordene forsvandt i vinden og vognenes skrumlen.

Da der næppe havde været noget sammenløb, kunne provsten jo heller ikke udpege nogen formand for sammenløb. Og han vidste slet ikke noget at fortælle om vold mod embedsmændene. Nok var han orienteret om, at de to tiltagne mænd ved et forhør i Kolding specielt havde nævnt Jens Alexandersen og Hans Poulsen; men han har end ikke hørt sige, at sognefoged Poul Hansen Dahl og hans kone i nogen måde skulle have medvirket til at hindre inkvisitionen, og han tør forsikre, at om noget ulovligt skulle være foregået, så er det sket imod deres vilje og minde, - *så vidt kender jeg dog til disse folks retsindige, stille og rolige tænkemåde*.

På det afsluttende spørgsmål, om han ellers har noget at anføre, svarer han, at det nok mindre har været selve inkvisitionen end den om-

gangsmåde og de skældsord, som inkvisitorerne skal have brugt, der har været årsag til det, som var sket.

Det er ikke så sikkert, at provsten kunne bevare sin gemytlige stil den dag i marts året efter, da der kom en sergent til præstegården. Da var magtapparatet trådt i funktion.

Anklagerens vidner

Blandt de vidner, som kunne føres af anklageren, var nogle af de assistenter, som havde været med på ekspeditionen til Grindsted Dal. Disses vidnesbyrd stemte langt bedre overens med anklagen. Der var bl.a. Christian Røhde, der kunne bevidne, at toldembedsmændene i alle forhold havde optrådt høfligt overfor folkene. Det gjaldt endda også, da Oschatz havde fået sin pibe trådt i stykker. Den var kommet til at ligge på et bord i sognefogedens hus; nogle af folkene tog den, lagde den ned på gulvet og trådte på den; det var en merskumpibe.

Hvor godt eller ringe toldinspektør Oschatz end måtte have behersket sig efter tabet af sin merskumpibe, så må de unægteligt have taget noget af bevismagten ud af de udsagn, der skulle forsvare de lokale folks harme under henvisning til den hidsighed, han havde udvist i den anledning. Dette må jo være sket efter flugten tilbage til sognefogedens hus. Så hvis han skulle have ytret en vis utilfredshed i denne situation, så kan det ikke være den, der kan have været årsag til de voldsomheder, der allerede var forekommet forinden.

Hans de Hoffman

Slavs herred hørte dengang ind under Koldinghus amt, så det var Hans de Hoffman, der som amtmand var øverste politimyndighed. Men i en sådan justitssag var også stiftsamtmanden i Ribe inde i billedet, så en af de første udtalelser fra hans hånd, går til denne.

Hoffman var nok aldrig udelt begejstret for konsumtionsbetjente, grænsekontrollører, og hvad de ellers kaldtes, disse tjenestemænd, som havde ret til at foretage husundersøgelser hos folk for at finde noget af det, der var forbudt. Ofte var det jo brændevinsredskaber, og der var netop samme år som Dal-sagen (1782) en større historie med sådanne tjenestemænd, der helt uberettiget havde konfiskeret ølbrygningsudstyr, men som dog efter amtmandens indsigelse til de centrale myndigheder fik ordre om at aflevere tingene igen.

Desuden var Hoffmans første reaktion vistnok altid at forsvare bønderne, hvis der opstod en eller anden konflikt. Og det bar hans påtegning til stiftsamtmanden den 2/7-1782 også præg af. Sagen forelå på det tidspunkt oplyst ved et politiforhør, som skulle sendes videre til stiftsamtmanden. Hoffman skriver her, at inkvisitorerne nok kunne have brugt en forsigtigere omgang, *allerhelst på heden, hvor de ved, at almuen ikke er så let at styre som i de gode egne*. Han finder det også *usædvanligt, at krybe ind ad vinduer for at oplukke døre, hvor ingen var hjemme*. Han kan egentlig godt forstå, at sådant kunne give anledning til voldsomheder. De uheldige toldembedsmænd har klaget meget over sognefogeden; men det bør tages i betragtning, at han jo bor blandt sine byfæller og kunne være vis på en livfuld hug, hvis han optrådte for myndigt over for dem. Desuden var han jo løbet til kirken for at hente præsten, og det havde bragt en ende på denne alarm. Også Niels Hansen Dahls krumbod får gode ord med på vejen. Varerne er købt i Varde, Horsens og Kolding, og enhver af disse købstæder ligger mere end 6 mil fra Grindsted Dal. Så hvis der er foretaget indkøb til beboernes fælles bedste, så er det vel tolerabelt, *da det er hårdt for den fattige at gå 6 mil for at hente det lidet af slige ting, han behøver*. Og desuden har Niels Hansen Dahl allerede i 1779 væ-

ret ude for en tilsvarende undersøgelse; da lod toldkammeret ham beholde de varer, som var blevet konfiskeret. Der var altså allerede skabt præcedens for denne lille brugsforening i Grindsted Dal.

Dommen

De bønder, der i den påfølgende retssag gjorde deres yderste for at fremstille sig selv og hinanden som besindige og rolige mennesker, har sikkert ikke genkendt sig selv i amtmandens beskrivelse af dem som de vilde på heden. Niels Hansen Dahl med det syn på embedsmænd, som er den formuendes privilegium, har næppe heller erkendt sig selv som fattig, selv om han kunne se det nyttige i at blive betragtet som sådan. Men sådanne småting har sikkert ikke generet dem. Hovedsagen var, at de blev forsvaret. Og så gjorde det nok heller ikke noget, at dommerens gunstige afgørelse af sagen i nogen grad var betinget af, at de jo kun var enfoldige bønder.

Dommen faldt den 5. november 1784. Næsten 2 ½ år var gået siden det første retsmøde. Så hvis de implicerede ikke fik anden straf, så fik de dog besværet med at møde ved en del retsforhandlinger (hvis de ellers mødte op, når de skulle!).

I dommen konstateres det, at inkquisitionen den 11. maj 1782 havde fundet sted efter ordre fra generaltoldkammeret. Denne ordre sigtede egentlig først og fremmest på en Mads Eriksen i Nørre Snede, som var mistænkt for at handle med toldforsvegne varer, men der var i ordren en tilladelse til at *gå videre*; og på den baggrund har altså ekspeditionen valgt at skifte mål og rejse til Grindsted Dal under assistance af en herredsfoged, som var fremmed og ubekendt for folkene der i herredet. De var ankommet i kirketiden, og *uden at oppebie deres hjemkomst eller på lovlig måde at lade*

dem kalde var de begyndt på husundersøgelsen i sognefogedgården, som sognefogedens kone Ida Andersdatter dog ikke på nogen måde forsøgte at hindre. Heller ikke hendes mand udviste nogensomhelst modvillighed, da han kom hjem og hørte, hvad der var sket. Det er ikke konstateret, hvor det konfiskerede tøj er kommet hen, ejheller det, som i Niels Hansens Dahls hus var blevet lagt i en sæk med henblik på konfiskation. Dommen gennemgår tingene, men kan ikke konstatere deres mængde ejheller nogen ulovlighed i forbindelse hermed.

Det er konstateret, at der er blevet slået efter Oschatz, men uden at bringe ham skade eller sår. Og dommeren er også i stand til at udpege de skyldige.

Sognefogeden har faktisk begået noget ulovligt i at forlade inkquisitionen til trods for embedsmændenes udtrykkelige forbud. Men det er en formildende omstændighed, at han gjorde det for at hente provsten, *allerhelst en så hastigt påkommende og uforventende forretning kan forvirre andre, mere en bonde.*

Thi kendes for ret: Hans Poulsen, Jens Alexandersen, Hans Laursen og Bertel Christensen skal - foruden den civilarrest, de allerede har udstået - 6 måneder i nærmeste fæstning. Desuden skal de betale sagens omkostninger - eller *lide på kroppen* med arbejde i henhold til forordningen af 6/12-1743.

Sognefogeden skal 14 dage i civilarrest på vand og brød.

Straffen

De fire karle, der blev kendt hovedskyldige, havde ikke haft nogen forsvarer under deres del af retssagen, og de havde ikke kunnet forsvare sig selv. Havde vel derfor heller ikke fundet grund til at appellere dommen. Måske var det en forventning om, at de dog ville indgive en appel, der fik myndighederne til at vente

vinteren over, inden dommen blev eksekveret. Den 12. marts 1785 sendte stiftsamtmændene bud til amtmand Hoffman, at nu kunne dommen eksekveres, hvis de dømte stadig ikke ville appellere. Og den 29. marts blev de så afleveret til stokhuset i Nyborg til strafarbejde i jern i 6 måneder.

Men foruden fængselsstraffen var der også sagens omkostninger. De var kommet op på godt 325 rigsdaler. For de penge kunne man have købt en lille gård i Slavs herred dengang.

Lov og orden

Det er utroligt, så lidt vidner har set, når det gælder anklager mod deres egne. Men gennem hele det filter af ærtehalm, som retten var nødt til at rede ud, lykkedes det dog at finde frem til de fire mænd, der siden fik deres straf. De har uden tvivl været skyldige. Om de så var de eneste skyldige, får nok stå hen. Men een ting er den forståelse, som både amtmand og dommer viste i behandlingen af sagen. En anden, at ordenen ikke måtte brydes. Om der så var nok så mange grunde til det, der var sket, så kunne det ikke i sidste instans gælde som undskyldning for dem, der havde begået oprør. Samfundets tolerance har sin grænse.

Derfor vil vi også se den amtmand, der godt kunne forstå bønderne og var yderst kritisk over for de embedsmænd, der havde provokeret dem, udvise en resolut og helt ubønhørlig holdning, da palaverens tid var forbi og retens og ordenens stilling skulle hævdes.

To af de anklagede boede i provst Søllings pastorat. Det var Bertel Christensen i Trøllund og Hans Poulsen i Jerrig. De skulle stilles for retten som anklagede. Men ville de komme godvilligt? Det var så nemt at stikke af. Derfor sendte amtmanden den 26/3 1784 et fortroligt brev til provst Sølling, som blev anmodet om underhånden at finde ud af, om de to mænd ville møde frivilligt. Men under alle omstæn-

digheder ville sergent Meyer stille i præstegården den 15/4. Han ville ikke være orienteret om sin opgave, blot at han ville modtage videre ordrer hos provsten. Hvis nu de to anklagede ville møde frivilligt, skulle provsten sende sergenten tilbage med den besked, at der ikke var brug for ham. Men i modsat fald skulle han udlevere til ham en anden ordre, som amtmanden også havde sendt. Det var ordren om, at de to mænd skulle arresteres, så at de kunne fremstilles i herredstinget den 16/4 kl. 10 præcist.

Sergenten vidste altså ikke, at han var kommet for at arrestere de to mænd. Og det var nok fra amtmandens side en velbetænkt disposition. Hvis sergenten havde vidst, hvad han skulle, kunne han nemt være kommet til at røbe det - i ond eller god mening, og så ville jungletrommerne (eller skal vi sige: hedebløjterne) have sendt advarslen op til Grindsted sogn, længe inden han selv nåede derop, hvorefter man uden tvivl ville have stået i den sædvanlige situation: at ingen rigtig vidste noget om, hvor de to var gået hen! - De skulle have chancen for at følge med frivilligt; men hvis ikke de ville, trådte magtapparatet i funktion. Arrestationsordren var ledsaget af en fuldmagt, hvorved han kunne rekvirere assistance fra samtlige sognefogeder mellem Grindsted og Kolding. Overalt, hvor sergenten forlanger det, skal sognefogederne yde ham den hjælp, han har brug for, enten det er mandskab eller vogne til befordring. Sognefogederne skal adlyde prompte, og det samme skal de, som sognefogederne udpeger til opgaverne. De skal tage dem, som er nærmest for hånden, uden hensyn til, om det egentlig var deres tur til at gøre nogle af de samfundstjenester, som dengang blev krævet af bønderne. Hvis nogen nægter eller forsinker sagen, skal sognefogederne finde andre i deres sted, så at ingen forsinkelse

sker; men det vil medføre straf til de forsømmelige.

Det gik næsten, som amtmanden havde ønsket. Ved retsmødets begyndelse den 16/4 1784 var de to mænd ikke kommet. Men de kom, da klokken var over 11. Med hvilken grad af frivillighed de stillede, er egentlig ikke nævnt. Jens Aleksandersen, der synes at have været den mest initiativrige blandt voldsmændene, mødte ikke den dag; men efter at være udeblevet en rum tid, og efter at han havde været eftersøgt i flere sogne, stillede han en dag uventet, åbenbart frivilligt og med den undskyldning, at han desværre var blevet ramt af sygdom, da han var på vej til retsmødet den 16. april!

Til eftertanke

En af de mindre poster i sagens omkostninger var udgiften i forbindelse med afhøringen af den Jens Dahl, der havde været herredsfogedens ene assistent. Han var nemlig kommet i fængsel i København, fordi det var blevet afsløret, at han gjorde privat forretning med inkvisitionsvirksomheden: Han opsnusede, hvor der foregik ulovligheder inden for det område, vi her har beskæftiget os med; de skyldige fik så valget mellem at blive angivet eller at betale ham selv et beløb under bordet. Når lovens arm så rakte ud efter dem, der havde betalt for hans beskyttelse, kunne han give dem et praj i tide, så der var ryddet op, inden inkvisitionen kom. - Vi kan forestille os, at toldinspektørens ekspeditioner hyppigt har slået fejl af den grund; og vi kan tænke os til den skinhellige forargelse, han har måttet høre på hver gang en husundersøgelse havde vist sig frugtesløs.

Har toldinspektøren mon vidst, at der var en stikker i hans egen stab? Var det Jens Dahl, der havde pudset ham på husmanden i Grindsted Dal? Eller har denne mon hele tiden væ-

ret toldinspektørens hemmelige mål, alt imens staben måtte tro, at de skulle ud til en mand i Nørre Snede, så at der var foregået en hastig oprydning der, mens vognene nu rullede mod et mål, som Jens Dahl ikke kunne nå at advare? Vi ved det ikke; men vi kan fornemme, at det må have været svært at gøre sin pligt som lovens håndhæver under disse betingelser.

Amtmanden vidste, hvor han havde sine folk. Med en kombination af strategi og magt-opbud fik han gjort kort proces, så at øvrigheden ikke endnu en gang skulle ud med endeløse spørgsmål hos nogen, som aldrig vidste noget.

Vi skal iøvrigt ikke opkaste os selv til høje-steret. Sagen kunne være gennemgået langt grundigere, end her er sket. Og under alle omstændigheder vidste de dengang mere, end vi kan vide i dag, hvor vi kun har papirerne. Der er næppe grund til at ynke de fire karle, der fik deres straf. Den har sikkert været velfortjent. Om det så var lige så velfortjent, at de lokale beboere klarede frisag, kan man jo kun grunde over.

Toldembedsmændenes fremstilling rummer egentlig en indre logik, også psykologisk. Det bedste forsvar er jo et angreb. Og hvor ofte har man ikke oplevet, at den dårlige samvittighed slår over i forurettelse, når bare der er det mindste halmstrå at klynge sig til. Her har folkene først klynget sig til en formodning om, at de fremmede slet ikke havde ret til at foretage denne husundersøgelse; og da det argument ikke rigtig kunne holde, så var der jo en fornærmelse, som man kunne hægte sin opbragthed på. Eet eller andet må der jo dog være sket den lørdag i Grindsted Dal, når fire karle kunne idømmes seks måneders fængsel hver; og situationen får unægtelig et skær af uvirkelighed, hvis man skal forestille sig, at fire fremmede karle har hujet rundt i landsbyen og generet toldembedsmændene, uden at landsby-

ens-egne beboere rigtig havde lagt mærke til noget.

Beviser skal jo til, om nogen skal kendes skyldig. Og de lokale beboeres medskyld blev ikke bevist. Men om nu retfærdigheden var sket fyldest eller ej, så havde ordensmagten i alt fald hævdet sig, så at embedsmænd også fremover kunne vove sig ind på den jydskede.

Personliste:

Poul Hansen Dahl: sognefoged, gårdejer i Grindsted Dal. Han ejede på den tid Grindsted kirke og skulle gerne have talt med biskoppen efter visitatsen.

Ida Andersdatter: hans kone, var ikke i kirke.

Anders Poulsen: hans søn. Havde været med faderen i kirke, men var kommet hjem før ham.

Dorthe Poulsdatter: sognefogedens datter, 27 år. Havde sammen med moderen været hjemme, da inkvisitionen kom.

Niels Hansen Dahl: nabo til sognefogeden. Havde status af husmand, idet han ejede et hus, der var bygget på sognefogedens grund. En ældre mand, der ikke var i familie med sognefogeden. Synes at have levet af sin formue suppleret med lidt uofficiel købmandshandel. Han kom ikke til stede under inkvisitionen.

Hans Linnet: skoleholder i Hejnsvig. Var en af dem, som sognefogeden tog med ind til husundersøgelsen hos Niels Hansen Dahl.

Hans Christensen: gårdbeboer i Gilbjerg, Hejnsvig sogn. Ligeledes en af de *tvende tiltagne mænd*. Fik desuden til opgave at eskortere de fremmede ud af byen.

Provst Sølling: sognets præst, der efter bispevisitatsen kom og løste problemerne. Hans vidnesbyrd er givet i form af et brev.

De fire karle, der kom i fængsel for optøjerne, var alle udenbys:

Jens Alexandersen: Boede i Stilbjerg, Hejnsvig sogn.

Hans Laursen: Boede i Hejnsvig.

Hans Poulsen: Boede i Jerrig, Grindsted sogn.

Bertel Christensen: Boede i Trøllund, Hejnsvig sogn. Var ligesom Hans Poulsen genstand for sergent Meyers hemmelige mission til provst Sølling.

Inkvisitionsholdet bestod af toldembedsmænd med politimæssig assistance af en herredsfoged. Både herredsfoged og toldembedsmænd havde assistenter med. Desuden var der de to vognes kuske. Der er her i beretningen nævnt følgende:

Fleischer: kancelliråd, herredsfoged for Nørvang-Tørrild herreder. Byfoged i Vejle. Slavs herred hørte ikke under hans jurisdiktion.

Oschatz: kammerråd og toldinspektør. Ekspeditionens leder. Han var den dag iført en *hvid kjole*.

Michaelsen: kaptajn og konsumptionsinspektør.

Jens Dahl: en af herredsfogedens assistenter. Næppe i familie med folkene i Grindsted Dal. Vidnede i sagen, men var da selv fængslet i København for meddelagtighed i toldsvig m.m.

Christian Rohde: en af assistenterne. Kunne bl.a. vidne om Oschatz' merskumspibes skæbne.

Andre øvrigheds personer:

Hans de Hoffman: Amtmand over Koldinghus amt, som Slavs herred den gang hørte til.

Sergent Meyer: Blev sendt til Grindsted med forseglede ordrer for at sikre to af de anklagedes tilstedeværelse i retten.

Johs. Lind, sognepræst, Kirkegade 116, 6700 Esbjerg. Født 1933. Har skrevet til Løgumkloster-Studier 1983 og Sønderjysk Månedsskrift 1983-85 (om kniplingeindustrien), Personalhistorisk Tidsskrift 1986 (om brug af computer i slægts- og lokalhistorie), Fra Ribe Amt 1988 (om begravelse i Vorbasse sogn 1755-1813), Bol og By 1987, Fortid og Nutid 1988, Kuldningbogen 1989 (om sognefogeder).

Vestjyske vinterlærere, årgang 1886

Af Olga Pedersen

Skoleloven

At være underviser i skolerne og dermed sætte præg på kommende generationer, deres kendskab til de grundlæggende fag, og i udstrakt grad også på deres livsindstillinger og opfattelse, har altid været et betroet job.

Det er derfor ikke så underligt at læreruddannelsen indgik som et led i den samfundsomlægning, der medførte så mange forandringer i slutningen af 1700 årene. Vigtigt var oprettelsen af landets første seminarium, Blågård ved København i 1790, der skulle uddanne lærere, der kunne leve op til de intentioner, der var indeholdt i den skolelov, der trådte i kraft d. 29.7.1814.

Loven betegnedes som en *anordning om almueskolevæsenet på landet i Danmark* den indeholdt en bestemmelse om 7 års undervisningspligt og havde det fornemme formål at alle danske børn før de i 14 års alderen kunne blive konfirmerede skulle *betimeligen lære at kende, hvad enhver skylder sin Gud*.

Den første betingelse for at vide, hvad man skyldte sin Gud, var at man kunne læse hans ord i bibelen eller katekismussen. Det blev derfor i første omgang disse bøger skolerne koncentrerede sig om. Den dag man blev konfirmeret skulle man kunne lire lange remser af sig. De bedste udi denne kunst blev placeret øverst på kirkegulvet og det var en ære, stolte forældre og bedsteforældre satte højt.

Skrivning, regning og religion var også blandt de ny vigtige krav, og desuden stod der både historie og naturhistorie på skoleskemaerne. Som et sidste, men ikke mindst omdisku-

teret påfund var endog idræt, dog med den tilføjelse *hvis forholdene tillod det*.

Det gjorde de ikke ret mange steder. Især på landet fandt befolkningen denne undervisning fuldstændig vanvittig og et tydeligt bevis på, hvor lidt de »kloge« i København forstod sig på bønder. Galt nok var det, at man skulle undvære børnene i samfulde syv år til en skolegang ikke alle fandt nødvendigt, men at det skulle være til pjat og pjank som at hoppe rundt på en plint eller kravle i et reb, var for galt. De allerfleste landsbyer ignorerede simpelthen kravet. I al fald de første 50 år. Først efter at amterne i 1856 overtog tilsynet med skolerne og pressede på for at få gymnastikken indført, begyndte man at tale om tingene.

Skolebygningerne

Skolevejenes længde havde altid voldt problemer og mange steder havde de forhindret den første skolelov fra 1739 i nogensinde at fungere. Forældrene turde simpelthen ikke sende deres børn ud på de farlige og ofte ret ufremkommelige veje, hvorfor de i lange perioder beholdt dem hjemme. Enkelte blev undervist der, men hovedparten af befolkningen fik ingen skolegang udover degnens katekismuslære, der fandt sted i våbenhuset om søndagen efter gudstjenesten.

Derfor indeholdt den ny lov også en bestemmelse om, at ingen måtte have mere end en kvart mil til skole. Det tilføjedes dog forsigtigt med tanke på de fjerntliggende jyske udsteder, *såfremt stedernes beliggenhed tillader*

Hoven Højskole ved Tarm kort efter at den i 1880'erne var blevet udbygget. Personerne er ikke identificerede, men billedet er taget før 1891, hvor højskolen blev til »Hoven Kvindehøjskole«.

det, ej heller var der nogen retningslinier for, hvor mange børn der burde være i et distrikt før man krævede en skolebygning.

Det gav anledning til mange og lange diskussioner. *Stedernes beliggenhed* kunne man tolke som man ville og skolestuer kunne man indrette på den eller de gårde, der for et beskedent vederlag var villige til at stille en stue til rådighed for en *omgangsskole*. De fleste steder fandt man at denne, den billigste løsning også var den bedste.

Undervisningspligten

Skoleloven og dermed den tvungne undervis-

ningspligt, faldt ikke i lige god jord hos alle, og det varede meget længe før den blev efterlevet alle steder. Mange forældre betragtede den som et virkeligt alvorligt indgreb i deres ret til selv at bestemme over egne børn. Bønderbørn havde altid været nødvendige i det daglige arbejde med kreaturer og får, og for mange mindre bemidlede familier var det simpelthen nødvendigt for overlevelsen, at de kunne sende deres børn i andres tjeneste i al fald en del af året. Disse ting var der dog taget højde for i loven, hvor undervisningstiden var fastsat til 18 timer ugentlig og da ethvert sogn selv kunne tilrettelægge hvornår man fandt det mest

praktisk at placere timerne, blev skolefrihed i sommerhalvåret, en kendsgerning.

Aldrig så snart er imidlertid et problem løst før et nyt melder sig. Skulle alle børn i et sogn undervises i vinterhalvåret, krævede dette flere lærerkræfter. Det kostede penge og var der noget man var imod, var det at give rede penge ud. Desuden hang lærere ikke på træerne og man var nødt til at gribe til alternative løsninger.

På trods af alle vanskeligheder blev loven af 1814 dog epokegørende for det danske samfund, den var helt på højde med de mest udviklede stater i Europa, og fungerede i 144 år.

Hvad lærerkræfterne angik varede det meget længe før alle skoler havde seminarieuddannede undervisere. I mellemtiden benyttede man de såkaldte *vinterlærere* der hen ad vejen udviklede sig til at blive ret så professionelle.

Nogle af dem mødte hinanden som elever på Hoven højskole ved Tårn i sommeren 1886, om dem og deres senere skolearbejde beretter en brevsamling, Hans Laugesen i Aastrup sogn har efterladt sig. De var allesammen bondesønner fra Ribe og Ringkøbing amter, mødt op med lyst til en anden levevej end landbruget. Brevene fortæller om hvordan det videre gik dem, og hvordan de udviklede sig vidt forskelligt, alt efter hvilke vilkår de kom til at leve under.

Læreren

Det var naturligvis meningen at der hurtigt skulle uddannes lærere, så enhver skole i landet havde mindst een, der var seminarieuddannet. Det kom som nævnt til at tage resten af århundredet, før disse planer var blevet til virkelighed. Af seminarier var der langt fra nok. I Jylland overhovedet ingen før Jelling og Ranum oprettedes i 1840'erne.

Fra lovgivningsmagts side fastholdt man

dog, at i det mindste hovedskolernes lærere skulle være *eksaminerede*, mens man blev nødt til at acceptere at en vinterlærer ikke havde nogen uddannelse. Kunne en ung mand blot læse og skrive nogenlunde ansatte sognerådene ham i omgangsskolen. Derfor ses også at læreren i en omgangsskole kunne være femten seksten år. Den billigste løsning var næsten altid den bedste i sognerådets øjne.

I længden ville forældrene dog ikke acceptere tilstandene. Forskellen i den undervisning, der blev givet i hovedskolen og den, de fjernest boendes børn modtog i omgangsskolen, var mange steder ret stor, så efterhånden blev kravene til vinterlæreren større og prøveprøverne indførtes. Her skulle ansøgeren til en vinterlærerstilling bevise at han besad de nødvendige færdigheder i at undervise i de elementære fag. Presset af forældrene blev sogneråd og skolekommission efterhånden tvunget til at ansætte en lærer, der i det mindste havde bestået denne prøve.

Det gjorde vinterlæreruddannelse til det første *akademiske* fag der var tilgængeligt for bønderbørn, og en ny mulighed var åben for unge, der af den ene eller anden grund ikke kunne passe ind i landbrugssamfundet.

Ordningen med skolefrihed om sommeren der senere betegnedes som *den vestjyske skoleordning* og som enkelte steder eksisterede helt frem til 1958, betød et stort behov for vinterlærere, ikke mindst i de vestjyske egne hvor befolkningstallet i løbet af forrige århundrede steg voldsomt.

Mange af lærerne var fattige husmandssønner, der ifølge en lovændring i 1856 havde fået mulighed for at søge statsstøtte til uddannelse. De blev almindeligvis ret efterspurgt, da både sogneråd og forældre fandt, det måtte være til børnenes bedste at blive undervist af en person, der var af deres egen stand og som derfor havde gode forudsætninger for at for-

stå dem, og som dertil ikke var vant til at stille store krav og derfor kunne presses i løn.

Seminariuddannelse

Efter at have forsøgt sig som vinterlærer et par vintre, blev mange af de unge imidlertid optaget af tanken om helårsansættelse og søgte ind på et seminarium. Her drejede det sig af økonomiske årsager som regel om, at få eksamen så hurtigt som muligt. På kolde billige kvistværelser, på sultegrænsen eller lidt derunder sled de sig til en treårig uddannelse på to år. Kun de stærkeste overlevede som lærere. For de svage gik det ofte galt, enten måtte de opgive studierne, der krævede stor viljestyrke og en stædig indsats, eller de døde af tuberkulose eller anden uhelbredelig sygdom. De der gennemførte uddannelsen, var derfor en slags *hård kerne* af markante personligheder.

Hoven Højskole

De første halve hundrede år efter 1814 skoleloven var trådt i kraft, var undervisningen i børneskolerne, på trods af alle gode intentioner fra planlæggernes side, ikke nået ret langt ud over religionsundervisning, læsning og en smule skrivning. Først og sidst var det religionen det gjaldt. Terperi og gold udenadslære.

Først efter 1850 skete der for alvor noget. De religiøse bevægelser der var opstået i 1830erne, som havde bredt sig med stor hast og hvis tilhængere fandt at religionsundervisning var menneskehedens redning fra undergang, fik et modspil i grundtvigianerne, og dermed var bolden givet op til ændringer, der blev meget følelige på skoleområdet.

Folkeoplysning, det var som en fanfare der blev blæst, og hvis toner blev ført med vinden til hver eneste afkrog af landet. Et af de fornemmeste resultater blev folkehøjskolerne, der skød op alle vegne og som på den ene eller den anden måde satte sit præg på hverdagen i

*Den elskede forstander på Hoven Højskole fra 1865-1906
Kristian Kristensen.*

hvert eneste dansk hjem i tiden, der fulgte.

Et højskoleophold blev en yndet forberedelse til provsteprøven for vinterlærerne, og naturligt nok indrettede nogle skoler sig derfor med læreruddannelse som hovedemne.

Een af de skoler, der i Ribe og Ringkøbing amter, omend i en kort periode, forberedte en lang række vinterlærere, var Hoven Højskole ved Tårn.

Den lille beskedne højskole var pioner på området. Den unge forstander, Kristian Kristensen, der var ansat ved Hoven hovedskole, havde fået sin uddannelse af selve Kristen

Kold og senere af den navnkundige Svendsen på Jelling seminarium. De to personligheder indflydelse bevirkede, at han anlagde en helt ny undervisningsstil i Hoven børneskole. Terperiet og troen på at man kunne banke visdom ind i børnehoveder ved hjælp af tørre tærsk, blev forladt til fordel Grundtvigs tro på *det levende ord*.

Det var tanker, der passede til tidens brud med *det gamle* og flere og flere unge søgte til Kristensen for at blive oplært af ham, som regel havde han derfor et par unge lærerstuderende mænd boende hos sig om vinteren. I 1877 stod 7 unge og bad om undervisning, og Kristensen blev klar over, at tidspunktet var inde til at oprette en højskole.

På skolen lærte de unge først og fremmest selvrespekt, og de blev stærkt påvirket af den Grundtvigske livsindstilling og Kristensens store interesse for de liberalistiske tanker og strømninger, der i begyndelsen havde 1870'erne havde resulteret i oprettelsen af partiet Venstre. de levede meget tæt på forstanderfamilien. Både Kristensen, som de beundrede og så op til, men også til hans kone Karen Marie, der som datter af mølleren i Hoven havde været blandt de første elever på Askov højskole, knyttedes de derfor stærkt til.

Direkte fra ploven blev de optaget i en verden de ikke tidligere havde kendt. De var unge med opladte sind, de lyttede, de talte selv med, og for fleres vedkommende oplevede de for første gang at nogen gad lytte til dem. De glemte aldrig forstanderparret eller tiden på Hoven højskolen.

Ved skoleårets afslutning udtrykte flere deres vemod ved at skulle skilles, men også glæde over oplevelsen de havde fået. Således skrev M. Kr. M. Westergård fra Ansager at *det vigtigste for dem nu var at leve med alt det gode, der er oppe nu i tiden, og kæmpe for det. Se mere efter at få en sand folkelig oplysning end efter*

en stor eksamen, thi livsoplysning skaber større lykke både for sig selv og for andre...

Peder Klemmensen fra Horne sogn, der senere selv blev lærer på Hoven højskole skrev: *Kæmp mod al tvang, alt ondt og slet, kæmp for frihed for sandhed og ret, lad dette dit livsmål være.*

Jeg ønsker dig kraft til derfor at stride, så aldrig i kampen du trættet må blive, da tilsidst må du bære sejren hjem med ære.

For det vemodige gav Søren Kristensen fra Hemmet udtryk på denne måde: *Der er noget så vemodigt ved at skilles ad, når man en tid har levet sammen, og dette er især tilfældet når det er et sted som dette her, man skal sige farvel. Men det er netop godt om man længes, da deri udtrykkes at man har levet og åndet i noget, som er værd at længes efter. Bevare vi mindet om alt det gode vi her har hørt og levet, så vil det altid lyse på vor vej, hvor den end skal gå...*

Adressebogen, hvor afskedshilsenerne er hentet fra, fortæller tydeligt at alle har taget Kristensens påvirkning alvorligt. De der har skrevet et vers til afsked, har benyttet Grundtvig eller Bjørnstjerne Bjørnson og hvad hele holdet stod for, udtrykkes kort og klart af bornholmeren Jens Peder Jensen, der skriver: *Lys over landet er det vi vil.*

Vinterlærere uddannet på Hoven Højskole

Hans Hansen Laugesen

Hans Laugesen var født i Jyllerup i Aarre sogn den 20. maj 1868. Hans forældre var ejere af en ret stor gård, men Hans var den yngste af en søskendeflok på ni, så hans udsigter til at blive faderens efterfølger på gården var små. Da han tilmed var svagelig allerede som barn, an-

så man det i familien som en god løsning at han blev uddannet som lærer.

I sommeren 1886 var Hans Laugesen første gang på Hoven Højskole. Han var ikke typisk for holdet. Fra hjemmet i Jyllerup kunne han blive forsynet med, hvad han havde brug for af bøger eller lignende, mens andre måtte kæmpe en fortvivlet kamp for at få de sparsomme midler til at strække, ja, Jeppe Hejbøl havde påtaget sig at fodre forstanderens kreaturer for at tjene til opholdet.

Hans, der af natur var genert og tilbageholdende var velbegavet og lærenem, og efter de første par måneder skrev forstander Kristensen i en anbefaling at han havde gjort *en ualmindelig god fremgang*. Den udtalelse gav Hans mod til at gå op til provstprøve allerede det første efterår. Skuffet måtte han dog nøjes med at blive godkendt til at undervise i de yngste årgange.

Kristensens anerkendelse skaffede ham dog plads som huslærer i Mejrup ved Holstedbro den første vinter. Året efter var han tilbage på Hoven og den 19. september 1887 skrev provsten så at *Hans Hansen Laugesen har underkastet sig prøven som vinterlærer. Han kan forestå begge klasser. Han synger nogenlunde*.

Med dette bevis i hånden gik Hans ud i verden som vinterlærer, uddannet til at undervise børn indtil konfirmationsalderen. Han var 19 år, krølhåret og charmerende. Verden lå foran ham og som Jensenius Nielsen senere skrev til ham *pigerne ser altid venligt til en vinterlærer så længe han ikke er forlovet*. Fuldt af optimisme drog han til sit embede i Kvie skole i Ansager sogn.

Flere af kammeraterne fra sommerholdet i Hoven i 1886 havde imidlertid hurtigt taget beslutning om at ville videre og forsøge sig med en seminarienuddannelse. Hans's lyst gik også i den retning, skulle lærergerningen være

Hans Hansen Laugesen, gårdmandssønnen fra Jyllerup i Aarre sogn der opgav lærergerningen og blev gårdejer i Grene i Aastrup Sogn foregangsmand inden for andelsbevægelsen og skatterådsformand. Tillige blev han medstifter af Aastrup Sognearkiv.

ens levevej måtte man have embede hele året.

Vesterbro seminarium i København blev ham varmt anbefalet af vennen Anders Krosgård fra Ølgod sogn, der skrev at *Gedved er en elendig anstalt, men Vesterbro seminarium er et af landets yngste og har et stort antal unge dygtige lærere, men lad mig sige dig på forhånd, der hersker ingen samfundsånd og intet hjemligt forhold*. Derved understregede han at forholdene i hovedstaden ikke var som Hoven, og at man kunne møde lidt af hvert i den store by. En lille advarsel om, at man risikere-

de at svigte idealerne, ja at Anders allerede var begyndt at sætte spørgsmål, lå i bemærkningen *een af lærerne cand mag Oscar Hansen er fritænker og det sætter sit præg på hans ellers udmærkede undervisning. Alligevel siger flere, alvorlige til den grundtvigske tankegang hørende, at de fuldkommen kan billige hvad han fremsfører.*

Seminarieuddannelsen kostede 12 kr. pr. måned og der skulle betales forud. Som en formildende omstændighed skrev Anders at han var overbevist om, at Hans sagtens kunne klare uddannelsen der var treårig på to år.

Hans Laugesen gjorde aldrig sin seminariuddannelse færdig. Efter få måneder i København blev han syg og indlagt på kommunehospitalet med gastrisk feber. Venner skrev hjem til familien i Jyllerup og her frygtede man tydeligt det værste, Hans havde jo altid været et skravl. Broderen skrev dog opmuntrende ... *bare du giver dig tålmodighed og lægger alt i Guds hånd, han er den der leder og styrer og vi ved jo ikke, hvad der tjener til vor sande gavn...* sluttelig stod der, praktisk og jordnært og i håb om at alt ville bedre sig ... *hvad penge angår skal vi nok sørge for der kommer nogen om en tre dage.*

Hans vendte hjem efter sygelejet med de gode anbefalinger fra kancelliråd Seyer, der var forstander på Vesterbro seminarium. Han besluttede sig for et sabbatår fra seminariet, hvor han så senere ville han indhente sidste del af uddannelsen.

Sådan skulle det ikke gå. Allerede den kommende vinter, da han sad som lærer i Debel skole i Fåborg sogn, mødte han sin skæbne i form af een af de unge piger der altid *så venligt til læreren*. Karen var gårdmandsdatter fra Grene i Aastrup sogn, og da Hans ved giftermål med hende kunne blive gårdejer, stak bondesindet så dybt i ham at han lagde lærer-

Jørgen Hansen Ganderup, husmandssønnen fra Fåborg sogn der blev viceskoleinspektør i »nybyggerbyen« Esbjerg skønt han slet ikke havde ønsket sig et liv som bymenneske.

gerningen på hylden. Intet i verden var dog så sikkert og urokkeligt som at være bonde.

Jørgen Hansen Ganderup

At landbrugsarbejdet ikke var lykken for ham, vidste Jørgen Hansen Ganderup meget tidligt. Allerede som sekstenårig var han fast besluttet på at ville være lærer. Hans muligheder så ellers ikke for lyse ud. Som søn af indsidder Hans Bærntsen Ganderup i Fuglsig i Fåborg sogn, kunne han ikke forvente nogen som helst økonomisk hjælp hjemmefra. Men det gjorde han heller ikke. Alligevel forberedte han sig indædt. Alt hvad han kunne få fat i af

læsestof, blev slugt i de sparsomme fritimer landbrugsarbejdet gav, atter og atter indsendte han ansøgning om støtte til et højskoleophold, men fik afslag på grund af sin unge alder. Det standsede ham ikke. Af sin vinterløn sparede han sammen til et par måneders ophold på Hoven. Det blev i sommeren 1886.

Alt for hurtigt fløj den korte sommer og han skrev bedrøvet *nu er den gode tid forbi for mig at gå i skole...*

Senere hjalp sognepræsten ham dog med at ansøge om understøttelse og lykkelig var han, da han den 20. november 1887 berettede om, hvordan han sled med opgaverne ... *især matematikken er streng, men det har jeg lyst til, så det kommer vel nok til at stå klart, hvad nu er dunkelt. Om aftenen skal man jo studere, når man vil have udbytte af læretiden, så for det meste er det midnat før jeg kommer i seng, men bedre tilfreds har jeg aldrig været og flinkere folk har jeg aldrig været ved.*

Efter opholdet gik vejen endnu engang tilbage til bondelivet og nedbrudt skrev han ... *jeg længes efter Hoven Højskole så hjerteligt, så jeg næppe er mig selv; skønt jeg godt ved det ikke nytter.*

Allerede året efter er Ganderup dog med statsstøtte for tredje gang tilbage i Hoven, og denne gang afsluttede han med provsteprøven. Glædestrålende kunne han skrive til sin ven: *Det gik mig godt hos provsten. Prøven afholdtes den 23. september kl. 8 om morgenen i Allerup præstegård. Der var 14 (8 karle og 6 piger) mig iberegnet. Af karlene bestod jeg og een fra Janderup. Af pigerne faldt kun een eller to.*

Først om morgenen fik vi en stil »At beskrive Jylland« og lidt skønskrift, og imens skulle vi på skift ind til provsten i et sideværelse og der først læse, og så »stor og lille analyse« og så geografi og bibelhistorie.

Om eftermiddagen skulle vi møde i Tjære-

borg kl. 3 præcis, først fik vi regning og derefter praktik med børnene og til slutning sang. Vi var færdige lidt før solnedgang. Alt gik meget heldigt for mig, kun eet ord sagde jeg fejl i dansk. Praktisk med børnene gik særlig godt og provsten sagde til mig »Det var godt, det var meget godt klaret«.

Den veloverståede prøve skaffede Jørgen Hansen Ganderup en vinterlærerplads ved Esbjerg Borgerskole. Egentlig ikke den stilling han havde ønsket sig. Bylivet virkede så skræmmende og der var 51 børn at undervise. I eet rum. En smule skuffet skrev han: *Det hjælper meget at de står på omtrent samme standpunkt. Dog en ulempe, børnene er meget forskellig af natur, hvilket er meget indlysende, da de er fra alle verdens kanter. Det er skam ikke så slemt som rygtet gik, thi i førstningen er jo overalt børnene og læreren ubekendt. Det kniber hårdest at få dem til at følge med ved indenadlæsning. Naturligvis findes en del hårde nødder at knække, men med list og lempe fås et æg i en humlesæk. Der er jo vanskeligheder overalt, så hvorfor skulle jeg være fri.*

Langvad, overlæreren er en meget livsglad mand og ligeledes de andre lærere, så vi har meget for. Jeg har måske godt af denne tur for personens skyld. Jeg må absolut have et arbejde at udføre. GUD give mig held og lykke dertil, så er en gerning ligeså velsignet her som på landet. Børnene har også et krav her til at få lidt godt at vide. Jeg kan sige at børnene er lige så blødgigtige her som på landet.

Bondekarlen blev dog senere vænnet til bylivet og kom til at holde af det. Det udtrykker han allerede året efter, og giver samtidig udtryk for at han holder oprigtig af de små ... *børnene er rigtig flinke, nu da jeg har fået dem organiseret. Jeg kan sige at jeg har vundet en del af dem. Et lille bevis. Een kom forleden og gav mig en urkæde. Den var ikke ny, men jeg tog*

Lærerpersonalet ved Esbjerg borgerskole, i midten Jørgen Hansen Ganderup.

den og takkede, og lod som om jeg var meget glad, thi jeg ville ikke såre barnet, som var lykkelig over sin gerning. Så alt gik lettere end efter forventning og omtale. Ja selv de større børn viser ærbødighed og er meget agtpågivende, skønt jeg slet ikke har med dem at bestille.

Jørgen Hansen Ganderup blev en markant person i Esbjerg. De første to år, da han endnu var ansat som vinterlærer, tog han på Hoven om sommeren, og første del af seminarieuddannelsen klarede han herfra. Anden del tog han på Gedved seminarium. Derefter blev han fastansat ved Esbjergs skolevæsen og skrev: *Fuldkommenheden som mål vil stå højt, men man skal sætte sine mål højt. Åh, der er noget stort ved skolegerningen, noget velsignet, thi GUD vil særlig lægge sin velsignelse heri, når man beder ham derom. Gid vi stedse*

måtte føle vor store kald som børneopdrager og oplyser, som et af GUD betroet kald.

Sin livsbane som børneopdrager og oplyser endte han som viceskoleinspektør i Esbjerg i 1938. Den ny by og Jørgen Hansen Ganderup voksede sammen.

Mads Thomsen

Som Ganderup og de fleste andre fra sommerholdet 1886, måtte Mads Thomsen fra Vrenderup i Fåborg sogn, som fattig husmandssøn, nøjes med at par måneder på højskolen og derefter tage plads som landbrugsmedhjælper.

Han kunne dog allerede i 1887 skrive: *Jeg fik sidste søndag underretning om at jeg er beskikket til lærer i Vrenderup skole. Lønnen er 200 kroner og da jeg kan gå hjem til kost kan det blive en god vinterløn. Der er også noget at*

tage fat på. Thi i de sidste fire vintre har læreren ikke kunnet synge, ikke fortalt noget, hverken bibelhistorie eller Danmarkshistorie, og ordenen i skolen er meget simpel...

Mads Thomsen var lykkelig for lærerpladsen i hjemsoget, han mødte op i Vrenderup skole fuld af optimisme og gåpåmod ... *jeg glæder mig til vinter, så skal vi rigtig tage fat på reformsager, såsom kvindesagen, afholdssagen, skyttesagen, skolespørgsmålene o.s.v. Tillige skal vi drøfte, hvilke bøger det er mest passende at børn undervises efter.*

Det viste sig dog hurtigt at det ikke var så let at gennemføre reformer i Vrenderup, og i næste brev skrev han deprimeret *den halve vinter er snart gået og jeg synes ikke jeg er nået ret langt.*

Utilfredsheden kom sig sikkert af at Mads Thomsen i virkeligheden var mere optaget af ungdomsarbejde end af børneskolen, og skønt der på området skete en hel del i Fåborg sogn i slutningen af 1880'erne, var han nok vel tidlig ude med flere af sine ideer. I sommeren 1888 byggedes et forsamlingshus og her holdt den foredragsforening, han var blandt initiativtagerne til, en lang række foredrag af både kulturel og landbrugsfaglig karakter. Det var dog ikke nok fandt han, og betroede sig til Hans Laugesen: *Jeg har stor lyst til at holde aftenskole, kunne det rigtig komme i gang tror jeg det kunne fremme folkeoplysningen meget. Thi da har folk mere forstand på at tilegne og vrage det, de hører. Kunne det blot komme så vidt at der kunne komme en diskussion i gang om eet eller andet emne, så fik folk en mere selvstændig mening og fik lyst til at søge mere oplysning.*

Foredragsforeningen havde på en tid ca. 30 medlemmer, ikke så dårligt i det lille sogn, Mads Thomsen gjorde også sit. Feks. sad han i aftentimerne og skrev medlemsbladet i hånden.

Alligevel troede han ikke rigtig på at foreningen ville overleve, ... *jeg er bange for at den ikke vil holde sig, der er for få der bryder sig om sådan noget. Vi har bl.a. behandlet kvindesag, sædelighedssag, afholdssag o.fl. Jeg tor nemlig på at sådanne diskussionsmøder vil blive mere og mere almindelige. Det går op for folk, især de unge som har været på højskole eller i det hele har sans for andet end »brød og skuespil« at der er behov for at få klarhed over tidens brændende spørgsmål.*

Skønt ofte deprimeret og modløs satte Mads Thomsen sit præg på udviklingen i Fåborg sogn. Den gymnastikundervisning, skoleloven af 1814 havde påbudt fik han endelig gennemført, øvelserne lærte han sig efter en bog, og skønt han fandt det svært var han fast besluttet på at fortsætte, allerede året efter udvidede han sammen med en ung karl fra Austrup, Hans Peder Hansen, undervisningen til også at omfatte de unge, der kunne få undervisning i svensk gymnastik en aften om ugen.

I begyndelsen af 1890'erne forlod Mads Thomsen sin hjemegn. Han blev lærer på Nysted højskole på Lolland, et arbejde der heller ikke syntes at tittredsstille ham helt. Han fandt øboerne for vidtløftige og pjankede. Han drog omkring og holdt en del foredrag om de emner, der altid havde optaget ham, men nogen særlig efterspurgt foredragsholder blev han ikke. Det sidste brev fra ham er skrevet i 1904 og da synes han stadig ikke at have nået, hvad han drømte om i ungdomsårene på Hoven Højskole. Gennem alle hans breve synes at gå en rød tråd, der fortæller om en idealist, der aldrig fandt sig selv tilstrækkelig.

Peder Sillesen

Ikke alle kom lige let til deres eksamen. For Peder Sillesen fra Sadderup ved Esbjerg blev vejen både lang og trang.

Han var et lyst og muntert ungt menneske.

der på Hoven i 1886 straks blev venner med alle på grund af sit gode smittende humør. Efter provstestprøven blev han vinterlærer i Boldesager skole i 1887-88 og besluttede sig derefter for at tage lærereksamen på Gedved seminarium, men da vennen Hans Laugesen bestemte sig for Vesterbro seminarium i København, skiftede han mening og tog med til hovedstaden.

Peder Sillesen var en mester i undskyldninger. Han nåede aldrig alt det, han havde sat sig for, hverken i København eller når han var hjemme i Sadderup i ferien, og hans undskyldninger var mangfoldige. Efter at Hans Laugesen på grund af sygdom var rejst hjem, var det i hver eneste ferie Peders mening at besøge ham, men det blev næsten aldrig til noget. *Jeg ville have besøgt dig i julen, skrev han, men uheldigvis havde jeg fået et par ny sko og de mishandlede mine hæle i den grad, allerede den første gang jeg havde dem på, at jeg måtte gå i træsko hele julen, ... men næste gang skal jeg skrive et brev, der er flere alen lang.*

Alligevel opretholdt de venskabet i mange år, og det overlevede at Peder Sillesen kom i et økonomisk afhængighedsforhold til Hans Laugesen.

Peder havde hele tiden bestemt, at han ikke ville risikere sit helbred, som han havde set så mange af kammeraterne gøre, ved at tage eksamen på to år. Han ville bruge tre og så forsøge at få lidt undervisning på en skole for at hjælpe på økonomien. Så skete efter andet år, det frygtelige at han dumpede til eksamen. Hele hans verden styrtede sammen. Han havde med god grund, stølet så sikkert på at få et godt resultat, at han havde søgt og fået ansættelse nogle timer ugentlig ved en nærliggende skole. Derved kunne han tjene 70 kr. om måneden og klare det tredje og sidste år med studierne.

Da han nu var dumpet ville skolebestyreren

kun betale ham 40 kr. om måneden og det kostede 15 kr. på seminariet. For de resterende 25 kr. kunne han ikke både beholde sit værelse og betale for kosten. Sine forældre kunne og ville han ikke bede om hjælp. For det første var de meget skuffede over den mislykkede eksamen og for det næste havde de allerede forstrakt ham med næsten 2000 kr. Det var så nogenlunde det beløb han kunne forvente at arve efter dem. *Vi er jo mange søskende, skrev han, og mine forældre har noget gæld på gården. Jeg kunne bede dem låne mig penge, men det vil jeg ikke. de har haft ondt nok ved, i disse trange tider at skaffe så mange penge til veje, som jeg skal bruge og jeg vil nu ikke have, at de skal vedblive med at have den slags bekymringer for min skyld, så vil jeg hellere klare mig som jeg kan.*

Hans Laugesen lånte ham 200 kr. Nok til at han året efter fik en fin eksamen og kunne gå ud og søge job, det var ikke så let, da de små skoler på landet ikke ønskede at ansætte de dyre seminarister, og hovedskolerne var besat. Efter et par dårligt betalte vinterlærerpladser i Hobro, rejste han tilbage til København og søgte ansættelse ved det kommunale skolevæsen.

Der stilledes imidlertid særlige krav for at kunne få ansættelse i hovedstaden. Her skulle lærerne den første tid bevise deres duelighed ved at undervise som vikar. Irriteret skrev Sillesen: *Det er en sløj tid, denne vikartid, man får 60 øre for hver time man vikarierer, men der kan godt gå måneder, ja fjerdingår uden man får een eneste time... Jeg har i de sidste par dage vandret om til skoleinspektørerne for at bede om timer. De lover mig timer alle sammen, men således lover de nok enhver så der ligger ikke stor betydning eller trøst i disse løfter. Faktum er, at det vrimler med vikarer herovre, det hele beror så på om man er*

blandt de heldige, den største del af dem får lidt eller intet af fortjene.

Vestjyderne var dog efterspurgt i staden og han var derfor blandt de heldige og blev ret hurtigt fastansat.

Derved blev nok en vestjyde til københavner, uden at det dog bragte ham nogen egentlig glæde, alle hans senere breve fortæller om ensomheden i storbyen og den livslange længsel efter bondelandet, der efterhånden som tiden går, kommer til at stå i et mere og mere rosenrødt og romantisk skær.

Da han i 1899 betalte sidste afdrag på lånet til Hans Laugesen skrev han i sit takkebrev: *Ja nu har jeg det jo heldigvis bedre end den gang, skønt jeg tror ikke du skal være ked af, du ikke blev lærer herovre. Ja, stillingen er jo naturligvis god, men alligevel jeg blev næsten misundelig på dig, da jeg læste dit brev. Hvad jeg har høstet herovre er nærmest en del slid, jeg har såmænd lige så travlt nu som dengang vi boede sammen nede i Øhenchlagergade. Og hvad har man så andet end dette slid, der dog til syvende og sidst ingenting fører til.*

Ja du har hustru og børn, mark og fæ og alt godt. Jeg har et hummer på Vesterbrogade, de klæder jeg går i, samt den pensionatsmad jeg kan spise, og dermed basta. Ja jeg ved ikke om du forstår mig, men man går så løjerligt som et trækdyr her i det store mylder, der kaldes København. Styrter dyret, straks kommer der et andet i stedet, og ingen tænker på det bæst som døde.

Så sent som i 1908, efter ca. 20 år i København, beklagede han endnu engang i et brev sin skæbne. *Nu er vi halvgamle og om få år er vi helt færdige med den trædemølle, som livet er, i det mindste for en københavnsk almuelærer.*

Niels Marius Guldager

Nu da afskeden er nær, vil jeg ønske dig alt

godt og takke dig for den tid, som vi her har levet sammen i glæde og har hørt så mange gode ord...

Sådan skrev den attenårige Niels Marius Guldager fra Rousthøje i Hans Laugesens adressebog ved afskeden fra Hoven i 1886. Ligesom de andre på holdet var Niels Guldager alvorlig ked af at skulle forlade højskolen, men heller ikke hans økonomi tillod ham at blive længere.

Niels Guldager var svagelig af helbred allerede før han begyndte at læse til vinterlærer, og i løbet af et års tid viste det sig at han havde *lungesvind*. I første omgang opgav han ikke studierne, men håbede at få det bedre, når han ikke skulle udføre hårdt legemligt arbejde.

Sådan så det også en overgang ud til at skulle gå. Glad skrev han: *Jeg er rask og har det ligesom jeg plejer. Jeg har både tysk, fransk og latin 3 gange om ugen og på disse sprog skal der ikke gøres så lille et arbejde... Vi har også diskussionsmøder hver lørdag. Forrige lørdag havde vi følgende emne at drøfte »Hvad kan der siges for eller imod totalafhold fra spiritus og tobak« og i går drøftede vi emnet »skal vi forhandle med det estrupske ministerium eller ikke«. Om dette emne var der vidt forskellige meninger, nogle holdt med Berg, andre derimod ikke, ja der var endog een som viste sig at være en rask Højremand, skønt han selv sagde nej.*

Året efter var alt hvad studier angik forbi. Syg og nedbrudt skrev han i et brev til vennen: *Jeg kan hverken udrette noget eller komme nogen steder. Jeg har søgt doktor Larsen i Vårde. Han syntes jeg meget dårligt om, ja jeg tror endog han er doven, i al fald da jeg var der. Skønt hans udtalelser var meget utydelige kunne jeg dog forstå at han ikke kan hjælpe mig.*

De næste par år blev næsten uudholdelige. Niels var et nervøst og følsomt gemyt og hans

nerver slog ofte klik. Det eneste sted, han kunne opholde sig, var hjemme hos forældrene og det gjorde ikke sagen bedre. Hele deres indstilling til ham var præget af den opfattelse at et menneske, der ikke kan udrette noget er værdiløst. Han havde det svært og blev bitter på alt og alle. At påberåbe sig dårlige nerver forstærkede forældrenes uvilje og gjorde alt endnu vanskeligere.

Efter over et års sygdom fik han endelig mulighed for et tre måneders ophold på en kuranstalt i Fredericia. Magtesløs skrev han herom: *Jeg kan ikke mærke nogen bedring, endskønt jeg har gennemgået denne kur... Det har kostet mig ikke så lidt. Doktorens tilgodehavende beløber sig til 85 kroner og min vært tog 1 krone om dagen for kost og logi. Mine forældre gav mig en halv snes kroner, inden jeg rejste, men dermed er også den hjælp kommen, mine forældre ydede mig. Det er ikke fordi de har det så dårligt at de ikke har ydet mig hjælp. Havde de villet hjælpe mig noget, havde jeg været i Fredericia for over et år siden, og måske kuren så havde hjulpet mig noget mere.*

Den begavede Niels Marius Guldager blev aldrig lærer. Ydmyget på grund af sin sygdom, måtte han gå tiggergang til sognerådet for at få hjælp til den behandling, der alligevel kom for sent og var utilstrækkelig, en kendsgerning han selv havde indset da han skrev: *Jeg er fast besluttet på, at jeg ikke længere vil søge til de læger her omkring om hjælp mod min sygdom, thi jeg tror slet ikke de kan hjælpe mig. De kan nok give noget, der kan lette for brystet, men de kan ikke og har heller aldrig kunnet give noget der kan standse lungesvindso-*

ten.

Niels Marius Guldager blev senere skrædder og syede kasketter. Han indrettede en forretning i Holsted, men døde i 1903 kun 35 år gammel.

Hans Jensenius Nielsen

Jensenius Nielsen fra Kvong Østermark var de første to vintre efter højskoleopholdet i 1886, vinterlærer i Yderik skole i Thorstrup sogn. Lidt ensom som læreren ofte var, kastede han sig over musikken og spillede violin om aftenen så han næsten forglemte sig selv.

Torsdag den 2. maj 1889 steg Jensenius kl. halv seks om morgenen på toget i Varde, og næsten fjorten timer senere tog Hans Lauge- sen og Peder Sillesen imod ham på Københavns banegård. De havde lejet et værelse til ham i Øhlenschlægergade, hvor de selv boede sammen med flere fra Høventiden, og hvor hjemlængsel, økonomiske trængsler og det fælles mål, knyttede dem alle meget tæt sammen.

Jensenius var ambitiøs og levende interesse- ret i samfundsproblemerne. Alle de unge studerende fulgte med i den politiske udvikling, men Jensenius mest af alle. Samtidig var han uhyre arbejdsom, og da han som de fleste andre havde økonomiske vanskeligheder, var det hans mål at få eksamen overstået så hurtigt som muligt. Glad og med stor appetit på livet, ville han dog også opleve hovedstaden, se hvad der var af seværdigheder og følge med i tidens politiske spændinger. Som en varm og ivrig tilhænger af det forholdsvis ny parti Venstre, skrev han fra København: *Jeg vil tillade mig at gøre opmærksom på det ny blad der begynder at udkomme den 1. oktober. Bladet hedder »Venstrebladet« og udgives af folketingsmand Berg. Bladet koster kun 1 krone og postpenge- ne i kvartalet. At bladet vil blive godt er hævet over al tvivl...*

Brevene fra ham er lattermilde og livsglade. Han fortæller om livet på seminariet og det sprog man brugte over for hinanden: *Hansen spurgte Larsen i dag hvorfor han troede VOR- HERRE fyldte så megen øllebrød i en masse dumme mennesker... og et andet sted skriver*

han: *Jeg fik i dag at vide at jeg en gang, men det er længe siden, på det allerhøjeste havde lignet en hundehvalp. Det kreperer ellers et velskabt menneske at høre sig sammenlignet med sådant et gespenst.*

Vel kunne han skrive om vittigheder om VORHERRE og øllebrødet, men ret meget af retten blev der ikke til ham selv. Ligesom de fleste andre småsultede han altid og allerede den første sommer mærkedes han af sygdom. En tyfusagtig epidemi plagede både seminariet og hele kvarteret, hvor studenterne boede, og de underernærede unge havde intet at stå imod med.

Det fremgår ikke klart af brevene om Jensenius havde tyfus, men efter den tid skrev han ikke ret tit og det første år dumpede han til eksamen, skønt han havde ug i flere fag. Grunden angav han at være at han var kommet op i de forkerte emner, men det er et spørgsmål om han ikke tilligemed har forsømt arbejdet en del på grund af sygdom, i al fald skrev Peder Sillesen kort efter at det ny semester var begyndt, at Jensenius, der havde været syg meget længe, var rejst hjem.

Efter hjemrejsen er der kun et brev fra ham. Det fortæller både om håb og fortvivelse, håb fordi et nyt middel tilsyneladende kunne kurerer tuberkulose, og fortvivelse fordi han inderså inde vidste, at det ikke var sandt for hans vedkommende: *Jeg har været syg i lang tid og det bliver næsten hverken værre eller bedre. Du har vel hørt at det er tuberkuløs blærebetændelse. Det har jo før været en håbløs sygdom, men nu har jo denne troldmand Koch opfundet et middel derimod. I København er der blevet en kurreret med tuberkulinen. En del lungepatienter i Tyskland er også blevet helbredet... Når doktor Larsen har fået fat i noget lymfe skal jeg ud på sygehuset.*

Længselen efter skolelivet giver han udtryk på sin sædvanlige humoristiske måde: *Du er*

altså Endetærsker i Debel i år igen, - forresten et ganske behageligt liv at være vinterlærer.

Doktor Larsen fik ikke tids nok fat i noget lymfe og Hans Jensenius Nielsen døde i Kvong den 29. marts 1891. Han var 22 år gammel. En ganske almindelig ung vestjyde, der havde været blandt sommerholdet på Hoven Højskole i 1886.

København

Den fjerne hovedstad, der i dag ligger under en times flyrejse fra det vestjyske, forekom for hundrede år siden uendelig langt borte. Når så mange af eleverne fra Hoven Højskole alligevel søgte optagelse på et seminarium der, var det fordi storbyen havde ry for at have de bedste lærerkræfter, og de unge mænd og kvinder, der havde løsrevet sig fra bondesamfundet og søgt en ny og anderledes levevej havde virkelige ambitioner om at nå det fuldkomne.

Men angsten for det ukendte og fremmede kunne de ikke skjule, og i brevene forsøgte de at stive hinanden af, eller de prøvede at skjule nervøsiteten bag brovtende vendinger. Peder Løgstrup Berg fra Hemmet sogn lykkes det ikke helt for. Næsten forpustet skrev han straks efter ankomsten: *Jeg ankom lykkelig og vel med hele lemmer og uden brist eller bræk af nogen slags sidste lørdag aften. Ja, tænk bare at jeg skulle slippe så let herover. Jeg troede at det var fuldstændig livsfarligt at rejse herover fra Jylland.* Man kan næsten føle, hvor han har åndet lettet op, da han nåede helskindet frem. At han allerede kender hovedstaden og har været både her og der forsøger han at give indtryk af i den lidt overlegne bemærkning ... *jeg vil bemærke at København i enhver henseende ikke svarer til mine forventninger. Jeg var ude på Frederiksberg morskabsteater og må' til min skam sige, at jeg aldeles ikke møder mig...*

Andre var ikke i stand til at skjule bekymringerne og usikkerheden før afrejsen. Nervøst skrev Jensenius Nielsen fra Kvong sogn: *Får du kosten samme sted som du har værelse, i modsat fald hvordan bærer du dig ad? Når man lejer et værelse får man så også en seng? Kan man have sin store kiste med derover? Skal jeg som der står på skemaet sende ti kroner forud, eller kan de spares? Det er jo ikke så nemt at rejse ene derover, da man er ukendt med forholdene, og når man så ikke ved hvor man skal hen bliver det tifold værre. Skal man lade sig indmelde på seminariet før man kommer?*

For forældre og søskende var København også skræmmende og farlig. I deres breve giver de udtryk for ængstelse, måske mest for at de studerende skulle miste jordforbindelsen og blive fremmede, der vendte hjem som en anden Erasmus Montanus, der havde glemt både sine rødder og sin barnetro. Hans Laugesens søster Hanne gav denne ængstelse klart udtryk, og skulle broderen være blevet angrebet af storhedstanker, trak hun dem ned på jorden med ordene: *... nu vil jeg ønske for dig at du kan få en rigtig god eksamen, men vi må jo huske på, kjære broder, at det ikke er ved egen kraft du får den, men vi skal jo bede at VORHERRE vil hjælpe dig, så min bøn til GUD for dig skal være, at han vil bære dig på faderhånd så du må leve ham til ære.*

Der var naturligvis også nogle blandt de unge, der blev fascinerede af bylivet og valgte at leve der.

Anders Krogsgård vendte f.eks. aldrig tilbage til Vestjylland undtagen på besøg. Begejstret skrev han: *Der er meget forskel på det at leve i København og et hvilket som helst andet sted. Jeg foretrækker København, der i mange måder frembyder betingelserne for et rigt åndsliv. Der er aldeles ingen farer i København for forsigtige folk, som har en god grund i sig. Frembyder fagene ikke tilfredsstillelse nok, så kan du mange steder berige din ånd og erfaring i kort tid på en billig måde. Husk Højskoleforeningen, museer, foredrag og Københavns smukke omegn.*

Kilder m.v.

- Hans Laugesens brevsamling, Aastrup Sognearkiv. Byhistorisk arkiv i Esbjerg: Vestkysten d. 20.12.1960.
- Harald Nielsen: Fra det kommunale skolevæsen i Ribe amt 1870-1970.
- Hardsyssels årbog 1946 s. 77.
- Egved bibliotek med oplysninger om Hoven Højskole og forstander Kristensen.
- Kirkebøger for: Fåborg, Skads og Kvong sogne.
- Fra Ribe amt 1973: Johannes Hejbøl: Af min fader, vinterlærer Jeppe Hejbøls erindringer, s. 292-325.
- Olga Pedersen, f. 1935, husmoder, leder af Aastrup Sognearkiv. Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Har tidligere skrevet i «Fra Ribe Amt» og «Aastrup Sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790» (1985).

Salget af øen Langli 1913

Af Søren Manøe

I 1909 og 1911 blev den lille ø Langli i Ho bugt ramt af to voldsomme stormfloder, der med det indtrængende saltvand ødelagde markerne. Staten havde i 1909 ydet støtte til genopførelsen af Langliboernes diger om de lavere liggende enge, men efter stormflodens ødelæggelser i 1911 nægtede Statens at være med igen, og dermed blev stormfloderne indirekte årsag til, at Langliboerne måtte forlade deres ø.

Øen blev først genstand for helårsbebyggelse omkring 1840, men tidligere har fiskerne brugt øen ved sæsonfiskeriet.

Bebyggelsen på øen fik altså en kort periode fra ca. 1840 - 1913. Glansperioden var fra ca. 1890 til salget af øen i 1913, hvor 5 familier boede på øen.

Deres indtjening hidrørte fra landbrug og fiskeri. Beslutningen om at forlade øen skyldtes det af stormfloderne ødelagte landbrug, samt at mulighederne for et mere indbringende fiskeri var betydeligt bedre fra den nærliggende nye fiskerihavn i Esbjerg. Hertil kom de meget vanskelige forhold med at komme over til øen i vintertiden, hvor isgang ofte gjorde ebbevejen fra Ho livsfarlig, og det er adskillige Langliboere, der mistede livet under turen fra Ho til Langli.

Salget af øen fandt sted fra december 1912 til maj 1913, og køberne var 3 personer: handelsmanden Christen Hansen Christensen, vaskeriejer Th. Sørensen og grosserer Oscar Heide, der fordelte købet i forholdet 1:1:2.

Forbindelsen mellem disse 3 personer er uklar, men Christen Hansen Christensen havde et indgående kendskab til øen og dens be-

boere, idet han som handelsmand gennem mange år var kommet til øen, hvor han handlede meget med *Kongen af Langli* Jeppe Christian Sørensen, der boede på øen og var dens postbud.

Christen Hansen Christensen var købmand og handelsmand, født i Øster Oksby d. 26/4 1869 og gift med Karen Hansen. Han opkøbte Langliboernes kreaturer og solgte til gengæld heste til dem, hovedsagelig små islændere, som Langliboere var vældig tilfredse med, da de var vant til hårdt klima og gerne ville have torskehoveder som føde, noget øboerne havde rigeligt af fra fiskeriet. Islænderne opkøbte han i København og sendte hele vognladninger til Vestjylland. Det er muligt, at han på sine rejser til København er kommet i forbindelse med grosserer Oscar Heide fra firmaet *Wintner og Heide*.

Den tredje person vaskeriejer Th. Sørensen havde i København haft vaskeriet *Thor*, hvor han havde tjent sig en formue. Han vedblev til sin død at have aktiemajoriteten i firmaet. Han byggede desuden et stort vaskeri i Sverige og et i Norge. Han var ikke ejere af disse udenlandske virksomheder, men var lejet konsulent for dem idet han hvert år stod til rådighed i 14 dage.

Han kommer åbenbart i forbindelse med Christen Hansen Christensen og bemærker, at Hansen Christensen har en dejlig byggegrund i Blåvand. Christensen sagde da: *Vil du bygge på den, er grunden din*. Christen Hansen tog dog det forbehold, at hvis Th. Sørensen ikke længere ville have grunden, da skulle grunden igen være Christensens. Th. Sørensen beholdt

Winther & Heide

Kontor & Lager: VANDKUNSTEN B.
Telegram-Adresse: WINTHER-HEIDE.

KØBENHAVN K., den 11. Mai 1913
Telefon-Nr. 1506 & 2287.

Herr Kreaturhandler, Chr. Hansen Oshy

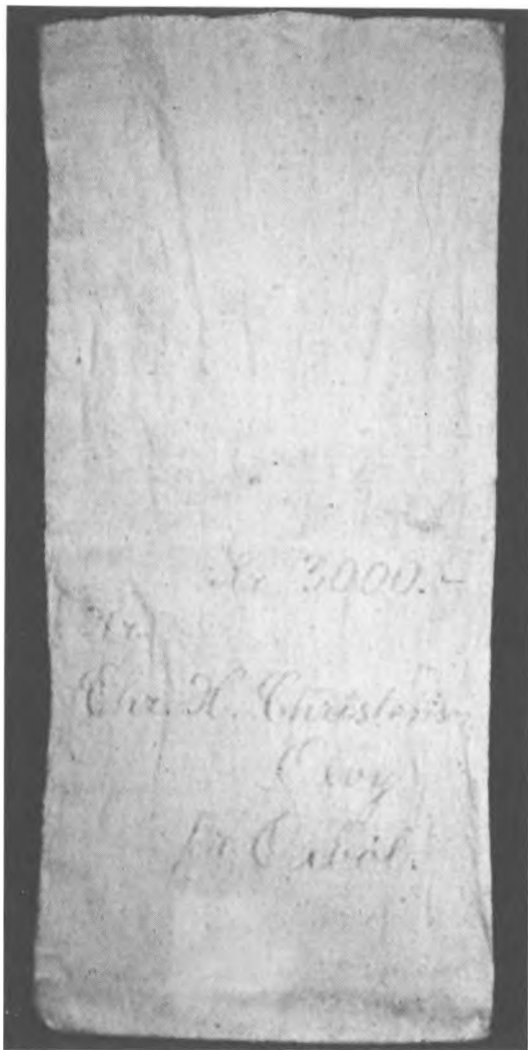
		Kr.	Ure	Kr.	Ure
1912					
Decks	19	Bitast Prætor i Ho	2800	00	
	31	" for en Vagt	156	00	
1913					
Februar	6	1 Dags Arbejd for Omkost	500	00	
Mai	1	1 Dags Arbejd for følgende Post			
		1000 for Langli			
		Hels Pedersen, Ho	825	00	
		Hans Carl Hansen	190	00	
		Hels Larsen Gregersen	2010	00	
		Knud A. L. Petersen	1000	00	
		Pes Nielsen	717	00	
		Michael Schaarup	285	00	
		Larsen Schaarup	625	00	
		Ped. Cornelius Lauritzen	1350	00	
		Theodor Nielsen	585	00	
		Andreas Nielsen Schmidt	450	00	
		Niels Chr. Trauring	58	00	
		Poulsen Chr. Krønbjerg	50	00	
		Knud Petersen	20	00	
		Chr. Hansen Jensen	50	00	
		Knud Petersen	60	00	
		Chr. Pedersen Krønbjerg	325	00	
		Schmidt 1500 for Hansen 1500	5000	00	
		Niels A. Schmidt Langli	6650	00	
		Larsen Larsen Petersen	7680	00	
		Old Martin Petersen	2025	00	
		Syde 325 - København 50			
		Pes A. Petersen			
		Tilføjelse	33414	00	

Solgt pr. 3 Mdr.s Credit.

Salget af øen Langli 1913

	Kr.	Ors	Kr.	Ors
Erhvervskr.	33414	00		
Jens Nielsen Ebbesen	2175	00		
Jens Nielsen Sørensen	56	00		
Jens Peter Sørensen	150	00		
Jens Eln. Thomsen	45	00		
Jens Sørensen, Nyrting	425	00		
Jens Eln. Jacobsen & J.	675	00		
Jens Sørensen Sørensen Fjalling				
Ho Oshy Sagmønstet	10	00		
Hatibulkaufheret 36				
Oldagen 10	46	00		
	Kr.	36996	00	
Heraf Den Andel 2/15			Kr.	4932
				50
				980

Fortegnelsen over købet af Langli, hvor der er opregnet lodsejerne i Ho og på Langli, samt hvad salgsprisen var. Man kan bemærke sig, at præsten i Ho må have været den største udenø's lodsejer.

Pengeposen, hvori Chr. Hansen Christensens guldpenge har været skjult under opholdet på Langli. På posen er anført:

Kr. 3000, Hr. Chr. H. Christensen, Oxby pr. Oksbøl.

Posen er 30 cm lang og 13 cm bred. Den opbevares i dag på Blåvandshuk Egnsmuseum, museumsnummer H.2302.

dog grunden og byggede i 1913 hus på stedet Tane Hedevej 52.

Som nævnt afsluttedes handlen om Langli først i 1913. Der skulle forhandles ikke blot med beboerne på Langli, men også med de mange Hoboere, der ejede jord på Langli. Købsprisen blev kr. 36.996.

Planerne med købet var, at de tre ville op-sætte et hegn omkring øen, således at de kunne bruge den til græsning af kreaturer, der så kunne opfedes og sælges. Foruden kreaturer var det også meningen, at der kunne græsse heste på øen. Det var så Christen Hansen Christensen, der skulle sørge for opkøbene, der bla. skete ved handel med handelsmand og hotelejer Søren Christensen *Søren o æ Tår* i Varde. Han brugte også at græsse egne heste derovre. Et år havde Søren Christensen 12 svenske heste gående derovre og året efter 18 stk. svenske.

De tre overtog så Langli, og beboerne flyttede bort fra øen, dog vedblev Jeppe Chr. Sørensen at fortsætte sin posttur til Langli en tid endnu efter at han var flyttet til Hjerting.

O. Heide og Th. Sørensen blev imidlertid kort tid efter uvenner, og Heide købte Sørensen ud. Det gode forhold mellem Heide og Chr. H. Christensen fortsatte til Christensens død.

Christensen var den vidende og erfarne handelsmand, og Heide den velhavende grosserer med styr på økonomien. Chr. H. Christensen skabte kontakterne og aftalerne med de folk, der ønskede at sælge kreaturer til græsning på øen.

Ved græsningsperiodens begyndelse kom de forskellige gårdmænd over til øen med kreaturerne. Chr. H. Christensen havde fortegnelserne over aftalerne. Han synede dyrene, medens Heide sad inde ved langbordet og udbetalte købesummen for dyrene. De mange penge havde han liggende i en stor bunke på bor-

det og ved siden af lå hans revolver.

Dagen var en festdag, hvor et langt bord stod dækket med smørrebrød, øl og brændevin, og hvor de fik alt, hvad de kunne spise og drikke. Til at have opsyn med dyrene på øen, ansatte de Niels Schmidt som hyrde.

Året efter købet udbrød verdenskrigen.

En dag sagde Heide til Chr. H. Christensen, at som krigen udviklede sig, burde de sikre sig til tiden efter en fredsslutning. De måtte hængemme kapital, således at de efter en fredsslutning havde ny startkapital. Christensen var ikke varm på ideen, idet han ikke syntes, at han havde kapital at undvære, da han jo skulle bruge rede penge til mange handler med kreaturer.

Heide var indstillet på, at såfremt alt skulle gå galt, da skulle de have sikret sig de fornødne midler, hvorfor han pressede Christensen til at foretage en henlæggelse af 3.000 kr. i guldmønt. Heide ville så henlægge 40.000 kr.

Pengene skulle anbringes i en kasse og graves ned på Langli. Kvittering og tegning over skattens placering på øen opbevarede i Heides pengeskab i København. Ifl. Kirstine M. Olesens bog om *Øen Langli* var der tale om 70.000 kr. i guldmønt, og at de blev indmuret og gemt i husets kælder.

Christen Hansen Christensen døde imidlertid inden den første verdenskrig sluttede i

efteråret 1918, idet han døde samme år d. 28. februar og blev begravet på Oksby kirkegård.

Efter krigens afslutning inviterede Heide handelsmand Hans Olesen og gdr. Tobiesen til at være vidner til opgravningen. Heide overdrog herefter Chr. H. Christensens enke de 3.000 kr.

At jorden altid har været betragtet som et sikkert gemmested for værdier i ufredstider er almindeligt kendt fra de mange fund der er gjort rundt i landet, men her er der tale om værdier, hvis ejere ikke har overlevet ufredstiderne, eller ikke har været i stand til at genfinde skatten.

Skatten fra Langli blev gravet frem igen, og som et synligt bevis er bevaret posen, hvori Christen Hansens 3.000 kr. var opbevaret. (Øen Langlis geografiske placering: se kortet s. 400).

Kilder:

Interview med Arne Christensen, Gl. Hovej 2, Oksby d. 19/2 1985.

Kirstine M. Olesen: *Øen Langli*, 1940, side 60-61.

Claus Sørensen: *Langlidreng bliver fisker*, 1973, side 45-46.

Søren Manøe, f. 1934, museumsleder, Solvænget 107, 6870 Ølgod. Har udgivet bla. »Strandinger og redningsaktioner 1852-1975« (1977). Artikler i »Mark og Montre« 1969 og »Fra Ribe Amt« 1972 ff.

Glimt fra Darum i 1800-tallet

P. K. Pedersens erindringer

Fæstebonden der blev selvejer

Af Jens Hedegård Rasmussen

I Darum Sognearkiv opbevares en lille pakke, hvorpå der står skrevet: *Indlagte gamle dokumenter skal efter min død tilhøre Darum Sognebogsamling,*

*Darum den 24. juli 1921
P. K. Pedersen*

Efter kommunesammenlægningen i 1966 blev denne pakke af bibliotekaren overgivet til Darum Sognearkiv. Den lille pakke er af P. K. Pedersen indleveret til sognebogsamlingen omtrent på samme tid, som han har færdiggjort manuskriptet til de erindringer, som nu udgives.

Alle dokumenterne vedrører hans fødegård i Darum Søndergrandelag (nu Thorsmarkvej 6 · Matr. nr. 13). Af dokumenterne skal her kun omtales to. Et fæstebrev, dateret 30. oktober 1782, hvorved Margrethe Rosenørn overdrager fæstegården til Peder Christensen fra Tømmerbye, *som hertil med fripas er indkommen*. Det vil sige, at han er blevet løst af sit stavnsbånd til Sneumgård og har · mod at betale 200 Rdl. til Herremanden · fået lov at flytte til Kærgård gods, nærmere betegnet Darum Søndergrandelag, hvor han for øvrigt samme forår den 12. april har giftet sig med enken Mette Pedersdatter. Hun havde da siddet enke med fæstegården i knap 2 år. Dette originale fæstebrev er underskrevet af M. Rosenørn og forsynet med hendes laksegl i sort lak.

Det andet dokument, som skal omtales, er et originalt skøde, dateret Wilslef den 13. august 1787, underskrevet af birkedommer Lars Larsen til Hunderup Birketing og forsynet med hans røde laksegl.

Også dette dokument minder os om stavns-

båndet, idet det beretter, at fæstebonden Peder Christensen i 1787 · året før stavnsbåndet i Danmark ophæves · har købt sin fæstegård til selveje. Gården er på 6 tdr. hartkorn, en såkaldt halvgård og prisen var 1200 Rdl.

De gamle dokumenter har man værnet om og passet godt på gennem mange slægtled i omtrent 140 år, hvorefter et oldebarn af fæstebonden, der blev selvejer, nemlig P. K. Pedersen i 1921 sørger for, at de fortsat opbevares i Darum Sogn.

Det er ganske tankevækkende i 1987, da denne artikel skrives, at sidde med de gulnede dokumenter udbredt på sit skrivebord, og det ansporer til at fortsætte artiklen med skildringer af personer og begivenheder i Darum sogn igennem de år, hvor Peder Kristensen Pedersen havde sit liv og virke her. (1840-1880)

Stormflod og bryllup

I 1834 var der præsteskifte i Darum. I juli måned flyttede nye præstefolk ind i Darum præstegård, nemlig pastor Peder Jürgensen og hans hustru Sofie Conradine Jürgensen med deres 3 døtre.

Det første par pastor Jürgensen viede i Darum var gårdejer Peder Kielsen og degnens datter Marie Kirstine Kristensdatter. Aftenen før brylluppet indtraf en voldsom stormflod. Fru Conradine Jürgensen har i en bog *Olde-*

mors Erindringer fortalt mange træk fra livet i den gamle marsklandsby, blandt andet følgende beretning:

Der skulle være bryllup hos degnen, hvis datter skulle giftes med den rigeste gårdmand i byen. Aftenen forinden brylluppet indtrådte der en voldsom stormflod, og bedemanden, der var brudgommens fætter og tjente i bryllupsgården, var sendt ud for at redde hestene, som var i Udgrovene, der lå ude i havet. Det var lige over for Sønderho. Man kunne stå i byen og se ham sidde på en af hestene. Da han var kommet derud, kom floden så hurtig, at han gesvindt måtte op på en af hestene for at redde sig. Men da han ikke mente, at hestene kunne svømme så langt, blev han holdene, indtil han mærkede, at floden begyndte at falde. Det blev mørkt, inden han kom, men da han kom, holdt de parat med en vogn for straks at køre ham hjem. Han var mere død end levende. Han fik sig et par kaffepunse og kom i seng og svedte voldsomt. Dagen efter var han imidlertid så rask, at han var på færde alle steder, hvor han skulle være, og om aftenen dansede han som den ivrigste. Hans skål blev også drukket i kaffepuns.

Fødsel og dåb

I 1840 den 19. januar fik Stine og Peder Kielsen deres tredje barn. Antagelig har præstekonen været til stede ved fødselen. Det var nemlig i hendes tid skik i sognet, at hun som regel blev hentet sammen med jordemoderen. Jordemoderen var en gårdmandskone fra Nørre Grandelag, Dorteia Thomasdatter. Hun var en meget rar kone, men renlighed forstod hun sig ikke rigtig på, det var navnlig den, præstekonen måtte tage sig af.

Den 1. marts blev drengen døbt i Darum kirke med navnet Peder Kristensen Pedersen. En moster, degnedatteren Marie var hans gudmor. Faddere var degnen Peder Kristensen,

naboen grænsepatrijebetjent Niels Sørensen, andenlærer Peder Jakobsen, Frederik Jensen, som var tjenestekarl på gården, Hr. M. Jacobsen, Varde og endelig jomfru Regine Berggreen. Sidstnævnte var privatlærerinde for præstens børn og søster til organisten og komponisten A. P. Berggreen. Det kan godt undre lidt, at præstens børn ikke gik i skole hos degnen, som var særdeles velanskrevet og en dygtig underviser. I den tid pastor Jürgensens var i sognet var der et særdeles godt forhold mellem præstefamilien og degnefamilien. Jomfru Berggreen var hos præstens i 3 år, derefter antoges en huslærer.

P. K. Pedersens barndomshjem

I Darum Sønder Grandelag lå gårdene ret tæt sammenklumpede. Op gennem 1800-tallet skete der ikke store forandringer. Gårdtallet forblev det samme. De gamle bygninger var særdeles godt vedligeholdte med maling og kalkning. I flere af gårdene var der i *æ lille daans* (den daglige opholdsstue) hollandske klinker på væggene. Heller ikke den daglige levevis var ændret væsentligt i perioden. De fleste af gårdmandsfamilierne var på den ene eller anden måde i familie med hinanden. En fætter til P. K. Pedersen, Petrus Christensen har i en bog, der hedder *Tø Slægtled*, fortalt om den gamle marsklandsby, blandt andet har han skildret sin onkel og faster:

Peder Kielsen var en mand af storbondens bedste egenskaber: jævn, ligefrem og godsinnet mod sine folk og sine standsfæller. Høflig og værdig overfor de foresatte, han som sognefoged kom i forbindelse med. Men trådtes han for nær, talte han med vægt og uden omsvøb. Overfor skarnsfolk havde han en stille og medfødt myndighed, og med smil bar han over med den sølle, i hvem der ikke var *Skånvhed*.

Faster Stine var ikke for ingenting den klo-

Udskrift af folketællingsliste for Darum Sogn 1840

Matr. nr. 13

Keld Svendsen	66 år	enkem.	gårdmand
Peder Kiildsen	29 år	gift, hans søn	gårddriver
Marie Kirstine Christensen	26 år	dennes kone	
Keld Svendsen Pedersen	5 år	} ugifte	deres børn
Bodil Pedersen	3 år		
En udøbt søn	1 år		
Frederik Jensen	22 år	} ugifte	tjenestefolk
Jørgen Thomsen	18 år		
Karoline Frandsdatter	35 år		
Ane Kirstine Frandsdatter	17 år		

ge gamle degns datter. Hun var koldsindig, rolig og så uforanderlig venlig. Faster Stine sagde aldrig folk imod. Hun kritiserede ikke, rettede ikke, tog endog mod gode råd, men hun gjorde nu akkurat, hvad hun selv havde lyst og vilje til.

Peder Kiildsen havde mange tillidsposter i sognet. I 1850 blev han udnævnt til sognefoged, denne stilling frasagde han sig dog i 1867 på grund af uoverensstemmelse med herredsfogeden, som var hans foresatte. Han blev senere ved sin afgang som lægdsmand udnævnt til dannebrogsmænd.

P. Kiildsen var en af de tre mænd, der i 1855 købte og fik opført Darum Mølle. Fra 1863 til 1866 bestyrede den unge P. K. Pedersen sammen med en anden ung mand møllen. P. K. Pedersen overtog den 1. oktober 1866 møllen som enejer, og han blev den 3. november sam-

me år viet i Darum kirke til Sara Lauridsen Hundebøl. På det tidspunkt bestod møllegården af et 8-fags hus i en længe med 5 fag til beboelse og 3 fag til stald. P. K. Pedersen købte jord til og udvidede bygningerne. Både møllet og landbruget var i god gænge, da han i 1881 bortbyttede mølle og ejendom med Frøsigård i Hunderup sogn.

P. K. Pedersen havde, da han flyttede til Hunderup, været sognerådsformand i Darum i 3 år. I 1880 var han blevet valgt ind i Ribe amtsråd. (Alle billederne, der illustrerer erindringerne, er fra Darum Sognearkiv).

Jens Hedegård Rasmussen, f. 1927. Ansat ved Darum Skole 1959, skolens leder siden 1962. Leder af Darum Sognearkiv og formand for fælles bestyrelsen for Bramming kommunes historiske arkiver. Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming.

P. K. Pedersens erindringer

Efter opfordring fra flere sider om at nedskrive mit livs erindringer, hvortil jeg først sagde nej, har jeg nu besluttet mig til at gøre et forsøg derpå.

Min slægt på min faders side kan jeg kun følge tilbage til 1712, da blev Niels Kjeldsen fra Vilslev gift med Kjersten Svendsdatter af Darum. Deres søn Svend Nielsen blev fader til min bedstefader Kjeld Kjeld Svendsen hvis søn Peder Kjeldsen er min fader, min moders fader var søn af kromand Kristen Nielsen i Ølgod og hed Peder Christensen, han blev degn i Darum 1813, og havde da bryllup med Marie Christine Jonsen fra Rødding i Sønderjylland, hvor han havde været huslærer på Røddinggård.

Mine forældre havde bryllup den 18. oktober 1834, vi blev 4 søskende, den ældste Kjeld Svendsen Pedersen, den næste Bodil Pedersen, derefter blev jeg født 19. januar 1840, og den yngste Marie Pedersen.

Min skolegang begyndte allerede da jeg var 4 $\frac{1}{4}$ år gammel, velsagtens fordi det var min bedstefader der var lærer. Om sommeren holdt han jo skole for de små, de større børn der kunne hjælpe til med kreaturerne og andet arbejde var ikke skolepligtig om sommeren. Om vinteren havde vi en anden lærer der holdt skole for børn indtil 10 års alderen. Han var en meget pligttro mand, der fulgte reglementet for skoleordningen og disciplinen efter skoleforordningen af 1814 nøje.

Den indbyrdes undervisning bestod i, at de lidt ældre børn underviste de mindre børn.

Skolestuen for yngste klasse var således indrettet: ved den vestre, nordre og østre side var der langs væggene fastgjort et bord af godt $\frac{1}{2}$

alens bredde og over bordene en til væggen fastgjort træliste omtrent $\frac{1}{2}$ alen over bordet, i denne liste var der isat små pinde til at hænge tabeller på, foran bordene var der løse bænke. Midt i stuen stod der 2 brede borde også med løse bænke foran, midt på disse borde var der opstandere omtrent $\frac{1}{2}$ alen høje med en liste henover ligeledes med pinde i til at hænge tabeller på, den venstre side af det østre bord var indrettet således: der var en ophøjet kant på hver side af bordpladen hvori der var indskåret et spor hvortil en skodde passede. Denne bordplade blev belagt med tørt sand, som opbevarede i en skuffe i den ene bordende, og ved at trække skodden hen over sandet blev det pænt udglattet. I dette sand fik vi så vores første øvelse i at skrive tal og bogstaver, med en lille drejet pind af 5 tommerslængde. Ved sådan en bordlængde var der ansat en hjælper og en bihjælper for hver 2 mindre børn, for at lære dem at skrive eller læse efter de ophængte tabeller. Læreren skulle så holde orden og holde kontrol med hvem der skulle være hjælper og bihjælper og føre skoleprotokollen. Dette var den indbyrdes undervisning. Langs alle 4 sider i skolestuen var der oppe ved loftet anbragt en liste af omtrent 5" bredde med numre, der begyndte med nr. 1 til venstre for indgangsdøren og endte med nr. 60 til højre for døren. Under disse numre måtte hver stå mens der blev sunget et vers om morgenen og om aftenen, og mens lektierne om morgenen blev hørte, og disse skulle man kunne udenad som en remse, og hvem der ikke kunne dette, kom hen til døren at stå, for der at læse på lektionen, og når de så efter en tids forløb atter blev hørt deri og ikke kunne remse den op, fik de

som regel slag i hænderne af et ris, der var sammenbundet af pilekviste. De drenge der jævnlig ikke kunne deres lektier, enten af manglende evne til at lære udenad, eller forældrenes ligegyldighed med at holde dem til læsning hjemme, fik ofte ris efter første ophøring. Pigerne mindes jeg dog ikke, at have fået ris, og sjældent kom nogle af dem ned til døren. Om det så var fordi de var mere lærenemme end drengene, eller overbærenheden med dem var større, ved jeg ikke. Når lektierne var hørte katekiserede han lidt med de større børn i denne klasse. Når det var til ende, gav

læreren et lille fløjt i en benfløjte han havde hængende i en snor ved vesten, og så begav alle børnene sig med hænderne på ryggen hen til de læse-skrive- eller regnetabeller hvortil de var nået. Når det var frikvarter, gav læreren atter et fløjt når kvarteret var omme. Når dagen var til ende, og hver var gået hen og stå under det førømtalte nummer blev der sunget aftensang, og derefter skulle børnene i nummerorden kysse hånden og give læreren den til godnat. Pigerne der havde højeste nr. gik først ud, og vi der stod lige ved udgangsdøren (jeg havde nr. 3) måtte gå udenom de to midterste bor-

Degn Peder Christensen (f. i Ølgod 1788, død i Darum 1850) og hustru. P. K. Pedersens bedsteforældre.

de i nrorden med hænderne på ryggen og kom altså sidst ud, det var ikke morsomt.

Hygiejnen i skolen var ikke som nuomstunder, vi sad jo med træskoene på i skolen og i sølet føre og snevejr, kunne gulvet se frygteligt ud. Vi havde en bilægger kakkellovn, der var så gammel, at der var brændt hul på den ud til den side hvor jeg stod, og når så degnens pige fyrede i den, og vinden stod lige på døren til fyrrummet, kunne ilden slå flammer og røg ud af hullet.

Hvert år den 21. december, Tomasestag, gjorde læreren gilde for os. Det begyndte om morgenen ved daggry og varede til hen ved kl. 3 om eftermiddagen. Vi blev da beværtet 1 gang med tør sigtekage, 1 gang med en kringle og en gang med en kop pebernødder, og til hver gang fik pigerne et lille glas mjød og drengene et lille glas brændevin med sirup i.

I øverste klasse var bordene stillet i 2 rækker med en gang op midt imellem, ved hvert bord sad 4 eller 5 børn. Også der skulle Birks bibelhistorie og Balles læreborg læres udendad, skønt vi forstod grumme lidt deraf. Min bedstefader, der var førstelærer, brugte dog, at fortælle noget historie for os, og riset brugte han kun sjældent. Han døde 1850.

Om andenlæreren skylder jeg dog at tilføje, at han udenfor skolen var en stor børneven, når han i skolen brugte riset så meget, så var det af pligtopfyldelse efter skolelovens fordringer. Derefter fik vi en lærer Jørgensen fra Henne. Han var en meget dårlig lærer, var forfalden til druk, mødte tit fuld i skolen, og så var agtelsen jo væk og kun ved hjælp af Tampen kunne han skaffe lydighed. Nogle år efter at jeg var konfirmeret, blev han af provst Ramming anmodet om at søge sin afsked.

I mit barndomshjem havde vi altid 2 tjene-stekarle og 2 piger. Skiftetiderne dengang var altid Mikkelsdag d. 29. september. Husfliden dengang var meget mere end nu om stunder,

så godt som alt tøj blev hjemmelavet. De fem aftener om ugen kartede begge karlene og den yngste pige uld hver aften, lørdag aften var de fri. Min mor og den ældste pige spandt trøjerne, dette var de sædvanligvis færdig med til jul.

Når min fader var i Ribe for at gøre indkøb til julen, blev der sædvanligvis købt 1 eller 2 bundter hør, som min moder så efter kongedag (thi så længe varede julen) hegled, og hun og pigerne spandt det. Uldtøjet og linnedet blev så senere vævet af en husmandskone. Sådan blev så godt som alt tøj og linned hjemmelavet. Der var også gårdmandskoner som selv vævede det.

Efter jul snoede karlene om aftenen inde i stuen simer til tækkereb af havre eller rugtag. Gulvene i stuerne var dengang ikke ferniserede som nu, de var strøet med hvidt sand. Som barn mindes jeg, at jeg ofte sad og holdt tenstolen for bedstefader, når han vandt det garn, som mor og pigen havde spundet, og så fortalte han for mig, og så var jeg lutter øre. Han havde været soldat i 8 år. Han tjente som dreng i Hjerpsted præstegård i Sønderjylland, og blev konfirmeret derude, præstens datter lærte ham at tale tysk, hvad der senere kom ham til gode, da han som soldat kom til at ligge i Rensborg, han havde god hukommelse og kunne fortælle godt om hans forskellige oplevelser, så mit barneøre lyttede spændt dertil. Han var en god sanger, jeg mindes således; når han, der i de sidste vintre, han levede, som oftest måtte holde sengen, så om jule- eller nytårsaftener, når fader eller moder ikke godt kunne komme på tonen til de salmer de ville synge, så kunne han inde i sengen istemme tonen og være forsanger.

Når vi børn om aftenen havde lært vore lektier og fader var hjemme og der ingen fremmede var, læste han gerne højt for os af bøger fra det lille bibliotek, som opbevaredes hos andenlæreren Peder Jakobsen. Jeg mindes han

læste Grundtvigs oversættelse af Saksos grammatikus, Ingemanns romaner, Tusind og en nat og flere. Foruden Ribe Stiftstidende, som min fader sammen med tre andre holdt, holdt han også et lille ugeblad *Almuevennen*, der indeholdt småfortællinger, som han også læste højt for os. Denne højt læsning tiltalte mig meget mere end lektielæsningen, der jo var en vedvarende gentagelse af det samme, indtil man kunne remse det op udenad uden at forstå noget deraf. Højt læsning i hjemmet tror jeg ikke var almindeligt i sognet. Kirkegangen var i almindelighed ret god, uden at man mærkede nogen kristelig vækkelse, præsterne var vistnok nærmest rationalister dengang. Den første præst jeg mindes var P. Jørgensen, en meget elskværdig mand, og hans kone en ualmindelig energisk kvinde, de kom ofte i mit hjem. I deres hjem var der sommetider unge piger, vel sagtens for at lære husholdning hos den energiske præstekone. Jeg mindes således, at der i 1847 var en proprietærdatter fra Jels, Doris Henningsen, hvis fader var ude at besøge hende. Præsten og Henningsen besøgte også mine forældre. Præsteembedet i Oksenvad og Jels var da ledigt og Henningsen sad da for bordenden og opfordrede Jørgensen til at søge det, og sagde da, at embedet var så fedt, at han kunne sidde og skrabe penge sammen dernede. Jørgensen søgte embedet og fik det, men året efter udbrød krigen og så var Henningsen og flere af proprietærene deromkring tysksindede og blev hans værste modstandere, hvad fru Jørgensen i *Oldemors erindringer* en slægtsbog, har givet en skildring af. Efter Jørgensen fik vi pastor Ramsing der senere blev Provst. Ved ham blev jeg konfirmeret. Han flyttede fra Darum 1862 til Vester Skjerninge. Derefter fik vi pastor Gad, om hvem jeg senere fortæller lidt. Efter ham kom pastor Fejlberg, om hvem jeg også senere fortæller lidt.

Her på egnen levede husbond og madmoder sammen med tjenestefolkene, hvad de da også gør endnu, men der er alligevel stor forskel. Den gang blev folkene sædvanligvis flere år på samme sted, ja, i mit hjem havde vi endog en karl i 13 år, det blev betragtet som en skam at skulle flytte hvert år. Lønningen var ikke stor, i 1847 fik den ældte karl i mit hjem 13 rdl. i løn, den anden karl 10 rdl., den ældste pige fik 10 rdl., den yngste 8 rdl. og drengen 3 rdl. En rdl. er lige med 3 kr. 20 øre. Trods denne lille løn kunne en ordentlig karl endda få noget til overs, og det ansåes for en dårlig pige, der ikke havde en seng når hun blev gift. Skønt tidene den gang var gået noget op efter den elendige tid for bønderne efter Statsbankerotten i 1813, var der dog kun små priser på hvad landmanden kunne frembringe. Her på egnen var lidt kornsalg og kreatursalg hovedindtægten. I mit hjem blev der gerne hen på sommeren købt 8-10 jyske stude, som så blev græsset på engene i eftersommeren og fodret om vinteren, så blev de solgt om foråret, de kom så syd på og blev fedet i marskengene om sommeren. Betalingen for disse stude skete næsten altid i lybsskillinger, der var indpakket 10 rdl. i hver pakke lig en cikoretutte, med en laksegl for begge ender med den mands navn, som havde pakket dem og altså indestod for indholdets rigtighed. Af disse tutter blev der ved modtagelsen talt een og hvis den passede blev de andre modtaget uden eftertælling. Som skat på amtsstuen kunne denne mønt ikke bruges, så måtte man til en købmand for at få dem omsat i dansk mønt, og det kostede så nogle skilling på hver specie.

Indtægten af svin var ubetydelig, i mit hjem havde vi hvert forår 2 søer, der lagde grise, disse blev sædvanligvis solgt til en mand fra Ballum, der handlede med dem, med undtagelse af tre, som vi selv beholdte, de to til at fare med grise til næste forår og 1 til slagting i hjem-

met. De to gamle søer blev så om efteråret fodret, slagtet og solgt inden jul til en købmand i Ribe. Smør blev der jo også solgt meget af, men det kostede ikke meget og der blev ikke taget megen hensyn til kvaliteten.

Hver mand havde sine kreaturer og får mærket med et bestemt mærke i ørerne og da markerne lå så adsplittede, vi havde vor mark, eng og mose på 20 forskellige steder, så var der lejet en markmand, der om sommeren gik rundt på marker og enge for at påse at kreaturerne, fårene og hestene var hver på sin bestemte plads. Var der så et dyr kommet løs eller kommet af fennen det skulle gå i, så blev det noteret med en streg i hans lommebog, hvor han havde hver mands navn og mærke optegnet. Samme dag skulle han så melde det hos vedkommende mand, og så skrev han så der med kridt på en bjælke, 1 streg for et får, 2 for et kreatur og 3 for en hest som han havde truffet løse. En sådan streg betød en Søsling = $\frac{1}{2}$ lybskskilling, disse blev så opkrævet om efteråret, og det var hans løn for sommeren, men kosten havde han også fået, på den måde, at han fik kosten omkring ved beboerne i forhold til deres hartkorn. For kodrengene gjaldt det om ikke at få for mange streger på bjælken.

I byen havde vi dengang også en stodderkonge, hvis hverv det var at holde udensogns tiggere borte fra byen.

Hos gårdmændene var bryllupper dengang meget store indbydelser, der skete 8 dage forud, bydemanden havde da en lang indbydelse, som han gerne skulle kunne udenad og det var ikke så let, for de der blev indbudt, rettede under indbydelsen gerne forskellige spørgsmål til ham, som han også helst skulle besvare, og så igen huske at tage fat hvor han slap. Bryllupper stod i 3 dage, lørdag, søndag og mandag, og torsdagen før kom de indbudte med foræringer af fødevarer til brylluppet, bestående af flæskeskinke, gæs, ænder, høns, smør

og æg og da blev de bespist med sortesup, finker med rosiner i, sorte og hvide pølser og risgrød, bagefter snaps til. Til brylluppet var tjenestefolkene altid budt med lørdag og søndag aften, om mandagen var kun de gifte og gamle samt opvarterne med.

Tærskningen foregik altid dengang med plejl, og rensningen med håndsold, maskiner dertil kendtes ikke. Høsletten var næsten en fest, dagen til sletten begyndte altid om eftermiddagen og så fortsattes til kl. 11 og kl. 2 begyndtes igen for at blive færdig dermed inden det blev alt for varmt, sædvanligvis var man så færdig til kl. 7, sommetider før. Til en sådan sletdag var der altid en velforsynet madkurv med og brændevin i overflødighed, og ved hjemkomsten et velforsynet bord. Der blev så godt som altid slået ud af græsset, så sletkarlene gik i skrå retning bagefter hinanden, med 3 eller 4 hugs mellemrum. Det var altid ham der gik foran der bestemte når de skulle begynde og når de skulle have dem en snaps, eller mellemmad eller når leen skulle stryges. Synges skulle der også gerne dertil, i særdeleshed på hjemvejen. Når spisningen efter hjemkomsten var til ende skulle lærerne gerne hares, inden de lagde sig til at sove, for at være parat til at begynde igen om eftermiddagen. For en sådan dagslet fik de der slog 4 Sh = 1 kr. 33 $\frac{1}{4}$ øre for dagløn i midten af forrige århundrede. Naboer brugte også ofte skiftevis at hjælpe hinanden i høsletten.

Kornhøsten var ikke nær så festlig. Efter høsten blev der holdt opskjøver, en gilde hvortil slægtninge og naboer samt de fremmede arbejds mænd og koner der havde hjulpet til var indbudt. I julen blev der ligeledes holdt gilde for slægtninge og naboer, men det var på en mere tarvelig måde end nuomstunder. Ungdommen havde legs, det var danseture med beværtning 4 gange om året.

Som før omtalt stammede min bedstemø-

der fra Rødding og hver sommer var mine forældre en tur derhenne hvor nogle af vi børn var med. I 1857 var jeg med på denne tur og da var forstanderen på Rødding højskole Sofus Høgsbro, gift med en datter af pastor Jørgensen i Oksenvad, som jo tidligere havde været præst i Darum, og så skulle vi jo også om og hilse på dem. Dengang var der også skole for karle om sommeren, og jeg fik lyst til at være med der, og fik også lov til at komme der fra 1. november. Skolen havde ikke plads til alle elever, der var plads til 31 på skolen, vi boede 17 i byen, jeg kom til at bo i min bedstemoders fødehjem, hvor en søster til hende endnu levede. Foruden Høgsbro var Jens Lassen Knudsen og Vinsted samt en dyrlæge Friis lærere på skolen dengang. Jeg tror nok at hvis jeg havde været et eller to år ældre ville jeg have haft større udbytte af mit højskoleophold end jeg havde. Høgsbro fik større indflydelse på mig senere gennem hans blad *Dansk Folketidende* end gennem hans historieundervisning i skolen. Hans blad står endnu for mig som det bedste politiske blad jeg har kendt. Knudsens kirkehistoriske foredrag tiltalte mig meget, skønt jeg først senere kom til bedre forståelse deraf. Han var en udmærket oplæser, bl.a. læste han den vinter *Sønnive Solbakke* af Bjørnson, som da nylig var udkommen. Vinsted havde fysik, kemi, naturlære, landmåling og nivelering med os, det var altid meget interessant.

Skønt jeg i Ribe amts historiske samfunds årbog for 1923 har skrevet en del om oprørsåret 1848 vil jeg også gøre det her. Da oprøret udbrød vakte det stærkt røre landet over. Der gik nogle rygter om, at alle fanger i Rensborg og Glykstad var løsladt med pålæg om at gå til Danmark for at plyndre og ihjelslå. Der blev derfor sammenkaldt alt mandskab i sognet, som var nogenlunde våbendygigt og de blev så af nogle ældre mænd, der i sin tid havde været soldater, indøvet i våbenbrug; geværer var

der kun nogle få af. Jeg mindes således den første dag de mødte til eksersits, da var min fader bevæbnet med et gammelt jagtgevær med flintlås, den ene af vore karle havde en pistol min bedstefader i 1813 fik foræret af en polsk løjtnant, den anden karl havde hans sabel, som han som befalingsmand i 1807 havde båret, den var uden skede.

Alle smedene i byen, der var 3 dengang, fik travlt med at smede spyd, der blev sat på en 3 alen lang stige. Nogle af dem var endog forsynet med et korsspyd, dermed blev mandskabet så bevæbnet, og der blev sat 6 mand til at gå vagt udenom byen om natten, for at forhindre mistænkelige personer i at få adgang. Der blev sat vagt ved Kongeåen både dag og nat for at forhindre uvedkommende i at komme over, dertil blev der også afgivet mandskab her fra Darum. På Breum banke, et højdepunkt sydøst for byen, blev der sat en tjæretønde med vagt hos, som skulle tændes når der blev givet signal fra lignende højdepunkter, hvorefter mandskabet skulle samles for at møde fjenden. Hver af mandskabet fik en rød kokarde med hvidt kors. Der var en begejstring over folket, som man ikke har kendt siden.

I Darum boede der en gammel mand, *Jens o æ knold* lidt syd for kirken, han var død før krigen; mens han levede sagde han: *æ blå mænd de vil få udleveret sedler nedenunder hans hus*; det skete 1849, da fik anden forstærknings batalion, som da havde lyseblå uniform, udleveret kvartersedler der. Han havde også forudsagt møllen i Darum, som blev bygget 1855.

I Darum var der i min barndom og ungdom en fræk og durkdreven bedrager, der hed Kristian Kristiansen, men kaldtes Kristian Ulv, om hvis bedrifter jeg vil forsøge at fortælle lidt om, dog ikke til efterfølgelse. Det første kup han gjorde, og hvorfor han blev tiltalt, var at han lånte en ridehest af en mand i Tømmerby, på denne red han til Hjerting, gik ind til told-

Thorsmarkvej 6 i Darum Sønderby. P. K. Pedersens fødehjem (foto 1985).

kontrolløren og sagde, at han kunne nok give ham oplysninger om, hvor der gemtes en hel del smuglergods, kontrolløren blev jo meget opmærksom og bad ham fortælle hvad han vidste. Han fortalte da, at under sognefogedens storstuegulv i Allerup var der et hemmeligt rum, under selve gulvet var der først et lag sand og nedenunder det igen et gulv, hvorunder det hemmelige rum var. Kontrolløren gav ham foreløbig 1 drittel, en fremmed mønt, som jeg kan mindes gjaldt 32 lybskilling; hvis hans angivelse viste sig at være rigtig skulle han få mere. Kristian red så derfra over Tarpbage, et færgested over Varde å, til Billum kro, hvor han satte hesten og gik så til Søvigård, som da ejedes af en mand ved navn Smidt, som var gift med en slægtning til Peder Boms kone i Darum, og der udgav han sig for Rask Bom, en broder til Peder Bom, og nu var han kreaturhandler og ville købe kreaturer af Smidt. Som lidt i slægt blev han godt beværtet, men i samtaleens løb opdagede Smidt, at han

ikke var den han gav sig ud for, han lod derfor, uden at Kristian vidste det, hans karl hente hans hest i Billum kro, og da han så ville til at gå, sagde Smidt: du er ikke den du giver dig ud for, nu er du arresteret, din hest står her og nu kører jeg dig til Varde. Kontrolløren tog til Allerup til sognefogeden og bød ham at brække gulvet op i storstuen, hvad han naturligvis nægtede. Kontrolløren lod det så brække op, men fandt intet hemmeligt rum, og måtte naturligvis besørge gulvet lagt igen.

Engang kom Kristian ind på Døstrup kro, der ville han købe fedekreaturer; kromanden havde nogle fede stude stående, og dem var han så ude at se på og de blev også enige om prisen, dagen blev bestemt da han skulle aflevere dem i en kro længere syd på, de skulle jo til Hamborg. Kromanden mødte også med studene den bestemte dag, men Kristian var der ikke, og studene måtte så med hjem igen. Naboerne der havde fede stude drillede kromanden med at han sådan kunne lade sig nar-

re af en vagabond. Nogle år efter kom Kristian Ulv igen til Døstrup kro men var da meget dårligt klædt, kromanden kendte ham dog og fortalte Kristian, at naboerne havde drillet ham med studehandelen dengang, og spurgte, om han ikke nu kunne købe dem deres stude af? Det kan jeg jo ikke sådan som jeg ser ud, men det vidste kromanden råd for, han kunne låne et sæt tøj af ham, og det fik Kristian så på og så vandrede han og kromanden hen til naboerne og der købte han også deres stude, og det gik med dem som med kromandens, da de mødte med studene efter aftale, måtte de tage dem med hjem igen.

Engang kom han ind til en gårdmand i Oksvang og der sagde han, jeg kan se du har en dejlig indelukket gård, jeg kunne måske få lov at have en flok svin gående der i nat, de kommer nord fra og kan være her om en liden stund, jo det kunne han da godt, og han blev godt beværtet og da det var ovre undrede han sig over at svinene ikke allerede var der, han bad manden om at strø enhalv tønde byg ud i gården til dem, så ville han gå ud og se efter svinene, og dermed var Kristian borte. Engang kom han til en gårdmand i Andrup og udgav sig for at være gårdmand på øen Sild, og han manglede tjenestefolk og bød en god løn, han fæstede gårdmandens søn og datter; han manglede også heste, og dem fik han også købt, een af gårdmanden og een af præsten i Jerne. Så forsvandt han derfra. Engang blev han hjemsendt fra sygehuset i Ribe, hvor han var blevet indlagt for krampeanfald, han blev så lagt inde i fattighuset i Darum, hvor der dengang var en sal, hvor bymændene kunne samles til afgørelse af fælles sager, i denne sal blev Kristian lagt og der blev sat 2 mand vagt ved ham, som skulle holde på ham når anfaldene kom, og han kunne sige lidt før, at nu kom der et anfald. Om aftenen samledes der så nogle flere unge karle hos vagten, og de

kom så til at spille kort, og når Kristian fik et anfald, var det jo ikke dem belejligt at smide kortene og de nøjes så med at se hen efter ham og så forsvandt krampetilfældene. Da min fader var sognefoged, kom Kristian altid til ham når han efter udstået straf blev løsladt, og han lovede hver gang, at nu ville han blive et skikkeligt menneske.

En aften kom han til mit hjem ifølge med en ung mand som han ville have arresteret, min fader kaldte så den unge mand ind i et andet værelse og sagde til ham: det er et slet selskab du der er kommet i, hvordan hænger det sammen? Og manden fortalte da, at han boede hos sine forældre ved Harte kirke. Han var nylig kommet hjem fra militærtjeneste og var snedker af profession. I hans hjem var Kristian kommet ind en morgenstund næsten nøgen kun iført et par pjaltede bukser og en dito trøje, og fortalte da at han var gårdmand i Lilledarum, men da han havde evne til at kunne kurere folk for sygdomme som lægerne ikke kunne kurere, så nænnede han ikke, for hans medmennesker, at blive hjemme ved gården, men rejste rundt for at hjælpe folk som trængte til det, og så var han om aftenen kommet til en kro for at blive der om natten, og da han jo kom i så mange senge, så brugte han altid at trække helt af om aftenen så han lå nøgen. Og om natten var der så kommet tyve ind og stjålet alt hans tøj og hans penge, og de pjalter han havde på havde kromanden givet ham, men dem kunne han jo ikke rejse i, så dersom han ville låne ham et sæt tøj at rejse hjem i, så måtte han få en del dyrlægebøger han havde, selv havde han jo nok i at kurere på mennesker. Han havde så lånt ham alt hvad han havde på, han havde jo nok mærket undervejs at Kristian helst ville være fri for hans følgeskab, men han ville jo ikke give slip på tøjet. Fader og karlen gik så igen ind til Kristian. Min moder måtte så finde noget gammelt tøj til Kristian, og da

Peder Kjeldsen (f. 1811, d. 1900) og hustru Stine (f. 1813, d. 1895). P. K. Pedersens forældre.

dette var gjort, måtte han med fader ind i et andet værelse for at skifte tøj.

I julen 1861 var jeg ridende til Alminde, og var da den vej om ad Ravnholt hvor jeg besøgte Anders Simonsen, da jeg var der kom sognefogeden fra Gjesten derind og da han hørte jeg var fra Darum fortalte han, at for nogen tid siden, en dag han ikke var hjemme, kom der en fra Darum, der blev transporteret hjem fra Horsens tugthus (dengang transporteredes fanger altid fra sognefoged), og han fortalte hans kone, at han var doktor og kunne kurere

sygdomme lægerne ikke kunne kurere, han vidste jo det var ulovligt, men han nænnede ikke for hans medmenneskers skyld at lade være og derfor var han jo også blevet straffet. Han var ellers gårdmand i Lilledarum, havde 4 heste, han var ikke vant til at gå så lange ture og nu var han så træt at han ikke kunne gå længere. Sognefogedens kone ynkedes da over ham og bad karlen spænde for og køre ham til den næste sognefoged. Da vognen så holdt for døren og han kom ud til den, studsede han og sagde; mon sognefogeden dog ikke havde en fjedervogn? Ja, det havde han da nok, men karlen ville nødtigt have den tilsølet i det sølede føre. Havde jeg været hjemme sagde sognefogeden skulle han ikke sådan have snydt ham. Kristian døde i Holstebro arrest.

En anden original i Darum var en gammel smed, Anders Hansen, han var også benbrudslæge og blev som sådan meget søgt. Jeg mindes engang at herredsfoged Mynster fra Holsted, hvorunder Darum sogn da hørte, var i mit hjem, min fader var da blevet sognefoged, og da blev den gamle smed kaldt derhen i forhør, og en kone fra Tømmerby var også kaldt herover med en lille dreng, som smeden havde kureret for en benskade, hvorfor han var blevet anmeldt af en læge, da det var ulovligt. Herredsfogeden måtte idømme ham en mulkt på 30 Rdl. Kort tid derefter faldt herredsfogeden og brækkede et ben, og han lod da den gamle smed hente, og han satte benet i lave igen, så de 30 Rdl. fik han formodentlig godtgjort. Hans specialitet var ellers, især da han holdt op med at smede, at gå omkring i byen og fortælle historier. Han var født i Sønderjylland og der havde han lært smedehåndværket, han fortalte da at han var smed på en stor gård, og desuden var han jæger. Han havde engang fået et ådsel lagt ud på marken til ræven og fået et ladt gevær stillet sådan, at når ræven begyndte at arbejde i ådslet gik geværet af, og ræven

skulle blive ramt. En morgen han så kom derud var geværet afskudt, men ræven var der ikke, han gik så ind på gården og løste lænehunden og tog så den og 2 jagthunde med ud og fik dem sat på sporet, og så gik han hjem. En lille tid efter gik han ud i porten for at se efter hundene og da kom de trækkende med Mikkel ræv som nogen arrestant, een i hver side på ham og een i halen på ham. Jeg mindes en til af hans historier, det var naturligvis også der sønder fra, det var en karl, der var så urimelig stærk, han var engang kommet til at spille kort med tre andre karle, han mærkede da, at de ikke spillede ærligt, hvad han påtalte og de kom da i klammeri, han tog så een i hver hånd og slog sammen om den tredie og hug dem alle tre op imod loftet og slog 5 brædder op med dem. Det må man sige var en kraftkarl, dersom da ikke historien var løgn, som det meste af hvad han fortalte. Han var meget overtroisk, en gammel kone, der blev ernæret af sognet, troede han kunne hekse, hun kunne skabe sig om til hare, i naboens have kom der en vinter en hare i kålen, da han jo var jæger og mente han endnu som gammel mand kunne skyde, stod han en aften på vagt efter den og mente han så den lidt henne i toften, og skød så på den, men da han kom derhen var der ingen hare; ja, det må være den Vesterbyhare, sagde han. I Vesterby boede nemlig den gamle kone, han mente, der kunne gøre sig om til en hare, og på en sådan hare kunne bly ikke bide; men næste aften havde han ladet bøssen med en sølvknap, for sølv kunne en sådan hare ikke modstå, haren mente han også at se og skød på den, men der var ingen hare; tjenestekarlen på gården sagde det var et muldvarpeskud han havde skudt på, så heksen forblev uskadt.

Som barn led jeg meget af en øresygdom hvorved jeg blev aldeles døv på højre øre. Som følge deraf blev jeg fri for at være soldat, og for

at komme med i 64, men vi fik godt nok krigen at mærke, ide vi hver uge måtte levere fedekreaturer og flæsk til Kolding og desuden stille en del befordringer til fjendens rådighed, da min far var sognefoged, kom ordrene jo altid til ham. Anden påskedag mindes jeg, der blev sendt en mand afsted med 5 fede kreaturer, men hen på eftermiddagen kom der rygter om at fjenden trak syd på, jeg blev derfor på en hest sendt afsted for at standse ham med kreaturerne, og få sikker efterretning om hvordan det forholdt sig. Da jeg kom til Holsted kro og spurgte efter ham med kreaturerne, var han der, men var gået i seng, jeg fik så en pige til at få hem hen til vinduet, han boede ovenpå, og bad ham blive hvor han var til jeg kom tilbage med besked. Jeg red så videre, da jeg kom til Damgård kro, var der andre vogne som kom fra Kolding; kuskene fortalte da, at det kun var Prøjserne, der drog til Dybbøl, Østrigerne blev. Så vendte jeg om, besøgte en bekendt i Vejen, og tog så til Holsted for at få ham med kreaturerne afsted. Da jeg så kom hjem med den besked, måtte vi straks til at læsse hø, og samme eftermiddag kørte vi af sted med 12 læs hø, og nåede om aftenen til Vejen kro, jeg tog hen til den førømtalte bekendt, som jeg havde besøgt om morgenen, og jeg sov der om natten, hvad jeg trængte til. I Kolding havde vi fra mit hjem et spand heste liggende til ægtkjørsel, en husmand fra Darum havde vi lejet til kusk for dem, han havde været soldat og var med i 3-års krigen. Da vi havde fået høet leveret, var jeg inde på kontoret og fik en seddel til fri hjemkørsel for alle 12 spand, da det var besørget, og vi var færdige til at køre, kom husmanden som var kusk for os, til mig og sagde, at han havde ladet sig leje til soldat for en gårdmands søn i Seest, som lå på Fyn, og nu kom jeg så til at blive ved hestene, som stod i baraker syd for Kolding, vognen stod læsset med havre, så ville han køre befordringen hjem:

Det kan jeg ikke, men måske jeg kan få ham der er hernede med kreaturer til at blive ved hestene, sagde jeg, men det ville de andre, som jeg havde fælles hjemkørselssæddel med jo nødtigt bide efter, jeg måtte så overlade dem seddelen så de kunne køre. Vi måtte så hen og opsøge kreaturtrækkeren, fandt ham også, og han var også villig til at blive ved hestene, indtil jeg kunne få en anden derned til det, men han var da så beruset at han knap var tilregnelig, men da der lå flere fra Darum dernede, lovede I af dem at have tilsyn med ham og hestene, indtil han blev ædru. Nu skulle jeg så hen på vognkontoret igen og have seddel at køre hjem på, da man ellers udsatte sig for at blive anholdt, hvis man traf på fjendtlige soldater, jeg traf så heldigvis en lærer fra Seest, som jeg kendte, han kunne lidt tysk, ham fik jeg så med derhen, så lykkedes det.

Senere på sommeren havde vi en tid standset med leveringen til dem, men så kom der en officer med en del mandskab herud, og jeg mindes, at vi på en gang måtte af med 64 kreaturer, som rigtignok ikke var fede allesammen, samt en hel del læs hør. En tid havde vi indkvartering af østrigske jægere, og det må siges til officerernes ros, at de holdt streng disciplin, og satte en ære i at mandskabet opførte sig godt. En dag var der en af dem der havde drukket sig fuld og lavet noget spektakel i sit kvarter, han blev krumsluttet, og dagen efter blev han spændt på en bænk og fik støkkeslag. I mit hjem lå løjtnanten, hans tjener var en dag inde hos en nabo til os hvis husholderske var ene hjemme, og han havde da været uforskammet mod hende, dagen efter var hun i mit hjem og fortalte min moder om hans opførsel, men hun ønskede ham ikke meldt derfor, min moder gjorde tjeneren forståelig, at hun havde været og klage, og han blev noget betuttet derover og kom der aldrig senere.

Nogen dybere forståelse af kristendommen

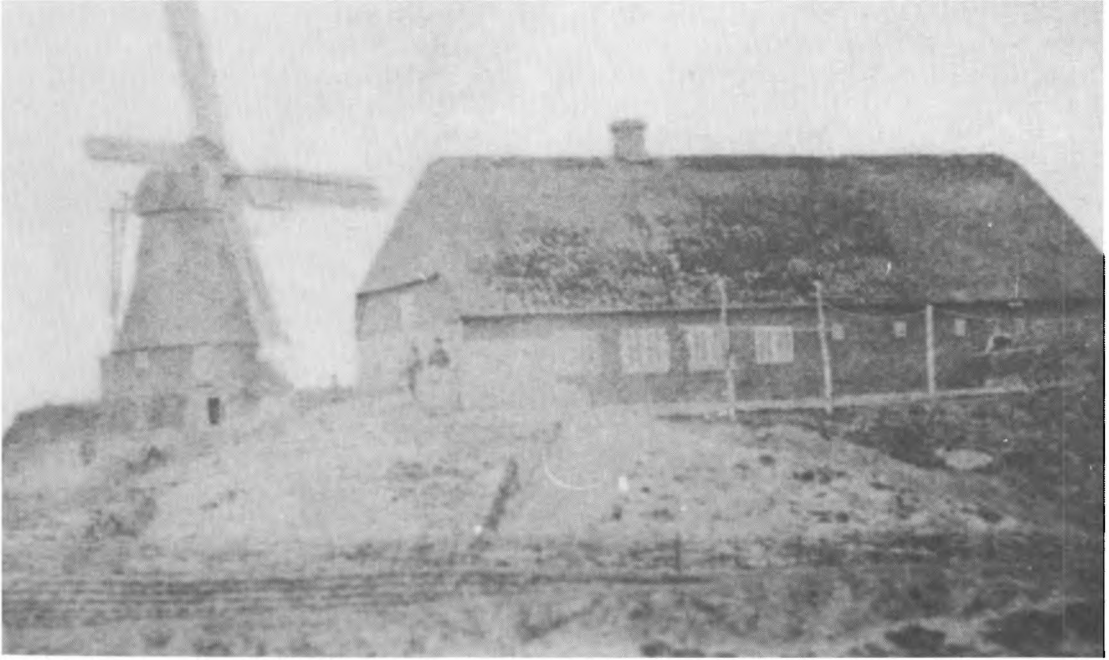
fik jeg ikke ved min skolegang eller konfirmation, men da jeg var omkring 20 år trængte det spørgsmål sig ind på mig, er du en kristen? Og hvor går du hen hvis du skulle dø nu? Jeg kom til at læse et lille skrift af en engelsk præst, Ryle; med overskrift *Er du på vejen til Himmelen* og efter at jeg havde læst det var jeg klar over at det var jeg ikke, og skulle jeg finde et tilfredsstillende svar på dette spørgsmål, måtte det nok være i de helliges samfund. I min fødeby var der dengang kun een familie der blev kaldt hellige, og det var den foromtalte andenlærer Peder Jakobsen, og da det var ham der havde det lille sognebibliotek, så fik jeg jo let adgang til at komme der. Der traf jeg også for første gang hende der skulle blive min hustru, det var i vinteren 1861, hun var en søsterdatter til P. Jakobsens kone og var fra Ganderup mark i Fol sogn. Begge hendes forældre var døde og hendes broder havde gården, hun var kommet hjem med P. Jakobsen fra en rejse de havde gjort derud, på hjemturen havde de også besøgt Johannes Kloppenborg i Harreby, hvis kone også var i slægt med P. Jakobsens kone. I åndelige henseende var de også beslægtede, idet J. Kloppenborg hørte til de opvakte i den hernhuttiske retning, som havde hjemsted i Christiansfeldt. I hans hjem samledes ofte dengang de opvakte deromkring, og der havde min tilkommende forlovede også fået øjnene åbnet for kristendommens sandhed. I dette forår kom pastor Gad til Darum, hos ham kom hun til at tjene om sommeren 61 og vinteren derefter kom hun til at holde skole for Jens Jakobsens og Peder Lauridsens børn i Vejen. Denne vinter blev vi forlovede, just ikke efter de gamles ønske, men vi havde jo ingen hast og så gik det jo godt i lave.

1866 købte jeg møllen i Darum af min fader og Jens Helle, som de havde bygget 1855 og som jeg og J. Helles søn havde bestyret den i flere år. Den 3. november holdt vi bryllup.

I 1868 blev der på af Vilhelm Birkedals afskedigelse fra sit embede i Ryslinge i Rigsdagen, indbragt forslag om tilladelse til at oprette valgmenigheder inden for folkekirken; mod dette lovforslag blev der rejst en voldsom agitation, der blev til præsterne udsendt trykte protester til underskrift af menighederne, imod en sådan lov. En sådan var jo også kommet til pastor Gad i Darum, og en aften min kone og jeg kom fra Allerup, hvor vi havde besøgt en syg pige der havde tjent os, og på hjemvejen gik ind i Nørreby for at besøge en syg kone, fortalte de os, at pastor Gad havde sammenkaldt til et møde denne aften hos gårdmand Poul Jepsen, men de vidste ikke hvad det var om, manden vi besøgte og jeg gik så straks derom, da var stuen fyldt af mænd, samtidig med os kom der en mand til, og vi stillede os op ved døren. Så begyndte pastor Gad at holde et foredrag om et så forfærdeligt lovforslag der var kommet frem i Rigsdagene om tilladelse til at oprette valgmenigheder indenfor kirken, og skildrede hvilken ulykker det ville fremkalde, Folkekirken ville jo splittes ad, og det ville volde megen forstyrrelse om en sådan lov blev vedtaget. Da han så endelig sluttede sagde han: men er der nogen der har en anden mening skal de komme frem dermed. Da jeg dengang læste *Dansk Folketidende*, hvad jeg gjorde så længe den udkom, kunne jeg ikke tie stille men tog ordet og sagde, at efter min mening ville loven, hvis den blev vedtaget akkurat virke det modsatte af hvad pastor Gad havde skildret, den ville, idet en menighed som ikke var tilfreds med sin præst ville, såfremt loven ikke blev vedtaget, være fristet til at træde ud af folkekirken og derved splitte denne. Gad blev meget vred, kom farende hen imod mig og sagde om jeg troede det var heldigt at folk selv valgte deres præst; så skulle vi se hvordan præsterne ville krybe for at blive valgt (en mærkelig udtalelse i dette tilfælde).

Nogle dage før dette møde talte jeg med ham og da betroede han mig, for han var en meddelsom mand, at hans stjerne stod højt ved den daværende kulturminister ellers var han ikke kommet til Darum, da der var ansøgere der havde større berettigelse end ham, grundet derpå svarede jeg ham på hans udtalelse om at præsterne ville krybe for at blive valgt; ja, hvad sker ikke nu overfor deres foresatte. En gårdmand stemte med og forsvarede lovforslaget, en anden gårdmand støttede pastor Gad ved at sige, at en sådan lov måtte vi nok sørge for at få forpurret, en tredje gårdmand sagde: *nej lad vos blyv ve de vi hår lær*. Adressen mod lovforslaget blev underskrevet af hele forsamlingen med undtagelse af vi tre ved døren og den gårdmand som støttede mig. Pastor Gad havde 3 aftener i træk før dette møde holdt møde i Sønderby, Midtby og Lilledarum og alle steder fået de tilstedeværendes underskrift. Trods dette gik lovforslaget heldigvis igennem og de bebudne ulykker er udeblevne.

Med pastor Gad havde jeg efterhånden adskillige sammenstød, som jeg dog ikke skal komme nærmere ind på her. Til hans undskyldning tjener, at han var vokset op under en tid, da præstens mening gerne var hele sognets mening, og da han var noget hidsig af natur, tålte han ikke gerne nogen modsigelser af en så ung mand som jeg, men det skal siges til hans ros, at han altid fortrød det, når han havde overilet sig, ikke på den måde at han kom og gjorde en undskyldning, men dog på sådan en måde at det var tydeligt, at han ikke ville bryde forbindelsen med mig. Et lille træk vil jeg dog endnu fortælle fra pastor Gads tid. Det var en vej, der gik fra kirken nord for møllen ud til østre ende af Sandgaden (den nuværende plantage) hvor den stødte sammen med en derværende præstevej til Bramminge, som da var anneks til Darum; som beboerne i Nørreby og Lilledarum anholdt sognerådet om at få

Darum Mølle og Møllegård 1864.

optaget på vejregulativet som offentlig vej, pastor Gad var endnu sognerådsformand, skønt det var efter 1867, indtil den tid var han jo selvskreven formand, 4 af sognerådets medlemmer stemte for vejens optagelse på regulativet, blandt disse var også formanden, 3 stemte imod. Ved næste sognerådsmøde tog han sagen op igen, og stemte så selv imod dens optagelse, hvorved er blev kun 3 for og 4 imod. Dette påtalte sognerådsmedlem Povl Jepsen med vist nok nogle skarpe ord, så pastor Gad blev vred og nedlagde straks sin post som formand og bad medlemmerne om at vælge Povl Jepsen, hvad de også gjorde. Siden den dag har ingen embedsmand været sognerådsformand i Darum.

Efter Gad fik vi den bekendte Fejlberg til præst i Darum. Han var ikke alene en god

præst men også et meget behageligt menneske at omgås, desuden var han også mekaniker. Han kom engang ind på møllen i Darum til mig da jeg var i færd med at skille pillekvernen ad for at sende jerntøjet til Århus og få en ny metalbøsning støbt og drejet tilpas til den, der var slidt op; *Hvad er det De har for?* spurgte han, og da jeg havde forklaret ham det sagde han: *Mon jeg ikke kunne gøre det? Jeg kan dreje Dem en træmodel, som De kan sende til Århus og få støbt, og så kan jeg dreje den tilpas. Den skal drejes tilpas både ud- og indvendigt,* sagde jeg, *kan De også det?* Ja det kunne han nok, og derved blev det så. Jeg sendte modellen til Århus og den kom igen i metal og Fejlberg drejede den både ud- og indvendig, så den gik som den skulle og jeg blev sparet for betydelige omkostninger. En dag kom der en

skræder ind til ham med en symaskine, der ikke ville makke ret, og spurgte om han kunne gøre den i stand, Fejlberg kendte ham ikke og spurgte ham derfor, hvor han var fra. Han var fra Vilslev, men syede her i Darum, så kan De vel gå til Deres egen præst med den sagde Fejlberg; forhandlingen endte dog med at han gjorde maskinen i stand, til stor glæde for skræderen.

I 1876 fik vi dannet en venstrevælgerforening her i Ribe amts tredje valgkreds med det formål at få en venstremand valgt ind i folketinget istedet for den gamle folketingsmand Kruse som da repræsenterede kredsen. For denne forening blev jeg valgt til formand og malermester Brun i Ribe til næstformand. Rigsdagen blev kort derefter opløst og nyvalg udskrevet, vi havde ingen kandidat, og jeg skrev straks til Sofus Høgsbro og spurgte, om han ikke kunne give os anvisning på en kandidat, men det måtte ikke være en embedsmand. Han skrev så, at når vi ingen embedsmand ville have, kunne han anbefale os at opfordre gårdejer Jens Busk i Aes ved Horsens, som Venstre der havde stemt på til landstingsmand, eller også gårdejer Hostrup i Ågård ved Kolding. Efter dette brev modtagelse tog jeg straks til Ribe for at tale med næstformanden, om hvem af disse to vi skulle henvende os til, vi blev da hurtigt enige om at opfordre Jens Busk til at stille op, og fik også kort efter hans ja dertil. Det første møde blev holdt i Bramminge i gæstestalden ved den gamle Kikkenborg kro; foruden den gamle Kruse, som også stillede sig op igen, opstillede højre teologisk kandidat Morten Andersen fra Vilslev. Jens Busk havde seminarieforsøger Peter Bojsen fra Gjedved med til at anbefale ham, en bedre ordfører kunne han næppe have fundet; han og Fabricius fra Bramminge hovedgård havde gået i skole sammen i Haderslev og skønt Fabricius var højremand, indbød han både Boj-

sen og Jens Busk til at bo hos ham om natten. Fru Fabricius havde en særlig evne til at skænke en toddy så kraftig, at man kunne blive fuld af een, og det fortalte Jens Busk bagefter, at da han og Bojsen kom op på gæsteværelset sagde de til hinanden: *Hvordan vil det gå? Den første nat vi er her i valgkredsen tager vi ind til en højremand og drikker os fulde.*

Valgdagen kom. Som formand for Venstrevælgerforeningen måtte jeg gøre rede for, hvorfor Jens Busk blev opstillet her, og anbefalede ham. Han blev også valgt med et betydeligt flertal.

I Ribe amtsråd sad der indtil 1880 kun en venstremand, Niels Møller, Letbæk mølle. Dette år skulle vi have valg til amtsrådet af de lavest beskattede, sognerådet, i den anledning samledes venstrevælgerforeningernes bestyrelser fra de forskellige valgkredse i amtet, til et møde i Varde for at drøfte, hvilke mænd vi ville foreslå til valg ved det forestående amtsrådsvalg; vi blev der enige om at foreslå Husted, Lønne mølle, N. Nielsen, Haragergård, Niels Møller, Letbæk mølle, og mig. Dette forslag blev også anerkendt af valgmandene, og vi blev alle valgt. De afgående var Fabricius, Bramminge hovedgård, gårdejer Hans Lassen i Tjæreborg, og gårdejer Sørensen. Store Hebebo. Da var den gamle Nielsen stiftsamtmand i Ribe, han var en hædersmand. Skønt han var kommet frem under en hel anden tid, forstod han dog altid, efter at have betænkt sig lidt at tage hensynfuldt på de nye forslag vi efterhånden kom frem med. Vi fik indført, at amtsrådsmøderne blev bekendtgjort i alle amtets udkommende blade, hvad de efter landkommunalloven af 1867 også skulle, indtil da var de kun bekendtgjort i Ribe Stiftstidende. Vi fik også sat igennem at der kom en lægmand ind i skoledirektionen, hvortil jeg blev valgt for Ribe og Gjørding herreders provsti, og var det i over 30 år. Medlem af amtsrådet

var jeg i 18 år; på grund af min kones svage helbred måtte jeg da sige nej.

Da Husmandskreditforeningen i 1880 blev oprettet, blev Fabricius, Bramminge hovedgård valgt til repræsentant for Ribe amt og jeg blev valgt til taksationsmand for Ribe herred, men da Fabricius året efter gik fallit uden at sagen med en del af vurderingsmændene var ordnet, kom direktør Elmkvist fra Ålborg derud, og der kom så ridende bud til mig på Frøsiggård, om jeg ikke ville komme til Bramminge til direktøren. Jeg tog straks derover, og da vi havde talt lidt sammen, bad han mig om at overtage pladsen som repræsentant, indtil generalforsamlingen i september, hvorved valget skulle foregå, det gjorde jeg så og i september blev jeg genvalgt og så fremdeles til repræsentant i 8 år. Så var der kommet husmænd i foreningen som godt kunne overtage pladsen og snedker Rechtenagel i Holsted blev repræsentant efter mig.

I 1890 nedlagde forstander Schrøder, Askov, sit mandat som landstingsmand. Som formand for Venstrevælgerforeningen skrev jeg så til N. J. Termansen, Læborg, og bad ham modtage valg; da det sikkert ville kunne gennemføres, han faldt jo ved valget 4 år tidligere da Schrøder blev valgt. Han svarede mig tilbage, at han betragtede hans politiske virksomhed som noget ondt og ville ikke modtage valg oftere. Venstrevælgerforeningens bestyrelse i de forskellige valgkredse i 11te landstingskreds samledes til et møde i Varde for at drøfte kandidatspørgsmålet til det forestående udfyldningsvalg, der kom straks tanken frem om at opfordre Termansen til at modtage valg, men da ikke alene jeg men også lærer Mouridsen fra Vellinge havde opfordret ham dertil og fået samme svar som jeg, frafaldt man hans kandidatur, og så havde vi ingen. Tømmerhandler Jens Pedersen, Ribe, foreslog da til min overraskelse mig til at modtage valg. Efter

der var forhandlet en del derom, opfordrede de mig enstemmigt dertil, jeg turde ikke sige ja straks, da det kom så uventet, og udbad mig nogle dages betænkning, så ville jeg gennem bladene meddele dem min beslutning. Efter at have drøftet med min hustru, blev vi enige om, da der ikke var stemning for nogen anden kandidat, at sige ja dertil. Valgdagen kom og jeg blev valgt.

Det var med noget blandede følelser, at jeg gik ind til denne gerning, jeg følte, at jeg ikke var i besiddelse af evner til at fylde pladsen, men opfattede det dog som Guds vilje at jeg fik den, uden selv at have gjort noget derfor. Det var i de bevægede provisoriske år hvor rigsdagen var sat ud af spillet, men hvor der fra det moderate Venstres side, med Frede Bojsen som fører, søgtes forhandlinger med forsmåede højremænd, bag Estrups ryg, om at komme ind på lovlig grund igen, hvad der også lykkedes i 1894, men Venstre skiltes på dette spørgsmål. Da den provisoriske finanslov i 1885 blev udstedt, vakte det almindelig harme landet over, og værre blev det da de provisoriske politigendarmer kom. Heromkring var skattenægtelse til at begynde almindeligt, men det sløjede snart af, så jeg var måske den eneste her omkring som holdt ud i alle 9 år. Første gang der blev gjort udpantning hos mig på Frøsiggård, havde sognefogeden en af de lyseblå gendarmer med og en lejet husmand som vidner. Jeg havde affattet en protest mod udpantningens lovlighed som jeg forlangte ført til protokols. Gendarmen var pennefører, da jeg så havde dikteret ham det første ark og tog det næste op af lommen, kastede han pennen hen ad bordet og sagde, at nu skrev han ikke mere, jeg bad så sognefogeden om at tilføje at han nægtede at modtage protesten, ja, det var da ikke meningen sagde han, og så tog han pennen og fortsatte. Så ville han pante een af køerne for skatten, men jeg sagde han

havde ikke lov at pante noget som kunne gøre indgreb i min næring: *Hvad har du så at stille i pant*, spurgte han, jeg viste ham så en sparekassebog af en af børnenes; *Den tager jeg så med*, sagde han; *Ja det har du jo lov til, når du ikke tror den er sikker nok hos mig*, svarede jeg, jo det troede han jo nok den var og pantet beholdt jeg.

Gendarmerne gjorde selv forsøg på at fremkalde resultater for at bevise deres nødvendighed. Således stod jeg engang på gaden ved siden af Varde torv og snakkede med 2 bekendte. Der var i øjeblikket ikke andre mennesker på gaden eller torvet end os, så kom der 3 eller 4 gendarmere marcherende, de rendte så til den ene mand til han drev over imod vi andre to, men takket være vor jyske natur blev der intet resultat ud deraf; men i bladet gav jeg en lille fremstilling af deres opførsel. På en valgdag i Ribe måtte herredsfuldmægtig Pontoppidan lodse en af dem igennem folkemængden til hans opholdssted og bede ham blive inden døre, han havde nemlig gjort forsøg på at arrestere en mand der var noget beruset og det syntes vælgerne ikke om, de klemte sig så tæt sammen om ham at han ikke kunne røre sig før Pontoppidan kom og hjalp ham igennem.

Som repræsentant for husmandskreditforeningen fik jeg jo lejlighed til at komme en del omkring, ikke alene i Ribe amt, hvor jeg kom på eftersyn af panter i alle sogne, men også omkring i Jylland hvor vi skiftevis holdt generalforsamling omkring i de forskellige byer hver eftersommer, og fik derved lejlighed til at stifte bekendtskab med mange mænd.

Ved at komme omkring på eftersyn af panter, fik jeg ofte lejlighed til at se hvor tarveligt et par unge mennesker havde begyndt at danne dem et hjem, ved at bygge dem et hus med vægge af tørv, med nogle små vinduer fra en gammel nedlagt bondegård, tømmeret var fra en granplantage på den bare hede som de for

et ubetydeligt beløb havde købt; efter nogle års forløb havde de så selv strøgen en del sten og brændt dem i et hul ind i en bakke, og derved ved egen flid fået stenmur i stedet for tørv, og efterhånden som de havde fået mere af heden opdyrket og fået mere besætning, gerne et par stude til at gøre arbejdet med. Ja ofte til at begynde med, kørte og pløjede de med en ko og en stud. Med flid og sparsommelighed har mange på den måde skaffet dem et ret pænt hjem. Det var mig en fornøjelse at sidde og høre dem fortælle om hvordan de havde måttet kæmpe dem frem, og det var tydeligt at det også var en glæde for dem selv at fortælle derom og fremvise hvordan det nu så ud, ret ofte med en lille pæn have og sommetider lidt plantage omkring huset. Det er ikke gerne de ringeste mennesker der bliver opdraget i sådanne hjem. Om afstandene opdagede jeg snart at de havde lidt andet begreb end vi der boede i mere tætbebyggede egne. Jeg mindes jeg en dag spurgte efter en mand jeg også skulle besøge, jo svarede den adspurgte, han kender jeg godt, han bor lidt ovenfor bakken, jeg mente så jeg var tæt derved, men blev meget skuffet, jeg havde da nok 1/4 mil dertil. Også kneb det ofte med at finde de personer jeg søgte, da de ret tit gik under et andet navn end den jeg havde. Jeg kom derfor ikke sjældent til at gå et stykke af min vej. Hos købmændene eller smedene var jeg mest sikker på at de kendte de rigtige navne.

Ved det ordinære valg til landstinget i 1894 kunne de moderate venstre kun sætte en mand igennem, og det skulle naturligvis være den gamle prøvede og dygtige Thomas Nielsen fra Herning, en mand med en ualmindelig god hukommelse og en meget dygtig mand i en debat. Frede Bojsen, Rødkilde, satte jeg meget højt, han var en kundskabsrig mand og meget hensynsfuld overfor vi menige medlemmer, og altid saglig i forhandlingerne,

brugte aldrig sårende ukvemsord over sine modstandere. Harald Holm, hos hvem jeg boede i de 4 år jeg var i landstinget kom jeg også til at holde meget af, han var også en betydelig dygtighed, der under venstrestyret uden tvivl ville have kunnet fylde pladsen som kirkeminister. Klavs Berntsen hvem jeg også fik personlig kendskab til, er sikkert en af landets bedste folketalere. Der er naturligvis mange flere jeg kom til at stå i taknemmeligheds forhold til, men som bliver for vidtløftigt her at opregne. Jens Busk og jeg skiltes jo som meningsfæller, da han gik over til det radikale parti, *Politikens* folk, Brandes og Hørup.

Efter forliget blev vi moderate venstremænd heftigt angrebet af de af venstre der ikke kunne følge os, og som nu havde antaget navnet Reformpartiet, så ved det påfølgende folketingsvalg tog de flere kredse fra de moderate, men såvidt jeg husker gik de allerede i 1902 sammen i et parti.

I de provisoriske år blev der i den vest- og sønderjyske kreditforening stillet krav om at obligationsejerne måtte føre tilsyn med panterne, dette kunne efter vor mening under disse politiske bevægede tider gerne få skæbnsvangre følger for vi skyldnere. Den repræsentant, Hans Volf, vi havde var højremand og var stemt for at obligationsejerne skulle have lov til at føre et sådant tilsyn; vi satte os derfor i bevægelse for at få en anden repræsentant valgt. Jeg blev opfordret til at tage mod valg, men da jeg dengang endnu var repræsentant i husmandskreditforeningen, kunne jeg ikke godt overkomme begge dele, og foreslog derfor at vælge Lambert Hansen, Darum, det lykkedes også og han er det endnu.

I Ribe havde vi dengang kun pengeinstitutter der lededes af højremænd, dette kunne også under sådanne politiske forhold blive til fortræd, vi satte os derfor i bevægelse for at få oprettet en venstre sparekasse, vi fik en solid

ung mand, Lambert Holle fra Darum, til at tage over på den sjællandske bondestands sparekasse for at uddanne sig i denne forretning. Sparekassen fik vi rejst under navnet *Landbosparekassen for Ribe og omegn*, og der blev stillet en garanti for indskyderne af 40.000 kr. I begyndelsen gik det kun småt, men da administrationen var billig og bestyrelsen ingen vederlag fik, gik det efterhånden godt fremad, nu er indskuddene godt 4 millioner. Efter nogle års forløb var sparekassen kommen i god gænge, og da Bramminge stationsby voksede stærkt til var der trang for at få et pengeinstitut der. Vi fik da oprettet *Banken for Bramminge og omegn*, hvor direktør for Landbosparekassen i Ribe, L. Holle, så blev ansat som direktør, og hans broder Niels Holle, der en tid havde medvirket ved sparekassen i Ribe, blev så direktør i Ribe og er det endnu. Banken i Bramminge gik meget godt, i flere år gav den 10% i udbytte. Da Andelsbanken så kom ville den nok købe banken, og ved den i samme anledning afholdte generalforsamling blev det vedtaget at sælge den, og vi fik vore aktier på 200 kr. udbetalt med 300 kr.

Under min rigsdagsvirksomhed i 1892 døde min yngste søn Laurids Pedersen af blindtarmsbetændelse, på en rejse i Sønderjylland. Et lille træk af en tysk præsts opræden ved denne lejlighed vil jeg fortælle. Min søn skulle naturligvis hjem og begraves, og det var jo forbunden med en hel del ulejlighed, det skulle anmeldes hos præsten i Hygum, hvor min søn havde opholdt sig, hos amtsforstanderen i Rødding, hos hvem jeg var i en langt forhør, hvortil jeg måtte have frimenighedspræst Lyche i Rødding som tolk, da han ikke ville forstå dansk (hvad de dog da krigen i 1914 udbrød meget godt både forstod og talte) og jeg ikke forstod tysk. Til landråden i Haderslev skulle jeg have andragende sendt, om at få lov til at føre ham hjem, og den skulle ledsages af en at-

test fra lægen i Gram om dødsfaldets årsag. Andragendet skrev pastor Lyche for mig og så måtte jeg afsted til lægen i Gram for at få attesten, han skulle jo først se ham, sagde han, jeg havde fået attest fra lægen i Ribe der havde behandlet ham, i henhold til den attest frafaldt han så kravet om at se ham, og jeg fik attesten og sagen afleveret på posthuset samme aften. Da jeg så kom til Hygum, havde Peder Jensen været hos præsten og meldt dødsfaldet og præsten havde da af en tysk lovbog læst op for ham, at han kunne tilkomme 12 mark og degnen 6 mark, da han ikke skulle have det mindste med begravelsen at gøre tvivlede jeg om hans berettigelse til noget vederlag, men bad P. Jensen om at betale hvad han forlangte men få en kvittering af ham, så kunne jeg måske få sagen undersøgt, da P. Jensen så var hos ham for at betale det forlangte beløb og forlangte kvittering, sagde han, han gav ingen kvittering, ja, så kunne P. Jensen heller ikke betale ham pengene, da jeg bestemt havde forlangt kvittering derfor; han ville så nøjes med det halve sagde han, det er ikke beløbets størrelse det kommer an på sagde P. Jensen, når bare jeg får kvittering derfor, og den ville præsten ikke give og så fik han heller ingen penge.

Det sidste år jeg var i landstinget døde min ældste datter Kristine den 6. januar, 23 år gammel, til stor sorg for os og hendes forlovede Jakob Hillerup fra Slipsager. Den 6. marts 1900 døde min kære trofaste hustru; trods hendes svage helbred kunne hun ikke alene følge med i hvad der foregik i hust, men også med interesse følge med i hvad jeg havde med at gøre uden for hjemmet. Hun hørte til de fromme stærke kvinder der er Danmarks mål.

Min ældste søn Peder blev 1899 gift med Laura Vind fra Fol, de købte Tved kro, og boede der til efteråret 1901, da delte jeg Frøsigård mellem ham og min datter Maren, der i 1900 var blevet gift med Hans Kristian Peder-

P. K. Pedersen, landstingsmand (f. 1840, d. 1925).

sen fra Hesselho i Starup sogn. Peder fik den gamle gård og Maren den ny, som blev kaldt Virkelyst. Allerede 1908 døde Maren, og en lille pige de havde dødt 1 ½ år efter hendes moder, godt 7 år gammel. I 1910 døde min søn, den sidste af min børn. Efter ham er der en søn, Hans, og 2 døtre Sara og Hedvig, der nu alle tre er voksne. I 1911 blev mine svigerbørn gift sammen, de ejer nu Frøsigård.

Da tyskerne i 80-erne i forrige århundrede lukkede for tilførsel af svin fra Danmark, og Kopmann og Hejman, de eneste der havde svinelagterier, i hvert fald her i Jylland, nedsatte

prisen pr. pund levende vægt fra 24 øre til 16-17 øre, så var det jo den rene ruin for vi landmænd at fede svin op, Peter Bojsen i Gjedved der da var formand for landboforeningen, satte sig igang for at få oprettet et andelssvineslagteri i Horsens, og det lykkedes. Her på egnen omkring Esbjerg begyndte vi også at røre på os i den anledning, vi fik P. Bojsen herud for at gøre rede for de erfaringer de allerede havde gjort i Horsens. Vi begyndte derefter at samle andelshavere med opgivelse af det antal svin de forpligter sig til mindst at levere, men var efter lovene forpligtiget til at levere hele deres produktion. Betingelsen for at slagteriet måtte bygges var, at der blev tegnet mindst 20.000 svin, dette kneb, men lykkedes dog til sidst. Bestyrelsen blev valgt, hvori også jeg kom, møller Hansen, Spangsbjerg mølle blev formand. Nu gjaldt det så om at finde en heldig plads hvor man også var sikker på at have det fornødne vand, vi var 2 pladser tilbudt, den ene til 35 øre pr. kvadratalen, den anden til 11 øre pr. kvadratalen. Den billigste ville vi naturligvis helst have når vi var sikker på at der var vand. Vi fik en gammel mand fra Frederits egn, der var i besiddelse af evne til at

finde vand, til at komme herud for at prøve om der var vand, bestyrelsen blev sammenkaldt, og da vi kom ud på marken, det var helt ubebygget der, havde han lagt en række fyrrekviste skråt op over marken, i denne linie forsikrede han for at der var vand nok. Han blev så stillet et stykke fra linien, blev godt blindet, og med en pilekvist mellem fingrene på begge hænder gik han så langsomt hen over marken, lidt krumbøjet, og da han nåede i nærheden af fyrrekvistene begyndte pilekvistene at bøje sig imod jorden, dette gentoges flere gange med samme resultat. Vi bestyrelsesmedlemmer prøvede det også, men i vor hånd gjorde pilekvisten ingen udslag, derimod i arkitektens hånd gjorde den tegn til at vise det, men ikke så tydeligt som i den gamle mands hånd. I tilid hertil blev denne plads så købt og slagteriet bygget. Den første direktør vi fik var meget uheldig og blev efter en forholdsvis kort tid afskediget. Siden da har slagteriet gået meget godt, er flere gange blevet udvidet, og for nogle år siden da der slagtedes over 100.000 svin årligt, blev der bygget en filial deraf i Struer, og produktionen er siden den tid forøget betydeligt.

Huset på Bjerget efter Bukdahls udvidelse 1930-31 med halvtagsbygningen mod øst og den midterplacerede kvist med trappeforbindelsen til tagetagen. Foto hos Else Marie Bukdahl.

»Bjerget« i Askov

Af Steffen M. Søndergaard

Inden der gøres rede for huset, skal to af dets forudsætninger præsenteres - Askov Højskole og Forsøgsmøllen i Askov.

Askov Højskole blev oprettet i 1865 af nogle lærere fra den få år ældre højskole i Rødding efter tabet af Sønderjylland i 1864. Askov bestod i 1865 af nogle få gårde, og i en af dem, hvor et nyt stuehus var ved at være færdigt, blev højskolen indrettet. Skolen var i stadig

udvikling og blev efterhånden landets største højskole.

Fysikeren Poul la Cour var lærer på Askov Højskole fra 1878 til sin død i 1908, men er først og fremmest kendt som videnskabsmand, opfinder og opretter af Forsøgsmøllen i Askov og det heraf udsprungne Dansk Vindelektricitetsselskab, der virkede for landområdernes elektrificering - en indsats, der er ble-

vet udtrykt på den måde, at la Cour lærte bonden at sige »du« til teknikken.

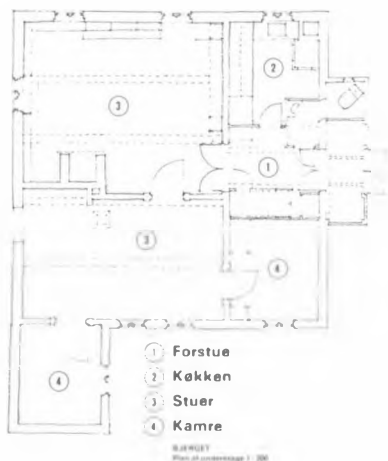
Forsøgsmøllen blev oprettet i 1891, men allerede i 1897 blev de oprindelige, beskedne træbygninger suppleret med et bygningskompleks, der var projekteret af arkitekt P.V. Jensen-Klint. Jensen-Klints møllebygning var først monteret med en ottekantet, spåndækket mølle, men efter en brand i 1929 blev der opsat en mølle med et åbent jernskelet. Møllen fortsatte med at producere strøm til Askov by indtil 1958, hvor den billige olie havde gjort produktionen urentabel - og møllens tærede jernskelet blev i 1960'erne taget ned og afløst af et astronomisk observatorium.

Efter la Cours død i 1908 blev højskolelærer J. Th. Arnfred forsøgsmøllens leder. Han byggede i 1914-15 med Jep Fink som arkitekt et hus mellem forsøgsmøllen og møllebygger Christensens savmølle - og kaldte huset for Møllehuset.

Møllebygger Christensens savmølle blev sammen med endnu en bygning på grunden brandforsikret i 1900, og i 1912 forsikredes et værksted og en lagerbygning. Møllebyggerens ejendom blev i 1919 erhvervet af J. Th. Arnfred med henblik på fortsættelse af mølleforsøgene her. Møllebygger Christensens savmølle blev herefter ombygget til udkigstårn, og i stedet blev der opført to nye møller samt en mast

Huset på Bjerget efter Bukdahls udvidelse 1930-31. Huset ses her fra sydvest inden påbygningen af den alt for dominerende taskekvist på tagfladen mod vest. I forgrunden t.h. ses Magnhild Bukdahl sammen med en søster. Til venstre ses vindmåleren, i midten ses »vandmøllen«, og til højre skimtes Arnfreds hus, Møllehuset. Foto hos Else Marie Bukdahl.

Skitseopmåling af huset på Bjerget. Underetage og tagetage i målestok 1:200 med nord opad. Den oprindelige lagerbygning udgøres af de fem fag, som i underetagen rummer to stuer. Hertil føjede Bukdahl 1930-31 halvtagsbygningen mod øst med trapperum mellem køkken og kammer. Senere tilføjelser er wc, vindfang og tilbygning med kammer mod syd - samt den trefags taskeskivst mod vest. SMS 1988

med en vindmåler, der kunne forskydes i højden og bringes i niveau med mølleakserne. Den ene af de to nye møller, en klapsejler, var utilstrækkeligt funderet på grund af byggesjusk og væltede i en storm. Den anden, en vindrose, blev omkring 1930 afløst af en klapsejler, der havde forbindelse til Askov Vandværk, og som derfor blev kaldt *Vandmøllen*.

Den førnævnte lagerbygning, en træbygning med paptag, blev indrettet til bolig for nogle af Arnfreds børn. I 1928 blev J. Th. Arnfred forstander for Askov Højskole og flyttede med sin familie ned i skolens hovedbygning, hvorefter der blev indrettet en lille bolig i lagerbygningens sydlige del.

I 1930 købte forfatteren Jørgen Bukdahl og hans norske hustru Magnhild lagerbygningen, indrettede den til bolig og døbte stedet - der ligger en smule højere end omgivelserne - *Bjerget*. Bukdahls udvidede huset med en tilbygning på østsiden samt med den østvendte kvist, der rummer trappeforbindelsen til tagetagen, og huset fremtrådte efter denne vel-

lykkede udvidelse som et udtryk for begrebet *arkitektur uden arkitekter*. Senere udvidelsesbehov resulterede i bygningsmæssige knopskydninger, der i nogen grad har sløret denne fremtræden - især den alt for dominerende taskeskivst på husets vestside.

Udvidelsesbehovene skyldtes dels, at familien Bukdahl efterhånden blev forøget med sønnen, Jørgen K. og datteren, Else Marie - dels at Bukdahls bibliotek hele tiden blev forøget. Ældre fotografier viser således, hvordan reolerne i den store stue først dækkede væggene op til vinduerne, og siden erobrede resten af vægpladsen. I kvisten med trappen blev endog det store vindues nederste del blændet og dækket med reoler, og bogbestanden nåde til sidst op i nærheden af 12.000 bind.

Også selve Bjerget blev større i tidens løb, idet J. Th. Arnfred ved Jørgen Bukdahls 50 års fødselsdag i 1946 fordoblede dets areal ved at forære ham den øst herfor beliggende grund.

På Bjerget blev næsten hele Bukdahls store forfatterskab til, og her etableredes et knude-

Huset set fra sydvest med den tilføjede taskekvist mod vest og tilbygningen mod syd. SMS fot. 1988

punkt for hans utallige kulturelle kontakter i Danmark, Norge og Sverige.

Jørgen Bukdahl døde i 1982, og efter Magnhild Bukdahls død i 1988 har Bjerget stået ubeboet. Familiens ønske om at bevare huset syntes en tid at være udsigtsløst, da ingen af dens medlemmer har mulighed for at bebo huset og gennemføre de nødvendige istandsættelsesarbejder. Fra anden side forekom interessen for stedet desuden at være domineret af

mulighederne for at spekulere i en mere intensiv udnyttelse af den store grund, der er en af Askovs bedst beliggende - og en sådan udnyttelse indebar, at det gamle hus måtte vige. På baggrund af disse dystre udsigter blev Bjerget imidlertid reddet i sidste øjeblik, og huset står nu foran en gennemgribende istandsættelse.

Litteratur:

Hans Lund: Askov Højskole 1865-1915, 1965.

J. Th. Arnfred: Askov Højskole i mands minde, 1965.

H. C. Hansen: Poul la Cour. Grundtvigianer, opfinder og folkeoplyser. Disputats, 1985.

Finn Stumstrup: Jørgen Bukdahl. En europæer i Norden, 1988.

Oplysningerne om Bjerget skyldes Niels Henrik Arnfred, Skårup.

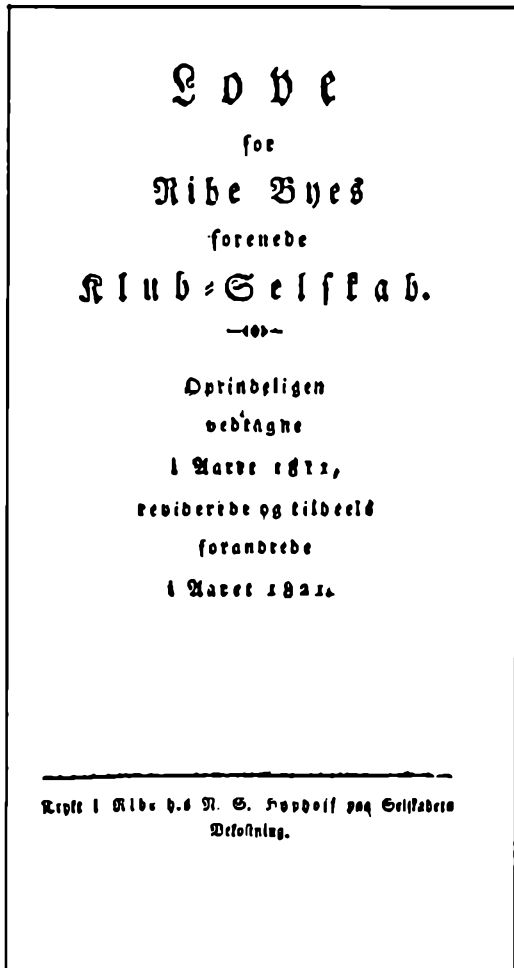
Steffen M. Søndergaard, Melvangvej 8, Askov, 6600 Vejen. Født 1945. Arkitekt med afgang fra Kunstakademiets Arkitektskoles Afdeling for Bygningsrestaurering 1975. Udgør siden 1977 Sønderjyllandsafdelingen af Erik E. Holms tegnestue, der fortrinsvis arbejder med restaureringsopgaver. Har skrevet bogen, »Peder Holden Hansens huse« (1986). Er desuden medforfatter til bogen om Grønegade 12 i Ribe (1986) og til bygningsregistrarerne for Sønderho (1980), Møgeltønder (1985) og Haderslev, bd. 2 (1987).

Jørgen og Magnhild Bukdahl med katten Jeppe på Bjerget i begyndelsen af 1930'erne, inden påbygningen af den store taskekvist og tilføjelsen af halvtagsbygningen mod syd. I baggrunden ses Askov Forsøgsmølle. Foto hos Else Marie Bukdahl.

Ribe Byes forenede Klub-selskab ca. 1800-1840

Af Anna Margrethe Paludan

Forsiden af Klubselskabets love.

For nogle år siden viste forhenværende tømmester G. Peters mig et eksemplar af Love for Ribe Byes forenede Klubselskab. Det drejer sig om et lille trykt hefte på 30 A-6 sider, udgivet i Ribe 1821. Skriftet er på mange måder interessant. Det viser noget om, hvad man foretog sig kulturelt og socialt i en provinsby fjernt fra de store centre i København og Hamborg. Det viser også noget om det begyndende foreningsliv, og endelig kan man på baggrund af skriftet sige noget om det kulturelle og sociale miljø i Ribe ca. 1800-1840, en periode som ellers er sparsomt belyst.

Dramatiske forestillinger

Lovene er oprindelig vedtaget 1811, men ændret 1821. Det er selskabets formål *at fornøje sig med konversation, concert, bal og dramatiske forestillinger*. Det er tydeligt, at den vigtigste aktivitet har været de dramatiske forestillinger og ballerne. Om de dramatiske øvelser står der, *at en søndag i hver af de til selskabets vinterfornøjelser bestemte måneder opføres, såvidt det nogenlunde er muligt, et større eller tvende mindre skuespil. For de udenbys medlemmers skyld tages ved dagens nærmere bestemmelse hensyn til månelyst*. Den sidste bestemmelse hænger selvfølgelig sammen med, at hverken veje eller gader var oplyste. Set med nutidens øjne var det unægtelig temmelig mange skuespil, der skulle både indstuderes og opføres på en sæson. Specielt da når der står, at intet medlem mellem 40 og 50 år måtte

undslå sig for at tage i det mindste en statistrolle. Direktionen skulle desuden sørge for at *i det mindste de interessanteste dameroller ikke skulle udføres af mænd*. Direktionen havde pligt til at uddele rollerne senest 3 uger før forestillingen. Der afsattes kun 3 prøver til hvert stykke. Det var så de rollehavendes pligt at møde til rette tid iført deres kostume.

Historikeren Peter Adler var 1827-51 ansat ved Katedralskolen som lærer i historie, geografi og græsk. Han betragtede temmelig længe sit ophold i byen som noget af en forvisning til en tilbagestående udørk, fremgår det af hans breve til vennen P. V. Jacobsen i København. Han nævner ironisk d. 28. maj 1828, at han har spillet skuespil *for en 200 eller flere pyntede jyder og jydinder* i klubselskabet. Han skriver, at i Ribe spiller man nøjagtigt efter rolleheftet. Man er især bange for at overdrive og bringe folk til at le. Det har jo nok været en væsentlig del af oplevelsen at se naboer og byens kendte personer - som f.eks. rektor Thorup, der ofte medvirkede - på de skrånede brædder. Derfor er det iflg. lovene ikke tilladt tilskuerne at tilkendegive højlydt bifalds- eller mishagsyttringer over det, der spilles. Af hensyn til de medvirkendes autoritet og værdighed må selskabets medlemmer heller ikke kalde nogen ved øgenavne eller navnet på en rolle, de har spillet.

Den folkelige teaterinteresse opstod i disse klubber, som fandtes i adskillige provinsbyer. I nogle byer, f.eks. Rønne og Helsingør førte den nye teaterinteresse til opførelse af faste teaterbygninger, og mange steder kom der øget interesse for de omrejsende teatergrupper. Mens man næppe kan forestille sig at nogen i borgerskabet en generation tidligere selv ville optræde, blev det nu populært at spille *dilettant* - eller måske kan man sammenligne med vore dages egnsespil.

Steen Steensen Blicher lavede i 1816 en pa-

rodi på et sådant teaterselskab. Han skriver i et brev i den anledning: *Min hensigt er ingenlunde at ridiculere (latterliggøre) privatteatre i almindelighed, hvilket så meget mindre kunne eller burde være min hensigt, som jeg har været medlem af flere dramatiske selskaber og følgelig ikke kan miskjende den æstetiske nydelse - og meer end nydelse de forskaffe. Men konstens brug, overdrivelse, forkerte udøvelse, vrang anvendelse (.....) med andre ord almindelig mangel på sund sans for dramatikens øjemed og væsen er det, som har sat de fleste privatteatre - især i provinserne, thi de kjøbenhavnske kender jeg ikke mer - til ufejlbarlige mål for satiren.*

Repertoiret har været overspændte skrækdramaer og franske intrigestykker i tysk forarbejdning. Vi skal utvivlsomt forestille os en spillestil svarende til den, vi kender fra parodien *Svend, Knud og Valdemar*. Adler har en selvironisk og humoristisk skildring af sig selv som skuespiller: *Jeg spillede for 14 dage siden en værdig fader, en 64 år gammel løjtnant, som sætter geheimeråder, generaler osv. i voks, samme er rørende, græder for sin sabel og alt det sludder. Denne trådpisk og tinsoldat spillede jeg med stor eclat (effekt), rørte folk, så det hvinede igen, mens det bestandigt rungede i min mave: hvilket fordømt sludder, hvilket pine-ravruskende galt tysk ultrastase. At spille en sådan rolle én gang er vel en slags fornøjelse, men prøverne og at lære det kram, det er drøjt - det værste er, at jeg nu nok bestandigt kommer til at spille sådanne poesiskræmsler, mine komiske roller har nemlig kun gjort lykke hos nogle børn og tjenestepiger.*

Koncerter og baller

Selskabets koncerter får ikke meget omtale i lovene. De er såvidt det er muligt bestemt til en gang i hver af de til vinterfornøjelserne fastsatte måneder. De skal almindeligvis starte kl. 6,

Edv. Lehmann: Balscene, 1853 (fra Gyldendal, Litteraturhåndbogen).

alle musicerende bør være til stede 1/2 time før concertens begyndelse.

Bestemmelserne er straks mere udførlige, når vi kommer til selskabets baller. *Selskabets faste vinterballer bestemmes såvidt muligt til 6, nemlig et om måneden. Desuden bliver der 2 á 3 gange om vinteren bal for den ukonfirmerede ungdom.* Ballerne, som skal vare i 8 timer, starter kl. 6 om aftenen. Kun medlemmer må deltage i ballerne. Ukonfirmerede pigebørn under 12 år må ikke medbringes. For at skaffe dansende drenge nok kan baldirektøren til hvert bal indbyde 6 · 8 ukonfirmerede sønner af selskabets medlemmer, samt medlemmernes ukonfirmerede logerende som f.eks. elever fra Katedralskolen.

Ved ballets begyndelse lader baldirektøren hver dansende herre («chapeau») trække et dansenummer, som hæftes synligt på kjolen.

De, som ønsker at danse, melder sig desangående hos baldirektøren. I februar 1817 havde direktionen på forhånd fastsat, at der kun måtte danses menuet, engelsk vals, kontradans og almindelig vals. De på den tid yndede, men for *helbredet og sædeligheden skadelige schotske valse også kaldet zweitritts valse* måtte ikke forekomme.

Man ønskede naturligvis heller ikke slagsmål, så *de små tvistigheder, som muligen kunne rejse sig i anledning af dansen, afgøres ved baldirektøren.*

Konversationsdage

De mest upræcise bestemmelser i lovene er bestemmelserne om klubbens konversationsdage. De fastsættes ved en aftale, som direktionen ved vinterforføljelsens begyndelse træffer med værten. Det er tydeligt, at man ikke har tillagt dem nær samme betydning som

skuespillene og ballerne. Det er dog ikke uden interesse, at *til brug for selskabet holdes Hamborger correspondent og Kiøbenhavns Skildrerie, såvel som hvilke andre aviser, direktionen fremdeles måtte finde passende.*

Det kan måske undre, at dette punkt spiller så lille en rolle i bestemmelserne, for selskabet er opstået med dette som hovedformål iflg. C. Stemann, der oplyser, at der i 1793 blev dannet et *selskab til økonomisk og moralsk fremme* i Ribe. Man skulle bl.a. diskutere, hvad man kunne gøre for at hjælpe det lokale næringsliv. Selskabet var et typisk udtryk for borgerskabets reformiver i tiden op til Napoleonskrigene. Men allerede 1795 fik man foruden disse lærde diskussioner også indført selskabelighed i selskabet, *muligvis for at skaffe større tilgang af medlemmer*, skriver Stemann.

Klubbens sociale sammensætning og funktion

Klubberne er et typisk udtryk for borgerstandens voksende bevidsthed og ønske om indflydelse. De eksisterede i de fleste danske byer. De stammer oprindeligt fra England, og er nærmest en forædling af værtshusene og kroerne. I klubberne samledes det fornemste borgerskab, i begyndelsen til samtale og politiske diskussioner, senere for at dyrke patriotis-

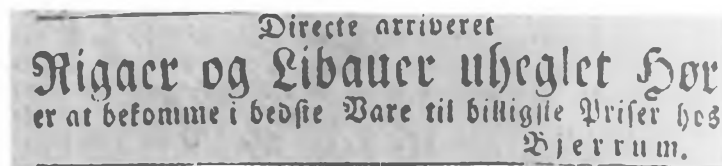
men, kongehuset og altså ikke mindst selskabeligheden. Her i landet er den mest kendte klub uden tvivl Drejers klub, stiftet 1775 i København. Den blev kendt på grund af dens litterære medlemmer; bl.a. P. A. Heiberg og Jens Baggesen. Ribe Bys forenede klubselskaber er i 1820'erne et tydeligt eksempel på den livsholdning, som kendetegner biedermeierkulturen: Den sætter borgerens liv og miljø i højsædet, den søger at undgå yderligtgående synspunkter, men har som ideal en rolig udvikling i faste rammer, der er præget af god økonomi, passende arbejde og et vist blik for kulturelle værdier.

Det sidste men ikke mindst interessante spørgsmål i forbindelse med klubselskabet er, hvem medlemmerne var. Vi kan ikke sige det med sikkerhed, men vi kan komme med et begrundet gæt.

Klubben lagde vægt på at være både agtværdig og eksklusiv. For at blive optaget som medlem skulle man ved afstemning accepteres af mindst 2/3 af medlemmerne, og *den, der indtræder som medlem skal foruden det årlige kontingent betale en lignende sum til indskud. Kontingentet er fastsat til 4 rigsdaler årligt.* Det var ikke en helt ringe sum, og et ordinært medlem skulle desuden betale for sin ledsager. I 1820'erne var lønnen 10 rdl. for en

Klubliv med billardspil, avislæsning m.m. (vægfrise, Erhvervsarkivet, Århus).

Announce fra Ribe Stiftstidende 12/1,
1836. Købmanden importerer
råvarerne og sørger for salget af
de færdige tekstiler.

karl i sommerhalvåret, 8 for en pige (Dalgas, s. 202).

Det akademiske borgerskab har spillet en fremtrædende rolle i selskabet. Katedralskolens lærere er allerede nævnt. Vi ved også, at stiftamtmanden i anledning af kongens fødselsdag skrev sange og udbragte skåler for Majestæten og hele den kongelige familie. Medlemskredsen kan ikke være begrænset til akademikerne alene, Adler omtalte jo, at han havde optrådt for *en 200 eller flere pyntede jyder og jydinder*. Hans talangivelser skal selvfølgelig ikke tages alt for bogstaveligt. Vi kan vel ved en rimelig grovsortering regne med, at ca. 1/3 har været ordinære medlemmer, dvs. ca. 50 - 70 mennesker, 1/3 ledsagende damer og 1/3 ekstraordinære medlemmer, dvs. enker og ukonfirmerede drenge, *som enten er lærlinge eller står i et lignende forhold*. Spørgsmålet er så, hvem der dels har følt det naturligt at deltage i Klubselskabets arrangementer og dels har været fundet værdige til det.

Det vil nok være rimeligt at antage, at folk fra byens erhvervsliv har været medlemmer. Landøkonomerne Begtrup og Dalgas omtaler begge byen og dens erhvervsliv i henholdsvis 1808 og 1830. De synes begge, at byen er præget af stilstand og mangel på initiativ. I byen er der få egentlige storkøbmænd. *Men er det end vist, at hverken Ribe eller Varde have store købmænd, er det ikke mindre sandt, at de fleste driver deres handel på egen regning, skønt måske mange på deres kredit i Hamborg*. (Dalgas s. 144-145).

Håndværket er begrænset til det arbejde

der er at få i selve byen, derfor omtales der i 1830 kun nogle snedkere og af andre virksomheder en tobaksfabrik og et bomuldsvæveri. Hovedindtægten i perioden kommer fra fremstillingen af tekstiler, især sribede lærreder og kniplinger, der fremstilles ved forlagsproduktion, hjemmeindustri. Varerne solgtes af købmanden eller kræmmeren i København eller andre steder i Danmark.

Selv om vi regner de omtalte købmænd, tekstilkræmmere, enkelte håndværksmestre og fabrikanter blandt Klubbens medlemmer, er vi endnu langt fra Adlers tal. Vi må derfor vende os til oplandet. Der omtales også udenbys medlemmer i lovene, og folk, som bor længere end 5 mil (35-40 km) fra Ribe kaldes fremmede. Inden for denne radius har det så åbenbart været naturligt at have kontakt med byen. Begtrup og Dalgas taler begge om, at der overalt i amtet, og især i marskegnene syd for Ribe, var prangere, som ved opkøb og handel med stude skaffede sig selv og bønderne en væsentlig indtægt. Disse studeprangere fra f.eks. Ballumområdet kan meget vel have været medlemmer af Klubselskabet. Det samme må nogle af bønderne fra oplandets større gårde, specielt efter ca. 1830, hvor kornsalgperioden giver bønderne økonomisk fremgang og dermed større kulturelt overskud.

Hvis disse antagelser om Klubselskabets medlemmer er rigtige, så tyder de på, at byen ikke var en afgrænset enhed - hverken økonomisk eller kulturelt - men at mange af de aktiviteter, som havde betydning for byens udvik-

ling og sociale liv skete i samspil med erhvervsgrupper uden for byen. Om denne bystruktur skriver Peter Dragsbo og Kim Clausen i en arbejdsrapport fra SUC om Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914, at *ser vi på Vestjylland i 1850, er det spørgsmålet, om ikke netop strukturen med få og svage købstæder og en gammel tradition for et friere, decentralt handels- og kontaktmønster betød, at regionen nemmere kunne gå ind i den ny tid. I hvert fald videreførte de nye byer i Vestjylland de ældre handelsmønstre uden om købstæderne, hvor de nye tider i Østdanmark betød en krise for de gamle oplandskøbstæders rolle.*

Ribe Byes forenede Klubselskabs love fra 1821 er på mange måder et kuriosum. Men det giver et interessant indblik i det sociale liv i Ribe i første halvdel af 1800-tallet. Skriftet viser også, at byens kulturelle udvikling ikke har adskilt sig væsentligt fra andre danske provinsbyers. Klubselskabet hører hjemme i et borgerskab, som også har omfattet den økonomisk mest velstående del af oplandets befolkning, og det antyder en sammenhæng med de vestjyske byers specielle udvikling senere i århundredet, som åbner nogle spændende perspektiver.

Anvendt materiale:

- 1) Love for Ribe Byes Forenede Klub-selskab, Ribe 1821 (Kopi i Lokalhistorisk arkiv, Ribe).
- 2) Ribe Stiftstidende ca. 1819-1840 (Ribe Katedralskoles bibliotek).
- 3) Peter Adlers breve til P. V. Jacobsen. v. August F. Schmidt, Brabrand 1937.
- 4) G. Begtrup, Agerdyrkningens tilstand i Nørrejylland I, København 1808, genoptrykt 1977.
- 5) C. Dalgas, Ribe Amt, København 1830, genoptrykt 1972.
- 6) Fra Ribe Amt, 1907. G. Stemann, Ribe i Stifamtmand Moltkes tid, s. 157-212.
- 7) Dagligliv i Danmark, red. Aksel Steensberg, 2. udg. 1982, bd V: P. Riismøller, Klasseskel, Kroer og Klubliv (s. 285-3097). Chr. Ludvigsen, Folkeligt teaterliv (s. 123-139).
- 8) H. E. Sørensen, Vesteregnet, Melbyhus 1982.
- 9) Arbejdsrapport om Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914, red. Flemming Just, SUC 1984.

Anna Margrethe Paludan, født 1945. Sønderportsgade 49, 6760 Ribe. Cand.mag. i historie og dansk, siden 1974 ansat ved Ribe Katedralskole.

Agterskib på afveje - og hvad dèt kan føre med sig

Af Musse Beck

Under en gennemgang af justitsprotokollen 1735-1748 for Lustrup Birk, der havde tingsted i Seem, fandt jeg nedenstående sag, som var en udløber af et søforhør afholdt på Vester Herreds Ting i anledning af en stranding i Oksby sogn i november 1735. Vejrguderne sørgede imidlertid for at skuepladsen ikke kun blev dette sogn, og inden jeg går videre med beretningen, må der ridses en baggrund op og sættes et par kulisser ind på scenen.

Reglerne for, hvordan man forholdt sig ved skibsforslis, strandinger og lignende, stod i Christian den Femtes Danske Lov, 4. bog, 4. kapitel »Om Skibbrud og Vrag«. Kapitlets 1. artikel foreskrev, at hvis et skib med gods forliste på grund af storm eller anden ulykke, skulle dels skibsfolkene være forpligtede til at hjælpe med bjergningen, dels kunne skipperen træffe aftale med hvem han ville om at hjælpe. Når de ikke kunne bjerge mere, måtte de frit sælge hvad der eventuelt kunne være tilbage af gods eller vrag, uden at nogen kunne gøre indsigelse. I 2. artikel bestemte loven, at hvis skipperen og hans besætning ikke selv var i stand til at bjerge, skulle de stedlige myndigheder - kongens amtmænd, borgmester og råd, fogeder og strandfogeder og *alle andre som hos Strandsiden Befalning have*, eller den som havde forstrandsrettigheden på stedet hvor forliset fandt sted, være forpligtet til at redde så meget som muligt for en rimelig bjergeløn, og også at træffe beslutning om bjergelønnens størrelse. 4. artikel gav regler for de tilfælde, hvor der ikke var *levende folk* ved det strande-

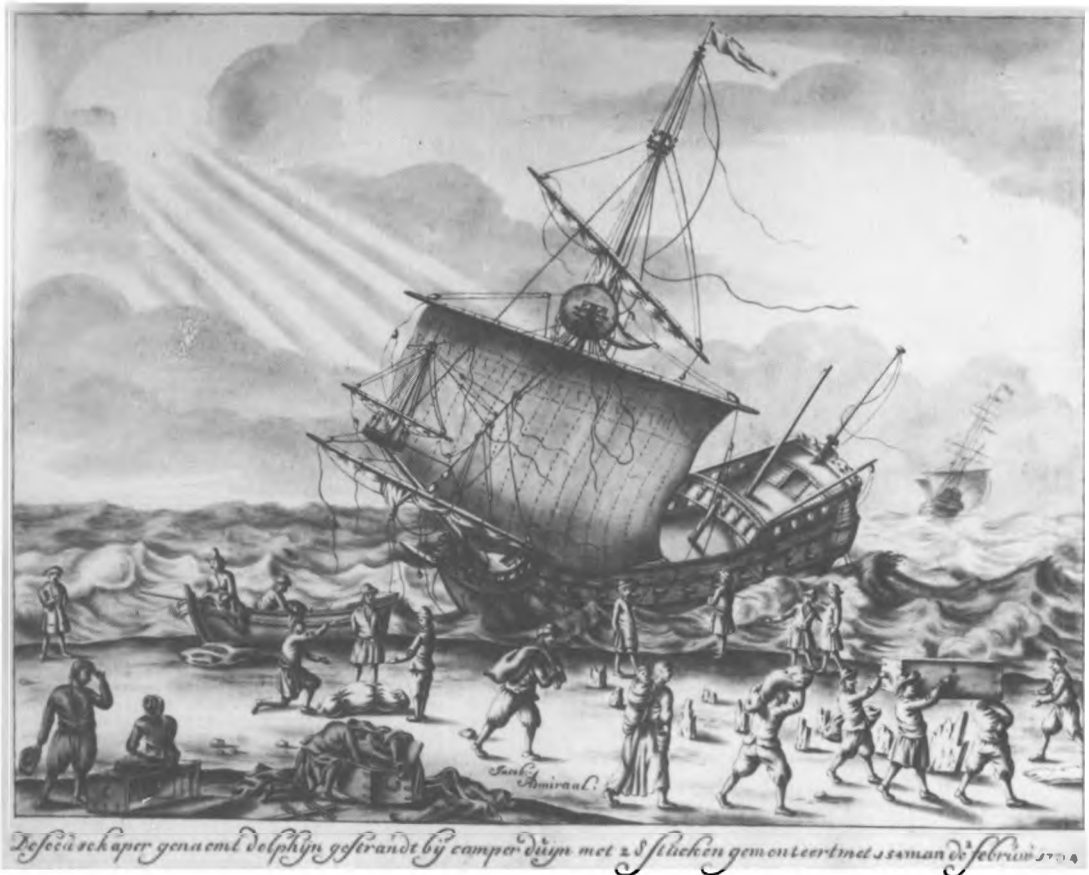
de vrag eller gods. I så fald skulle amtmanden, hvis det var på kongens forstrand, eller den som havde forstrandsrettigheden, være forpligtet til *med flid* at få bjerget så meget som muligt, registrere det nøjagtigt og lægge det i forvaring i år og dag. Hvis ejeren eller hans befuldmægtigede inden periodens udløb mødte med beviser for, at godset tilhørte ham, skulle det udleveres mod erlæggelse af bjergeløn. *Men hvo som utrolig omgaaes med Vrag, straffes derover som for andet uhjemlet Gods.* Hvis ingen meldte sig inden år og dag, tilhørte godset kongen eller den som havde forstrandsrettigheden.

Forstrandsrettigheden var et regale, en kongelig særrettighed, der som regel blev bortforpagtet til private for et vist åremål ad gangen gennem datidens *finansministerium*, Det Kongelige Danske Rentekammerkollegium. Da strandingen fandt sted, var amtsforvalter Rasmus Bondesen på Solvig forpagter af forstrandsrettigheden i Ribe stift med undtagelse af det såkaldte Rømø Nørreland, hvor Anders Ibsen i Vester Vedsted havde forpagtet rettigheden, dog mod afgivelse af en fjerdedel til Rasmus Bondesen. Ibsen havde igen videreforpagtet rettighederne til nogle underforpagtere på Rømø.

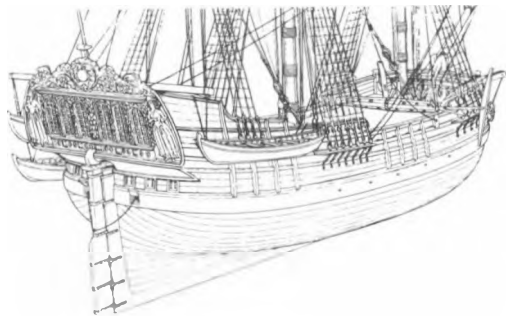
Endelig et par ord om de retskredse der bliver nævnt i det følgende. Vester Herred, på hvis tingsted søforhøret blev afholdt, eftersom Oksby sogn lå i denne retskreds, hed egentlig Vester Horne Herred, men blev i daglig tale blot kaldt Vester Herred. Vesterhavskysten fra

Nymindesgam til Grådyb dannede herredets vestgrænse, og Varde var hovedbyen i herredet. Det var et rent kongerigsk område i modsætning til Lustrup Birk og Hvidding Herred, som begge lå i de blandede områder syd for Ribe. Her lå gods som hørte til kongeriget, hvad enten det var kongens ejendom (kron-gods) eller f.eks. tilhørte Ribe Domkirke eller Ribe Hospital, ind i mellem gods der hørte til hertugdømmet Slesvig. Disse kongerigske enklaver gjorde de administrative forhold i

landsdelen utroligt spegede, og gav let anledning til stridigheder af forskellig art. En af årsagerne var at Christian den Femtes Danske Lov i 1683 havde afløst den hidtil gældende lov, Valdemar Sejrs Jyske Lov fra 1241, men vel at mærke kun i kongeriget og de kongerigske enklaver; i Sønderjylland fortsatte man med at anvende Jyske Lov. Det var ikke noget særsyn at der i et enkelt sogn fandtes både kongerigske og slesvigske undersåtter. Hvad angår Lustrup Birk, som var kongerigsk og lå under Ri-

Billedet viser det hollandske kaperskib Dolphijn, strandet ved Kamperduin i Holland den 2. februar 1704. Tegning af Jacob Admiraal, Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Denne tegning fra Björn Landströms bog *Skibet* (Gyldendal 1961) viser et hollandsk »bootschip» fra 1700-årene, hvis skrog mindede om galiotens. Det blev bl.a. brugt til hvalfangst. *Salvator Mundi*s agterspejl har muligvis ikke været helt så rigt udstyret som dette. Læg mærke til at roret på dette »bootschip» også er ført under agterkajytten, som det efter skipperens beskrivelse var på *Salvator Mundi*.

berhus amt, og Hvidding Herred, som var slesvigsk og lå under Haderslevhus amt, så var en del af de kongerigske indbyggere i Hvidding Herred tingpligtige (som det hed) til Lustrup Birk, mens omvendt de slesvigske indbyggere i dette birk var tingpligtige til Hvidding Herred. Indbyggerne på Rømø Nørreland (de slesvigske - for der fandtes også kongerigsk ejendom her) var ligeledes tingpligtige til Hvidding Herred, mens det kongerigske Rømø Sønderland hørte under Ballum Birk. Når forstrandsrettigheden til Rømø Nørreland var særskilt bortforpagtet hænger det muligvis sammen med, at sager vedrørende forstrandsrettigheden her skulle behandles ved Hvidding Herreds Ting. Beboerne på Mandø, som var krongods - kongelig ejendom - indtil 1741, var tingpligtige til Lustrup Birk.

Den 9. november 1735 hen i mod aften strandede skibet *Salvator Mundi* af Göteborg, ført af skipper Anders Bjørck, på Ulven ved Horns Rev. Dets ladning bestod af ca. 7.000 fyrre- og granbrædder samt noget tjære i ordi-

nære små svenske tønder. Skipperen og hans ti mand store besætning reddede sig i største nød og livsfare i land i skibsbåden, efter at skibet var brækket over.

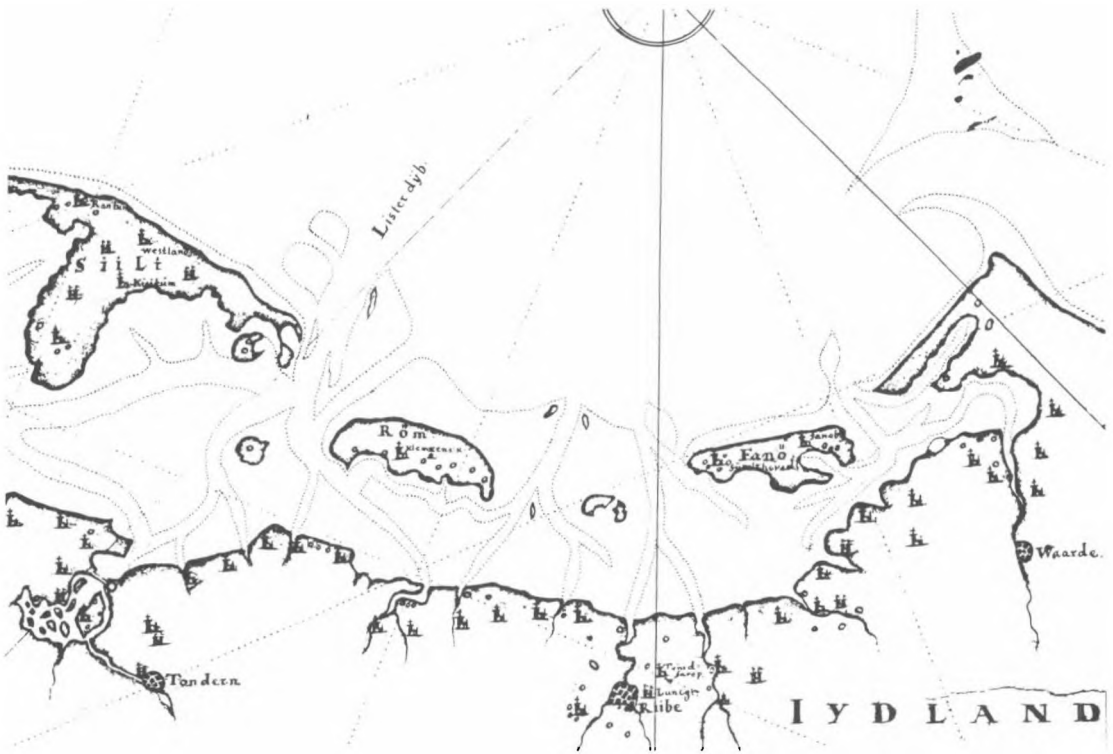
Det eneste der ellers kom i land på selve strandingsstedet var et lille stykke af skibets forbov, 2 kappede ankertøve og et anker, og af ladningen kun 10-11 tylvter. Agterskibet og resten af ladningen blev af en nordvesten-storm drevet videre sydpå og endte omsider ved Mandø. Det er ikke helt klart, præcis hvor agterskibet strandede; der tales under vidneafhøringen ved Lustrup Birketing om, at det og 22-23 tylvter brædder samt 6 tønder tjære strandede for Mandø Land og den imellem Mandø og Rømø liggende såkaldte Korresand. En mindre del af brædderne drev videre til nordenden af Rømø.

Så vidt det kan ses må søforhøret være blevet påbegyndt ved Vester Herreds Ting den 14. november 1735; det var i hvert fald den dag amtsforvalter Rasmus Bondesen i overværelse af retten og toldereren afkøbte skipperen den del af vraget og ladningen, der var drevet i land i Oksby sogn. Dagen efter udstedte skipper Bjørck en fuldmagt til ridefogeden Hans Fogh på Endrupholm. Da det ikke var ham muligt selv at blive og søge efter agterskibet og resten af ladningen, efterlod han i stedet sin højbådsmand Svend Pedersen og kokken Niels Eriksen, så de kunne hjælpe Hans Fogh med at finde og identificere vraggodset. Fogh fik bemyndigelse til at sælge dette bedst muligt til skipperens og rederens fordel og afregne til skipperens faktor i Amsterdam.

For at ingen skulle være i tvivl om hvordan agterskibet så ud, gav skipperen i sin fuldmagt en grundig beskrivelse af det, men ved forespørgsel til Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg fik jeg at vide, at den alligevel ikke er så udførlig at man der ud fra kan bestemme skibstypen. Agterskibet var med *plat spejl blå maling*,

og malede gardiner over vinduerne, item et Salvator billede udhugget af træ, nedenfor var et bræt hvorpå også var udhugget navn af Salvator; galleriet med portene på siderne var med gul farve overstrøget, men vinduerne på galleriet var sorte ruder og røde lister i stedet for blyet. Ellers var gangene på siderne af skibet gul og blå; hvad kahytten angår så var den brun forved (eller farvet? Justitsprotokollen er desværre i en meget dårlig forfatning og svær

at læse), men under dækket blå med nogle skildrede fugle og 4 stk. vinduer, og køjen på begge sider med skab og andet som hører til indretning; i kahytten var også dobbelte døre og et tykt skot ved dørene, som gik på styrepligten, og roret gik under kahytten; halvdækket som uden for kahytten var en fod højere end styrepligten, dækket på bemeldte halvdæk var af egeplanker med en luge og gangspil, på siden var lister eller »recker«..... Med

I 1695 foretog søkortdirektør Jens Sørensen en opmålingsrejse gennem Jylland, Slesvig-Holsten, Hamburg og vesterhavshøerne med sin »milevogn«. Den var sådan indrettet at det ene af hjulene var forbundet med en klokke, der ringede hver gang hjulet havde drejet en omgang. Da han kendte hjulets omkreds, kunne han på selve rejsen nøjes med at tælle og notere antallet af klokkeslag for de strækninger, han gennemkørte. Bagefter foretog han sine udregninger og udarbejdede kortene derefter. Det kort, som ovenstående er et udsnit af, er lavet ca. 1710 og findes i Kort- og Matrikelstyrelsen, Søkortarkivet. De to små unavngivne øer der ligger tæt ved hinanden mellem Fanø og Rømø, er Mandø som den så ud den gang. Den lille klat yderst mod vest i det stiplede område omkring Mandø må være Korresand. Den var den gang - som nu - en højtliggende sandvade sydvest for Mandø. Den krumme tap der rager ned fra Blåvandshuk må være Ulven eller Uhsandet, som de kaldte det i 1735. Uden for denne grund ligger Horns Rev (vest opad)

agterskibet fulgte masterne med stænger, sejl, vanter og *stæb*, dog var masterne kappet noget ovenfor dækket. I halvdækket lå et ankertov, kabel, pertline, jageline og andet småt tovværk samt et fokkesejl. I kahytten var der foruden 2 bådsejl en del provision, skipperens og styrmandens kister samt køje- og gangklæder, og i skipperens kiste desuden en pung med penge, ca. 10 daler i kobberplader m.m.

For lokalkendte folk var det sikkert ikke særlig vanskeligt nogenlunde at beregne den retning, agterskibet og resten af ladningen havde taget på den videre færd sydpå fra Ulven, og Hans Fogh og søfolkene var da også på Rømø og Mandø allerede mens bjergningen af vraggodset stod på. På Mandø var der ingen problemer, her bjergede beboerne på livet løs; bjergelønnen bestod efter alt at dømme i en tredjedel af agterskibets værdi og en lidt højere takst for brædderne. Men på Rømø Nørreland var situationen en anden: underforpagterne var ikke uden videre til sinds at anerkende, at alt det dejlige træ nu også stammede fra Salvator Mundi. Man kunne godt tænke sig at de kunne tjene mere ved at sælge vraggodset som *herreløst* efter udløbet af år og dag, som lovens 4. artikel bestemte, end hvis de skulle nøjes med bjergelønnen. Da der gik næsten fire måneder før der igen blev afholdt retsmøde i sagen, skyldes det måske at Hans Fogh i mellemtiden forsøgte at tale d'herrer underforpagtere til fornuft, men det kan også hænge sammen med at øerne - og måske især Mandø - om vinteren kunne være afskåret fra omverdenen i kortere eller længere perioder. I den sidste ende var der dog ikke andet at gøre for Hans Fogh end at gå rettens vej, hvis han ville skaffe skipper og reder deres ret, og han antog prokuratøren Niels Foersom i Ribe til at tage sig af den side af sagen. Først og fremmest gjaldt det nu for Foersom om at bevise at brædderne på Rømø Nørreland kun kunne

være fra Salvator Mundi's ladning, og føre vidner som kunne underbygge denne påstand. Han fik derfor arrangeret to retsmøder, det ene på Vester Herreds Ting den 6. april 1736 og det andet på Lustrup Birketing den 24. april. På det første skulle de to svenske søfolk afgive deres forklaring, og på det andet skulle der afhøres vidner fra Mandø. Til begge retsmøderne indkaldte Foersom hovedstrandforpagterne Rasmus Bondesen og Anders Ibsen, samt de af Ibsens underforpagtere på Rømø, som han mente at kende navnene på, nemlig Søren Ambders (søn af Rømøs sognepræst), Peder Holm og Laurs Michelsen. Der var ikke tale om - endnu - at nogen af dem var sagsøgt i sagen; de skulle blot påhøre vidneforklaringerne og varetage deres egne interesser i den sammenhæng.

Ingen af disse indkaldte personer mødte den 6. april på Vester Herreds Ting, men Rasmus Bondesen havde sendt en skrivelse til herredsfogeden Christen Hjørning (som også var byfoged i Varde). Bondesen skrev heri bl.a. at han ikke på noget tidspunkt havde bestridt ejendomsretten til skibet eller dets ladning, tværtimod havde han jo anerkendt den ved at afkøbe skipperen det vraggods, der var drevet i land ved Oksby; ej heller ville han bestride ejendomsretten til det øvrige vraggods der drev ind på *hans* forstrand, hverken på Mandø, Sønderland Rømø eller hans fjerdedel af Nørreland Rømø. Han agtede heller ikke at indlade sig i nogen retssager med ejerne om retten til vraggodset og frabad sig derfor på den høfligste måde at blive belemret med flere stævninger. Herefter afgav de to svenske søfolk tillige med to mænd fra Hjerting under ed forklaring om, hvor agterskibet og resten af ladningen var havnet.

Som man kunne vente mødte Rasmus Bondesen ikke på Lustrup Birketing den 24. april; Anders Ibsen gjorde heller ikke, men fra Rø-

mø var kommet Søren Ambders. Efter sædvanen blev efter begæring af retten trede gange lydeligen påråbt om nogen af de indstævnedede var til stede. Straks fremtrén Søren Ambders og tog ordet. Det er i dette tilfælde ikke kun justitsprotokollens dårlige forfatning der gør hans indlæg svært at læse; han har fået datidens omstændelige kancellistil galt i halsen med det resultat, at hans indlæg var både svulstigt og usammenhængende. Og man får en mistanke om at birkeskriveren har haft sin private morskab af at nedskrive det hele så ordret som muligt. For at vise *denne ærede ret* at vidneafhøringerne vedrørende Salvator Mundis ladning aldeles ikke vedkom de indkaldte fra Rømø, fremlagde han en *attest* underskrevet af de to svenske søfolk som *nå siden igen har været på Rømø og i 2 uvildige mænds overværelse frivillig har udstedt, da de på Nørland Rømø anstrandede deller dem blev forevist.* Han ønskede også at protestere mod hvad der kunne være blevet sagt af mindre pæne ting om dem fra Rømø på Vester Herreds Ting, hvor de jo ikke var mødt op, eller som han selv udtrykte det: *som af vores fuldmagts forsømmelse er udebleven.* Begrundelsen for hans protester var, at så længe skipperen eller styrmanden, der burde vide bedst besked med ladningen, ikke havde vedkendt sig de brædder der var strandet på Rømø, var det ikke bevist at de *virkelig, sandfærdig og utvivltagtig eller uimodsigelig* stammede fra Salvator Mundis ladning. I denne sammenhæng var de to svenske søfolk altså ikke gode nok! Og endelig opfordrede han Foersom til, hvis han ville anlægge sag mod dem på Rømø, at gøre det ved den retskreds hvor sager om Rømø Nørrelands forstrandsrettigheder hørte hjemme, nemlig Hvidding Herreds, Ting.

Søren Ambders' noget brovtende optræden gjorde ham til et let offer for Foersom, der her efter med en vis gumpetung ironi tog ham un-

der behandling. Først ville han nu gerne vide om Søren Ambders tog til genmæle for flere end sig selv, og for hvem da? Ambders svarede at han tog til genmæle for sig selv og de andre interesserede på Nørland Rømø, og gentog at han ikke kunne acceptere at være part i nogen retssag her ved Lustrup Birketing. Foersom spurgte derefter om navnene på disse interesserede, for at han kunne vide hvem han havde at gøre med. Dem ville Ambders nødtigt ud med, skønt Foersom pressede ham, og han måtte have en formaning fra birkedommeren før han kom med dem: det var Peder Holm på Sønderland Rømø og Christen Pedersen og Peder Pedersen på Nørland Rømø. Dernæst spurgte Foersom om ikke det var Anders Ibsen med tre fjerdedele og Rasmus Bondesen med én fjerdedel, der havde forpagtningskontrakt med Rentekammeret om strandrettigheden på Rømø Nørreland. Jo, det måtte Ambders indrømme. Og om Ambders og hans interessenter havde indgået nogen kontrakt med Rentekammeret? Nej, det havde de ikke.

Så kørte Foersom kanonerne i stilling mod Ambders og forklarede ham, at hans vidtløftige indlæg ikke havde nogen betydning for sagsøgerens ret, eftersom Hans Fogh ikke kunne anse andre for at være parter i sagen, end de der havde kontrakt med Rentekammeret om kongens forstrandsrettigheder. Og da Ambders jo ikke var kongelig forpagter, så kunne han heller ikke optræde som part i sagen, men *skal det være om bjergelønnen mons.* Ambders vil *procedere, så vil man derom vente hans udførlige erklæring.* Og for at gøre det helt klart ville han da gerne fortælle Ambders hvorfor han var indkaldt: Det var for at han kunne varetage sine interesser under vidneforklaringerne, hvis sagsøgeren senere skulle se sig nødsaget til at indstævne Ambders og *consorter* for ulovlig vægring eller ulovlig omgang. Så længe Ambders ikke var indstævnet i

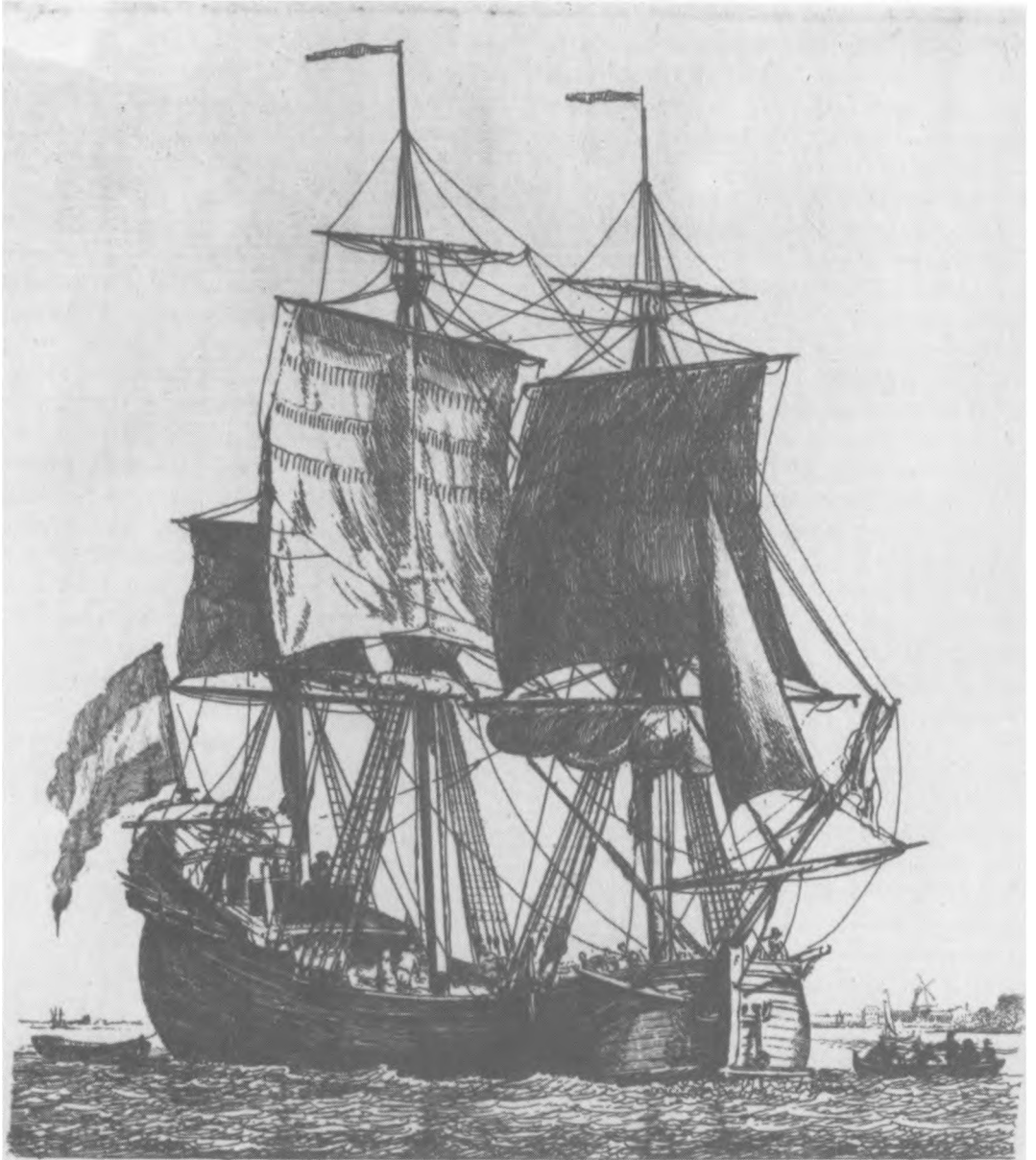
Dette kort er et udsnit af Geodætisk Instituts færdselskort for Danmark, målestok 1:200.000, Jens Sørensens kort virker forbausende nøjagtigt, når man sammenligner de to kort, men Mandø har forandret sig betydeligt siden da, idet de to øer i de forløbne århundreder er vokset sammen til én. (Geodætisk Instituts kort 1:200.000, 1987, GI copyright. Gengivet med instituttets tilladelse (A 403/85)).

sagen havde han *for gæves bemøjet sig med sin tilførsel til protokollen, helst han synes at vil gøre noget og ved ej selv hvad*. Efter at have fremlagt skipperens fuldmagt og Rasmus Bondesens brev for retten vendte Foersom tilbage til Ambders og den attest han havde fremlagt. Han henstillede til dommeren ikke at lade den indgå i sagen af to grunde: For det første fordi Ambders ikke kunne gå ind i sagen som part, og sagsøgeren derfor ikke behøvede at høre på hvad han havde at sige. Hvis Ambders havde noget at sige måtte han følge lovens forskrifter og anlægge *kontra-sag*. For det andet var attesten jo underskrevet af de samme to søfolk, som ved Vester Herreds Ting, i lighed med de to mænd fra Hjerting, under ed havde forklaret noget helt andet end det, der stod i attesten, uden at Ambders var mødt dér og havde protesteret mod forklaringen. Birke-dommeren var enig med Foersom og afviste attesten.

Efter således på det nærmeste at have jævnet Ambders med jorden kunne Foersom gå over til det, der var formålet med retsmødet, nemlig afhøringen af fire vidner fra Mandø. Der står ganske vist i protokollen at vidnerne var *strandfogederne* Hans Simonsen, Knud Nielsen, Laurids Pedersen og Jens Mathisen, men der er nu nok tale om en misforståelse. Knud Nielsen var landfoged, og de tre andre har formentlig været *strandmænd*, nogle mænd der hvert år blev udpeget af mandøboerne til at påse, at det gik korrekt til med behandlingen af strandet gods. Vidnerne blev først alle taget i ed, og derefter blev de tre sidste udvist fra retten, mens Hans Simonsen afgav sine svar på de spørgsmål Foersom stillede til ham. Da de øvrige tre derefter blev kaldt ind, og deres forklaring - bortset fra Jens Mathisens afvigende svar til et par mindre væsentlige spørgsmål - ellers i ét og alt stemte over ens med Hans Simonsens fremstilling, er

det derfor hans forklaring der ligger til grund for det følgende.

Hans Simonsen forklarede at han godt vidste, at Salvator Mundi var strandet ved Horns Rev, men ikke hvilken dag. Agterenden af skibet, som rummede 3-4 tylvter brædder, *opkom til det såkaldte Mandø fodstrand* (dette udtryk synes at dække stranden eller sandet nærmest øen), mens den øvrige ladning af brædder til lige med tjæren blev bjerget på Korresand. Der blev også bjerget nogle svenske breve og 2 skipperkjortler, en blå og en grå, og en sort camisol, desuden en kiste uden låg som søfolken sagde var skipperens, samt en mindre kiste. Derpå blev Hans Simonsen spurgt om ikke vind og strøm løb sådan, at der også kunne bjerges af ladningen på Rønmøs forstrand. Her til svarede Hans Simonsen, at da vraget kom til Mandø var brædderne også for største delen på Korresand og Rønmøs forstrand, *de andre kan være kommen nogle dage efter eller i de dage, Mandø beboere bjergede*. Videre spurgte Foersom om ikke Horns Rev eller Ulvsandet lå ca. nordvest for Mandø, hvortil svaret var: *Efter hans tykke nordvest til nør og nok så nordelig*. Og hvor langt mente vidnet at der var dels mellem Mandø og Korresand, dels mellem Korresand og Nørland Rønmøs *udsande og forstrand?* Fra Mandø og til den yderste sydvestlige ende af Korresand var der efter mandøboernes skøn *en fuldkommen mil*, og fra sydvestenden af Korresand til Bollert Hjørne på Rømo ca. halvanden kvartmil. Hans Simonsen havde ikke set om og hvad de bjergede på Rømo, for da mandøboerne bjergede på Korresand, som var det sidste, var brædderne allerede grundsat eller i land, idet de brædder mandøboerne bjergede lå 2-3 dage på Korresand før de fik tid at bjerger dem op på land. Foersom spurgte dernæst om ikke Hans Fogh fra Endrupholm var kommet til Mandø sammen med de to svenske søfolk i de dage, de

E een Kat of houthuulder zyn Anker oprindende. 10

bjergede, og på skipperens vegne havde vedkendt sig alt hvad der var bjerget på Mandø og Korresand fra Salvator Mundi - og om de ikke kom dertil fra Rømø, hvor de ligeledes havde gjort krav på vraggodset? Det første svarede Hans Simonsen ja til, men *han vidste intet af deres forretning på Rømø, andet end hvad andre havde sagt*. Blev ikke alt hvad der var bjerget på Mandø og Korresand overleveret til Hans Fogh på ejerens vegne mod en tredjedel til bjergeløn? Jo, dog fik mandøboerne så vidt Hans Simonsen huskede 5 rigsdaler 5 skilling danske for brædderne. Hans Simonsen havde ikke siden været på Rømø, og han vidste heller ikke af, at der skulle være strandet andre skibe i omegnen hverken i november 1735 eller senere, som kunne have givet anledning til bjergning af strandingsgods.

Så spurgte Søren Ambders vidnet, om han havde sét at Salvator Mundi strandede ved Horns Rev, eller han blot havde hørt det af skibsfolkene. Det havde Hans Simonsen selvfølgelig ikke, men for det første havde skibsfolkene, Hans Fogh og Jens Rahr fra Ribe sagt det, og for det andet havde Salvator Mundi-figuren opholdt sig nogle dage i hans hus på Mandø. Ambders ville også vide om Hans Simonsen vidste med sikkerhed, at brædderne på Rømø stammede fra Salvator Mundi - hvad han naturligvis ikke kunne sige. Men det måtte jo give Foersom anledning til endnu et par spørgsmål: For det første om Hans Simonsen kunne bevidne at brædderne på Rømø *ikke* var fra Salvator Mundis ladning? Det svarede han nej til. Og Foersom fortsatte: *Om vidnet*

En såkaldt kat fra 1700-årene, hollandsk stik af ukendt, foto på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Vi ved som nævnt ikke noget om, hvilken skibstype Salvator Mundi var, men stikket kan dog give et indtryk af hvordan den tids sejlskibe så ud og måske også af, hvor små de egentlig var. (Original på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg).

da ikke gør sig den tanke, at de deller som er bjerget ved Mandø og Rømø må være fra én ladning og ét skib? Hertil svarede Hans Simonsen, at eftersom de brædder der var strandet på Korresand skulle tilhøre Salvator Mundis ejere, *så tænkte vidnet i sit hjerte, at de som er strandet på Rømø også skulle gøre det samme*. Nu ville Ambders høre om Hans Simonsen også med god samvittighed kunne vide for vist og sandt, at de brædder som ikke befandt sig i selve skibsvraget, men lå på Korresand, var fra Salvator Mundi. Hans Simonsen henviste til hvad han allerede havde forklaret.

Foersom sluttede retsmødet med i sirlige og omstændelige vendinger at beklage, at folk som var blevet hjemsogt af *slig en bedrøvelig genvordighed og skæbne* oven i købet skulle belastes med udgifter til helt unødvendige retssager, fordi der var nogle mennesker som ikke ville rette sig efter love og forordninger, eller vise de skadelidte den medlidenhed eller yde dem den hjælp, som de i følge *lovgiveren og anden kristen øvrighed* burde have.

Kilde:

Landsarkivet for Nørrejylland, B 85 C 3 Lustrup Birks justitsprotokol 1735-1748

Musse Beck, kontoruddannet efterløbner, født på Mandø 1925, Tøndergade 95, 8000 Århus C. Jeg har i mange år samlet materiale til Mandø's historie specielt i 1700-årene; bogen skal skrives nu da jeg har fået tid til det.

En ligtale over en dansk soldat, død i preussisk krigsfangenskab i 1864

Ved Ane Marie Nielsen og redaktionen

Indledning

Blandt de danske soldater, der faldt i preussisk krigsfangenskab ved slaget ved Dybbøl d. 18. april 1864, var Hans Christensen fra Fåborg sogn. Han blev efter slaget ført som fange til fæstningen Glogau, der ligger ved floden Oder i Schlesien. Dengang hørte byen til Preussen, i dag ligger den i Polen.

Hans Christensen var født d. 29. juli 1833 i Holsted. Hans forældre var Ane Marie Eriksen og Christen Thuesen. Forældrene havde i 1842 købt Østergård i Fåborg sogn. Gården blev i 1875 overtaget af en datter Ergine Marie Christensen og har siden været i familiens eje.

Hans Christensen deltog i 1864-krigen som underkorporal ved 4. kompagni af 22. infanteriregiment. I krigsfangelejren i Glogau blev han d. 1. maj 1864 indlagt på garnisonslazarettet, syg af tyfus og d. 15. maj samme år døde han, *30 9/12 år gammel*, som det anføres i dødsattesten. På bagsiden af dødsattesten har garnisons-lazaret-kommissionen omhyggeligt anført Hans Christensens efterladte ejendele: Af kongeligt udstyr (d.v.s. soldaterudstyr udleveret af den danske stat) var der: ingen våben, en frakke, en lærredsjakke, et par lærredsbukser, en drejlsfrakke, en lædertaske, et halsbind, en kasket med overtræk, et par drejlsbukser, en tornyster med remme, et par støvler, et par træsko, en skjorte. Af private ejendele havde Hans Christensen ved sin død: to lommetørklæder, et sort halstørklæde, et par seler, en pakke spillekort, en afregningsbog, fire bøger, en kam, en lommekniv, et stk. seglak, en mes-

singdåse med fjerholder og fjer (d.v.s. skriveudstyr), en tegnebog, 17 breve, en pengepung, en skråtobaksdåse, en ske, to smørdåser, en snapsflaske, en lærredsjakke, en kulørt undertøje, 5 læderremme, et par pulsvarmere (?), en

Hans Christensen, underkorporal.

skocremer, en tobakspung, et lille håndklæde, et silkebånd, symateriale, forbindings-sager, en knappaffel, et par uldne handsker, en barberdåse, et stk. læder til hæleflikning, et stykke uldent tøj, et stykke sæbe, en tændstikdåse, nogle bly- og kobberstykker, 8 stykker jerntøj, pigge til støvler og 2 dalere og 5 sølvgröschén. Skjorten havde han fået med sig i graven.

De efterladte genstande giver et indblik i en soldat og krigsfanges dagligdag. Sytøj, læder til reparation af tøj og støvler. Kortspil, skrivedstyre, breve og bøger til tidsfordriv og kontakten til hjemmet o.s.v.

Dagligdagen for de henved 230 danske krigsfanger i Glogau fæstningen er også skildret i andre kilder. Cand. theol. Ludvig Carl Wagner var i 1864 blevet konstitueret som feltpræst for de danske krigsfanger i Preussen. Han har beskrevet sine oplevelser i den forbindelse i sin bog *Erindringer fra Krigsfangenskabet 1864* og heri skriver han bl.a. om livet i Glogau krigsfangelejren:

Da jeg d. 25. juli kom til Glogau og efter at have fremstillet mig for kommandanten og fået adgangskort til krigsfangerne betrådte stjerneskansen, mærkede jeg straks, at der var uro i luften. Den vagthavende løjtnant meddelte mig, at man aftenen i forvejen havde opdaget et komplot, som gik ud på at overmande vachten og bryde ud. Derfor havde vagtmandskabet været på færde hele natten. Ved at tale med vore folk udfandt jeg snart, at en samtale, ført i spøg, var blevet misforstået af en prøjsisk underofficer. Men følgen af denne spøg var, at mandskabet fik ordre til herefter at holde sig på stuerne, så snart tusmørket begyndte. For resten kunne man ikke fortænke Prøjserne i, at var mistænksomme; thi to af vore folk havde været bortrømte...

... Krigsfangernes behandling i Glogau var egentlig mild; endogså underkorporalerne

havde lov til under ledsagelse af prøjsiske underofficerer at gå ud en gang om ugen. Vore officerer havde adgang til mandskabet og havde her ladet indrette en keglebane og anskaffet et ringespil og et pusterør, hvilket var til megen opmuntring. Nogle af folkene holdt marsvin, én havde et egern. En spilledåse virkede til fælles opmuntring. Hvad der også gav oplivelse var, at det blev mode at skrive vers. Især gjorde »Cigarvisen« lykke. Der skildredes heri, hvorledes Hertugen af Augustenborg, som boede på Princkenau der i nærheden, havde sendt fangerne nogle kasser cigarer, som de tilbageviste. Men dyden belønnedes; de holdes skadesløse for denne selvfornegtelse ved gaver fra hjemmet.

Såvidt L. C. Wagner om krigsfangelejren i Glogau.

Ligtalen

Talen blev holdt af en pastor Stumpf, om hvem vi iøvrigt ikke ved noget.

Ligtalen bringes uforkortet. I sig selv er den ganske vist ikke særlig interessant, men den er en del af historien om soldaten, der dør i fangenskab, en historie, vi ellers i de fleste tilfælde ikke ved meget om, når det gælder 1864.

Hvordan talen er hørt af medfangerne, kan vi kun gætte os til, måske som en oprigtig håndsækning, måske som et umuligt forsøg på med fromme ord at glatte ud, hvor kløfterne var for dybe.

Om familiens holdning til talen, da man har fået den i hænde, kan der derimod næppe være tvivl. At den overhovedet er bevaret og blevet trykt af familien som et mindeblad, røber, at den er opfattet som en klenodie, som en trøst. Ordene om Gudsstaden, hvor *Venner og Fjender, som her med Vaabnet i Haanden havde stridt lige overfor hinanden, men nu hilses som Brødre*, er taget for pålydende.

Hans Christensen

Tale holdt i den prøissiske Fæstning Glogau Nederschlesien af Pastor Stumph, over den i Krigsfangenskab d. 15. Maj 1864 afdøde Underkorporal ved det danske 22. Inf. - Reg. Ungkarl Hans Christensen fra Fåborg i Skads Herred. Født i Holsted d. 29. Juli 1833, og af Prøisserne taget til Fange i Slaget ved Dybbøl den 18. April 1864.

Med inderlig Deltagelse ere vi her forsamlede, mine kjære, ved Graven af en ubekendt, som så langt borte fra sit Fædreland, her har fundet sit Hvilested. Vel kjender man hans Hjemstavn, dog veed man ikke, om Fader og Moder i samme Øjeblik, vi står her, beder til Gud for ham, om Søkende og Familie, sørger over hans Død. Og da vi ere så ubekjendte med hans Livs Omstændigheder, ville vi erindre Davids ord, Salmen 39 Vers 13, hvor han siger: Herre, jeg er Din Vandringsmand og Borger som alle mine Fædre«. På dette ord vil jeg også erindre eder, mine Kjære, som stå der med et sorgfuldt og bedrøvet Hjerte ved Graven af eders Kammerat, som lydig har fulgt Befalingen af hans Konge og Landsfader, her på Jorden, som med eder har kæmpet, med eder har døiet Møisommeligheder og delt Eders Skæbne. Sandelig, skulde dette ikke forene Hjertene med hinanden? Skulle dette ikke stemme eder sørgmodig, når i tænke at en af Eders Kammerater er borte? Skulde dette ikke erindre Eder om eders kjære Fædreland, om eders elskede Familie, når i stå her ved Gravens Bred? Derfor siger Jeg også: Tager Davids Ord i Betragtning: »Herre! jeg er din Borger og Vandringsmand som alle mine Fædre«.

Davids Levnet var uroligt. I Slugter og Huler måtte han søge Skjul for Saul. For hans Søn Absalon måtte han flygte, den meste Tid af hans Regering måtte han føre Krig. Hårdt blev han prøvet af Gud, hans Søns død og Guds Tugtelse nedbøide ham dybt. Men under disse

Prøvelser lærte han den Sandhed at kende: »Herre! jeg er din Vandringsmand og Borger, som alle mine Fædre«. De Bånd, hvormed Verden med alle dens Glæder, Ære og Rigdom holder Sjælen fangen, løste sig, og han kom til den Indsigt, at han måtte stræbe efter noget Høiere. Han følte sig som Gæst og en fremmed på Jorden. Hans Hjertes Længsel var Gud, den levende Gud, han klagede hans Sjæls Nød for ham og sang Tåkviser til hans Roes. På ham vilde han stole i Tid og Evighed. Også vor Kammerat, som er hensovet, var en Gjæst og Fremmed her på Jorden. Fra Ungdommen af har han lært Guds Ord at kjende. Med Tordenstemme har Døden i Slaget bortreven så mangen Kammerat, måske om og ved hans Side, dog Gud holdt sin beskyttende Hånd over ham, Gud vilde, at han, langt fra hans kjære Hjem, skulde finde sit Endeligt på Sygelejet. Og nu taler hans Grav til os, til os, som i dag ere komne her, for at vise ham den sidste Ære, som ville begrave hans sidste jordiske Levninger. Vi have intet blivende Sted, men søger i Fremtiden. Gud give også, at vor hensovede Kammerat har taget disse Ord i Betragtning, at vi Allesammen have det Mål for Øje, at gjøre os fri for de Bånd, som holder Verden omvunden, og rive dem istykker. Vi ville stræbe at nå det høie Overjordiske, hvor Christus sidder ved Guds høire Hånd.

David kalder sig en Vandringsmand og Fremmed, ikke alene fordi han intet blivende Sted havde her på Jorden, Nei, han ventede ligesom hans Fædre på den By, hvis Bygmester er Gud. Fædrelandet, hvorefter han længtes, er oppe hos Gud. Forhåbningen groer i hans Hjerte, at han der finder Fred og Ro, at Guds stærke Hånd vil føre ham overalt og tilsidst i det Land, hvor den evige Ro er, hvor ingen Sorg hersker. Derfor siger han også i den 23. Salme: Om jeg også vandrer i den mørke Dal, frygter jeg ingen Ulykke, da jeg ved, at du min

Gud fører mig. Fædrelandet, hvorefter han længtes, Skjønheden, hvilken han ser i Fra-stand, dette see vi mine kjære i dets fulde Pragt og Herlighed i Evangeliets Speil: Jesu Christo.

Kjære Kammerater af den Hensovede! seer tilbage efter Eders skønne Fædreland, efter dettes af Havet ombølgede, grønne frugtbare Øer, efter dettes rolige og fredelige Hjem, efter Fader og Moder, Venner og Familie. O! Gjæster i dette fremmede Land, I blive også Gæster og fremmede i eders jordiske Fædreland, hæv Øjet op efter Eders sande Hjem, denne Guds Stad, hvor Gaderne er af Guld, Murene af Ædelstene, og Dørene af Perle, som ingen Belysning behøver hverken af Solen eller Månen, fordi Guds Herlighed belyser dem, og hans Lys er Lammet. Der skulle Guds adskildte Børn samles, der møde hinanden, Venner og Fjender, som her med Våbenet i Hånden have stridt ligeoverfor hinanden, men nu hilses som Brødre. Der hersker ingen Død, ingen Sorg eller Ulykke eller Smerte. Når Herren udløser Fangerne af Zion, vilde vi være som Drømmende, vil Enhvers Mund være fuld af Glæde, Enhvers Tunge fuld af Lovsange. Christus er gået forud for at berede os Vejen, han har ved sin Hengang i Døden åbnet os Indgangen til Himlen. Hvor jeg er, siger Herren, der skal og min Tjener være, hvem der tror på ham, ser sit Navn optegnet i Himlen, han trøster sig under alle Lidelser og Genvordigheder på sin Vandring gennem Livet.

Der er end en Ro forhånden,
Op, trætte Hjerter og bliv lys!
Du sukker her i dine Bånd,
Og din Sol skinner ei.
See på Lammet som dig med Glæde

Vil græse for hans stol!
Kast Lasten hen, og iil til ham!
Snart er den svære Kamp fuldendt!
Snart, snart det sure Løb forbi
Og så Du begiver dig til Ro.

Hvem der bærer denne Forhåbning i Hjer- tet! han lærer at bære alle Møisommeligheder, bøier sig underdanig under Guds mægtige Hånd. Ere vi Guds Vandringsmænd, så vide vi også at han fører os, der sker ikke andet, end hvad han bestemmer, og hvad der er til vort Gavn. Han beskytter og hjælper os overalt. Som Guds Borgere leve vi her i hans Naderige, som strækker sig over hele Jorden. Det evige Livs Kræfter få vi af Ord og Sakrament og have den Forhåbning, at vi af Nåde blive optagne i Herligheds Riget. Også han den hensovede var Guds Vandringsmand og Borger. Han har også igjennem Tegn og Ord bevist sin Tro. Det er vor Forhåbning og Trøst, at han som Fremmed er hengået til det evige Liv.

Hans Støv hviler her i fremmed Jord, bevogtet af Guds Engle, til den Time slår, da Basu- nen kalder og Guds Stemme opvækker de Døde. Med Eder mine Kammerater! føle vi os igjennem Jordens Kamp og Strid forbundne som Guds Venner, som Borgere i den evige Stad, og med denne Overbevisning rækker vi her over Graven hinanden Hånden som Brødre, og vil efterstræbe det Mål, som fører os til Christo Jesu.

AMEN!

Ane Marie Nielsen, f. 1915, husmoder, leder af Lokal-Historisk Arkiv i Fåborg, Fåborgvej 18, 6800 Varde. Medvirket ved indsamling af materiale til: »Kjære Brodere«, »Breve fra Niels Christensen« og »Landsbydreng og svend på valsen«.

Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe

Af Poul Erik Mørup

Den i sommeren 1973 opdagede runeindskrift på et brudstykke af en menneskelig hjernekal, fremdraget ved udgravninger samme år under Ribe Kunstmuseum, har siden fremkomsten været genstand for en del uenighed blandt de forskere, der har forsøgt at tolke den gådefulde og vanskelige indskrift.

Tidligere behandlinger af indskriften

Nationalmuseets runolog Erik Moltke var den første, der fik indskriften forelagt. Samme år offentliggjorde han en tydning i Sønderjysk Månedsskrift,¹⁾ hvor han med store forbehold fremlagde en udlægning, han senere (i 1976)²⁾ delvist måtte trække tilbage. Han translittererede runerne med:

ulfuRAukupinAukHutiur ' HiAlbburi (i) s '
uipRþAiMAuiArkiAuktuir / kuniG (et hul) buur

og oversatte: *Ulfur og Odin og Hydyr hjalp Ris imod AwærkiR og Twerkun Egbor* og kaldte teksten *et makabert rune-brev*; arkæologisk og runologisk dateret til ca. 725-800.³⁾ Da Odin aldrig optræder som navn på dødelige, men kun på asernes hovedgud,⁴⁾ og da verbet hialpu sprogligt er en umulig størrelse på denne tid (det burde have heddet hulpu),⁵⁾ valgte Erik Moltke at opgive denne læsning, og i sin rune-bog fra 1976 opfattede han (efter forslag fra Niels Åge Nielsen) de tre navne i indledningen som en mulig enhed af mytiske navne (heriblandt Odin) og anskuede indskriften som en episk værneformel mod »værk« eller smerter. Resten af teksten anså han for utolket.

Tråden blev taget op i 1978 af Aage Kabell i en afhandling,⁶⁾ der betegnede et vigtigt frem-

skridt i opfattelsen af indskriftens karakter, idet der hermed skabtes en indholdsmæssig overensstemmelse mellem indskriften og den genstand, den var affattet på. Kabell tolker runekraniet som et *paradigmatisk* (mønster-gyldigt) helbredelsesmiddel mod en lidelse, forårsaget af en indre sygdomsfremkaldende magt (*dværgekongen*). Da kraniefragmentet er gennemboret, ses heri en foregribelse af en kirurgisk operation, der skulle helbrede en lidelse i hovedet, nemlig trepanation, et indgreb mennesket har kendt til brugen af lige siden stenalderen. Gennemboringen af runekraniet skulle da være en magisk erstatning for det virkelige indgreb.⁷⁾

Kabell følger Moltkes translitteration, men foreslår følgende læsning:

ulfuR auk Ópinn auk HoddjóR!
Hjalp borr is vipR þeim á verki;
auk dvergekuning bý or!

Efter en påkaldelse af en treenighed af højere magter, alle sandsynligvis Odins-navne, følger en tilsikring og en opfordring: *Boret er hjælp mod den ved arbejdet; bring den mægtigste sygdomsfremkalder («dværgekongen») bort fra sit opholdssted!*

Giver denne udlægning indholdsmæssigt god mening, vanskeliggøres den dog i nogen grad af visse sproglige ejendommeligheder, såsom forholdsordene á = *på, ved*, der som nasal burde have været betegnet med ansurrunen ǫ (á < ana), ikke med * , og or = *ud af*, der skulle have været ristet med ·R, ikke med ·r (sml. den norske Eggjum-sten fra ca. 700). Det er ligeledes tvivlsomt, om runerne

Auk, der ellers i indskriften gengiver bindeordet og, til sidst pludselig skulle betegne en bydeform af verbet auka = øge,⁹⁾ der så endvidere tillægges et noget presset betydningsindhold: *bring eller driv ud*. Endelig må G i kuniG efter al sandsynlighed snarest være et u på trods af, at bistaven er ført igennem hovedstaven. Ser man nøje efter, er dette nemlig også tilfældet med det første u i ulfuR og det andet i buur, samt med andre runer i indskriften (M og H).

En læsning med u i stedet for G ses da også hos Niels Åge Nielsen, der var den næste, der tog indskriften under behandling. Først i Sønderjysk Månedsskrift 1980,⁹⁾ senere i korrigeret udgave i hans runeboek fra 1983 *Danske runeindskrifter*.¹⁰⁾ Niels Åge Nielsen opfatter runeskallen som en båret amulet (på grund af det indefra borede hul) til værn mod smerter og fortryllede sværd, men ser iøvrigt ikke indskriften i sammenhæng med den særlige genstand, den er ristet på.

Han læser (i 1983):

Ulfurr auk Ópinn
auk HotýR
hjalp Buri is
wipR þæima wærki auk dwergunniu.
Burr.

Og oversætter:

*Ulvur og Odin og Højtjr
er hjælp for Bur mod disse (ting):
værk (smerte) og dværgesværd. Burr.*

Eneste ændring fra artiklen i Sønderjysk Månedsskrift er næstsidste ord, der her gengives som dwærggunnju = *dværgestrid*, der tillægges betydningen slag med sværd, som dværge havde lagt en forbandelse på. Dværge er jo kendt fra sagalitteraturen som kunstfærdige våbensmede, der kunne kaste trolddom over de sværd, de havde udfærdiget, så at de kunne blive til skade for deres ejermænd

(f.eks. sværdet Tyrving i *Hervarar saga*). En anden mulighed ifølge N.Å.N. er, at udtrykket kunne være en betegnelse for en slags sygdom (sml. elverskud).

De tre indledende navne opfattes som en enhed af navne på Odin, som amulettens ejer og indskriftens rister, Bur, har skønnet kunne beskytte ham mod lidelser og strid. Der henvises til Den ældre Edda, hvor Odin omtales som en hjælper mod sygdomme (*Hávamál*, vers 146-147). Iøvrigt anskues teksten, som så ofte hos Niels Åge Nielsen, som metrisk, som en strofe i versemålet *ljóðaháttur*.

Harry Andersen har i en artikel, ligeledes i Sønderjysk Månedsskrift,¹¹⁾ peget på nogle kritisable enkeltheder i Niels Åge Nielsens tekst, der gør det vanskeligt at opretholde hans læsning. For det første optræder runerne iu aldrig som digraf (*tvetegn*) for y, således at en læsning -týR i HutiurM må være udelukket. Y skal noteres med runen u. Dernæst er dobbeltvokalen -uu- i personnavnet Bur højst besynderlig, idet der aldrig ses dobbeltbetegnelse af vokalen til angivelse af lydlængde i danske runeindskrifter. Det er endvidere grammatisk uheldigt med ental is = er i stedet for flertal efter de 3 gudenavne. Vanskelige at acceptere er også de to mulige læsninger af det med *dværg* sammensatte ord. Gunnr = *strid* hedder i dativ gunni, ikke gunnju (af en påstået jon-stamme). På samme måde med unnr = *sværd*, hvor dativformen er unni, og en form unniu må formodes at være gået af brug før Ribe-indskriftens tid.¹²⁾

En nytolkning

Det kunne være en overvejelse værd, om der evt. kunne forsøges en tydning, der bevarer de indholdsmæssige fordele ved Aage Kabells udlægning og samtidig eliminerer nogle af de vanskeligheder - runografisk og sprogligt - som vi har set hos såvel Aage Kabell som hos

Niels Åge Nielsen. Et forslag til en normaliseret tekst kunne tage sig således ud:

UlfuR auk Opinn auk HotiwR!
Hjalp borr es wiþR þæima
wærki auk dwergynju. Bo-or!

I oversættelse:

»UlfuR og Odin og Højtyr!
Hjælp er boret mod disse (ting):
værk og »dværge-efterstræbelse«. Bo-or!«

Med teksten udlagt på denne måde er der med runeskallen ikke primært tale om en båret amulet, men om en del af en læges almindelige udstyr. Hertil hørte udover tænger, knive, bor o.lign. også magiske redskaber som runekraniet, idet en *læge* på den tid vel nærmest må opfattes som en slags troldmand eller *medicinmand*, der kendte til runernes brug og bl.a. gennem dem kunne have forbindelse til de højere magter, således at en funktion som en slags hedensk præst også kunne komme på tale. Da en trepanation altid har været en risikabel operation, der langtfra altid gik godt, kunne man tænke sig, at Ribe-kirurgen, for at sikre, at et heldigt udfald af operationen kunne afhjælpe lidelsen, har læst teksten på kraniestykket op: Han har anråbt Odin om hjælp, dernæst nævnt hvilke lidelser operationen skulle hjælpe mod: *værk*, d.v.s. stærke hovedsmerter, migræne og *dværge-efterstræbelse* (se nedenfor) og udtrykt det magiske ord *bor* med kunstigt forlænget udtale *bo-or* som en slags maning eller besværgelses-galder (tryllesang) lige før selve indgrebet; for det var gennem det borede hul ondet skulle slippes ud. Hullets placering lige foran det ord, det indholdsmæssigt hører sammen med, er da også logisk nok. Dette ord kan være bydemåde af verbet *bora* = *bore* eller navneordet *borr* = *bor* eller *hul*. Der har altså været tale om en slags magisk foregribelse af selve operationen

(eller måske en slags erstatning for den), således som også Aage Kabell opfatter hensigten med indskriften.

Indskriftens datering

Såvel runografisk som sprogligt afslører indskriften, at den hører 700-tallet til, snarest anden halvdel af århundredet, hvilket også harmonerer med den arkæologiske datering. Vi er i tiden før det yngre runealfabets færdigudvikling. Det viser de gamle runer H, M (og A), som risteren stadig har fundet det naturligt at anvende, over for de nye runeformer, bl.a. k og s. Runografisk falder indskriften således pænt sammen med den såkaldte overgangstids øvrige indskrifter, f.eks. runestenene fra Helnæs, Flemløse og Snoldelev. Sprogligt viser tillige former som *WiþR*, *wærki* og de to Odins-navne *UlfuR* og *HotiwR*, at vi befinder os i olddanskens allertidligste tid. Vi har overgangen *R > r* efter tandlyd (t, d og þ) omkring 900, således at *wiþR* bliver til *wiþr* = *ved, mod*.¹³⁾ *Wærki* er dativ af *wærkR* = *værk, smerte*. Ordet er en maskulin ja-stamme, der i norrøn tid ligesom i-stammerne er uden -i i dativ (altså verk ligesom gest af gest). I urnordisk har ordet dog endnu -i (som f.eks. *gasti). Formen *wærki* med bevaret -i er således en gammeldags form.

UlfuR er sandsynligvis et ellers ukendt navn på Odin som *ulveguden*. Odins ulve hedder *Geri* og *Freki* (jvf. Edda-kvadet *Grimnis-mál*, vers 19), og de hører ligesom hesten *Sleipner* og ravnene *Hugin* og *Munin* til Odins symboldyr. Navnet kan opdeles i *Ulf-* + et suffiks *-urr*, der kan have forskellig oprindelse. Det kendes også fra andre mytologiske navne som *Véurr* (= Thor) og *Viþurr* (= Odin). Suffikset med *-R* kan ifølge Aage Kabell forklares ved *-RR* (svarende til *værr* af *vesa* = *være*) som et særligt kendetegn for navne på højere magter.¹⁴⁾ Men i de fleste tilfælde regner man dog med, at der i ord med denne endelse har været tale

om assimilering (*lydsammensmeltning*) af -rR til -rr, hvilket normalt noteres med r-runen, ikke med R-runen (som i þur = Þórr = Thor).¹⁵⁾ Man skulle derfor have ventet UlfuR ristet med -r. Da vi har synkope (stavelsessvind ved vokalbortfald) i nordisk fra ca. 600-tallet, kan r og R (i f.eks. *þunraR > *þorR > Þórr) først være kommet i berøring med hinanden efter denne tid, hvorfor deres assimilering (rR > rr) tidligst kan have fundet sted fra o. 700.¹⁶⁾ d.v.s. mindre end et hundredår før Ribe-indskriften blev affattet. Kan det da tænkes, at der endnu har været usikkerhed med hensyn til noteringen af assimilations-konsonanten på et tidspunkt, hvor *R-delen* stadig kan have været fornemmet?¹⁷⁾ Hvorom alting er, synes det ejendommelige form UlfuR fortsat at være et uløst problem i indskriften. Bur = borr (*bor*) derimod er ristet *korrekt*. Det er dog muligt, at der skal læses buri på stedet. I så fald får man en instrumental dativ, der kan oversættes med: *Hjælp er der ved boret mod værk...*

HotiwR, d.v.s. HotyR = *Højtyr*, kan også være et Odins-navn. Hor (eller hár) = *højer* er sig selv kendt som en betegnelse for guden, jvf. Hávamál = *Den Højes Tale*. Sammensætningen med -týr = *gud* er almindelige som Odins-navne i skjaldekvad og i Eddaen, eksempelvis Gautatýr, Fimbultýr og Hangatýr. Med tiwR er der tale om en overgangsform mellem urnordisk *tiwaR og olddansk TýR (en form, som optræder på den i 1987 fundne Malt-sten fra ca. 900), altså efter synkopen, men før w-omlyd af i til y. I flertal og dativ ental bevares dog vokalen i i olddansk, da w ikke bortfalder i disse former (jvf. oldnordisk tivar og tivi).¹⁸⁾

Om ordet dwerg-yn

Det med *dværg*sammensatte ord er ikke alene det ord, der har voldt forskningen de største

bryderier, det er samtidig nøglen til indskriftens gåde. De hidtidige tolkninger er enten stødt på indholdsmæssige eller runografisk/sproglige vanskeligheder, som ovenstående gennemgang har skullet vise. En skudsikker forklaring vil næppe kunne gives, men med læsningen dwerg-ynju er i hvert fald alle grammatiske og runografiske urimeligheder bragt ud af verden. Spørgsmålet er så, om ordet *yn* kan give en indholdsmæssigt tilfredsstillende forklaring i sammenhæng med *dværg*. Yn er en feminin jo-stamme med dativen ynju. Et sådant ord er kun belagt som elvenavn i en islandsk poetisk remse fra 1100-tallet, de såkaldte Þulur (IV, Áheiti, vers 5 og 6), men ordbøgerne giver ingen forklaring på ordets betydning.¹⁹⁾ Som jo-stamme kan ordet på sit urnordisk/germanske trin have heddet *wunjo, der er forgængeren for det moderne tyske ord Wonne, der betyder *fryd* og endvidere optræder som muligt runenavn for Þ = w i det ældre runealfabet. Det er ikke givet, at ordet -såfremt det har overlevet til det oldnordiske sprogtrin -ville have haft omtrent den samme betydning som i moderne tysk. For at anskueliggøre en mulig betydning er man derfor nødt til at søge endnu længere tilbage, nemlig til ordets indoeuropæiske rod. Denne må have heddet *uen- med grundbetydningen *stræbe, søge eller tragte efter* og heraf *ønske, lyst, fryd*, men også *arbejde sig til, lide, stride for* (sml. oldislandsk vinna = *arbejde, udrette, vinde* og gotisk winnan = *lide*) samt *vænne sig til* og *bo* (sml. tysk gewöhnen og wohnen).²⁰⁾ Den første betydning kunne passe fint som navn på elven i den islandske remse som den, der *stræber eller arbejder sig frem*. Men som begreb vil ordet snarere kunne tillægges betydningen *eftertragtelse, efterstræbelse, hjemsøgelse*. En anden nærliggende mulighed er at betragte yn som afledt af den enslydende indoeuropæiske rod *uen-, der betyder

slå, sære (sml. tysk Wunde og oldislandsk und = sår).²¹⁾

Vedrørende afledningen af ordet dværg har sprogforskerne ikke kunnet blive enige. Der er to hovedmuligheder: Den ene sammenstiller ordet med sanskrit dhvarás = *dæmonisk væsen*, således at ordets oprindelige betydning må være *skadeligt, bedragerisk væsen, en ond ånd*.²²⁾ Den anden udlægger ordet *sygdom, skavank, legemlig brøst* og sammenholder det med avestisk (oldpersisk) drva = *legemlig skavank* og lettisk drugt = *synke sammen*.²³⁾ Første betydning synes at passe udmærket sammen med ordet yn, altså *efterstræbelse, hjem søgelse af en ond ånd*, mens udlægningen *sygdom, skavank* forekommer at kunne stemme bedre overens med en betydning *slå eller sære*, altså *dværgeslag, dværgesår*; sml. udtryk som elverskud, d.v.s. sygdom, påført ved pileskud fra alfer (eller som i folkevisen af samme navn ved slag eller stik mellem skuldrene), og det norske dvergskot = *dværgeskud* om en kvægsygdom.²⁴⁾

Hvilken sygdom det drejer sig om, kan man derimod kun gisne om. I det sidste tilfælde er der nok tale om en legemlig lidelse, der dog godt kan have været lokaliseret til hovedet.²⁵⁾ I den første udlægning er det fristende at tænke på en sjælelig sygdom, f.eks. sindssyge,²⁶⁾ eller en anden dårligdom, som man dengang kan have troet påført patienten af en ond ånd, der havde taget bolig i hovedet på den syge. Og denne kunne man kun få sluppet ud ved at bore et hul i kraniet eller fingere et sådant indgreb ved brug af runeskallen i magiens tjeneste.

Noter og henvisninger

- 1) Erik Moltke: Et makabert runebræv. (Sønderjysk Månedsskrift 1973, nr. 12 (december), s. 377-389). Et sammendrag heraf findes i Skalk 1974, nr. 2, s. 18.
- 2) Erik Moltke: Runerne i Danmark og deres oprindelse. Kbh., 1976, s. 120-121 og s. 287-288. Se endvidere
- den engelske udgave »Runes and their origin, Denmark and elsewhere«. Kbh., 1985, s. 151-153, s. 161-162 og s. 347-348.
- 3) Jvf. Mogens Bencard: Fundforholdene omkring hjernekallen med runeindskrift. (Sønderjysk Månedsskrift 1973, nr. 12, s. 390-392).
- 4) Jvf. John Kousgård Sørensen: Odinkar og andre navne på -kar. (Namn och Bygd 62, 1974, s. 108-116 (s. 110)).
- 5) Dobbeltkonsonanten -bb- i HiAlbbu støder også an, ligesom de manglende dativ-enderiser i Twerkun og Egbor (efter forholdsordet wiþR).
- 6) Aage Kabell: Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe. (Arkiv för Nordisk Filologi 93, 1978, s. 38-47).
- 7) Denne sammenhæng foreslås også af Jens Juhl Jensen i en kronik i Information d. 29. april 1974 med titlen: »Hul i hovedet eller Runekraniet fra Ribe«. Han oversætter: »Ulfur og Odin og HutiuR. Hjælp til, at der bores et hul mod denne lidelse (hovedsmerter) og mod Tuirkunur« (lidelsens ophavsmand).
- 8) Jvf. Niels Åge Nielsen (1980), s. 280 (se note 9).
- 9) Niels Åge Nielsen: Vår Ribe runeskal en amulet? (Sønderjysk Månedsskrift 1980, nr. 10 (oktober), s. 276-280).
- 10) Niels Åge Nielsen: Danske runeindskrifter. Kbh., 1983, s. 53-58.
- 11) Harry Andersen: Er Hótýr et Odins-navn? (Sønderjysk Månedsskrift 1981, nr. 1 (januar), s. 21-23).
- 12) Jvf. Karl Martin Nielsen i en anmeldelse af Niels Åge Nielsens »Danske runeindskrifter« i Danske Studier, årg. 1985, s. 148-155 (s. 154).
- 13) Om wiþR-formens mulighed over for den ventede med -r kan henvises til Aage Kabells afhandling s. 43.
- 14) Jvf. Aage Kabell, s. 40-42.
- 15) Med dette R er der tale om en såkaldt palatal konsonant, en j-agtig ganelyd, der har været forskellig fra det almindelige, såkaldt alveolare »rullende« tunge-spids-r. Først henimod slutningen af vikingetiden falder disse to r-lyde sammen.
- 16) Sml. den blekingske Björketorp-sten (fra ca. 650), hvor formen -lausR endnu ikke er assimileret til -lauss (= -løss).
- 17) Sml. Helnæs-stenens rhuulfR (= RoulfR) og Læborg-stenens rhafnukatufi (= Rafnunga-Tofi), hvor rh- er en reminiscens af den ældre udtale med hr-.

Personnavneformen fatuR på den med Ribe-indskriften omtrent samtidige (og nu forsvundne) Nørre Brarup-sten fra Sydslesvig kan være en parallel til UlfuR, hvis -uR skal opfattes som et suffiks og ikke som stammevokal (u) + nominativmærke (R).

- 18) Jvf. Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk grammatik I, 1950 (2. udg.), s. 145 (§ 90).
- 19) I Lexicon Poeticum gives ingen forklaring på ordet, og i Jan de Vries: Altnordisches etymologisches Wörterbuch (1962) er det ikke med.
- 20) Jvf. J. Pokorny: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern/München, 1959, s. 1146-1147, og endvidere Der grosse Duden, Bd. 7: Etymologie, s. 770-771 (under Wonne).
- 21) Jvf. J. Pokorny (1959), s. 1108.
- 22) Jvf. H. S. Falk og Alf Tørp: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog, Kristiania, 1903-1906, bd. 1, s. 121.
- 23) Se Niels Åge Nielsen: Dansk etymologisk ordbog, Kbh., 1976 (3. udg.), s. 75 med henvisninger og Jan de Vries: Altnord. etym. Wörterbuch, s. 89.
- 24) Jvf. Ivar Aasen: Norsk Ordbog (1873), s. 120.
- 25) Jvf. C. C. Matthiessen: Skuddet i dansk sygdomstro, Kbh., 1967, s. 43: Her henvises under dværgskud til en oldengelsk trylleformel fra ca. 1000 mod »dværg« i betydningen »koldfeberens ridedæmon«. Og koldfeber (malaria) ledsages ofte af svære hjernesymptomer som heftig hovedpine og febevildelser.
- 26) Jvf. folkevisen »Jomfruen og dværgekongen«, hvor jomfruens bjergtagning kan udlægges som en sindslidelse (se Bengt Holbek og Lørn Piø: Fabeldyr og sagnfolk, Kbh., 1979, s. 98-106 og C. C. Matthiessen: Skuddet i dansk sygdomstro, s. 31-32).

Poul Erik Mørup f. 1949, bibliotekar. Bøgevej 32, 6600 Vejen.

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt

»Fra Ribe Amt« bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Redaktionen vil være taknemmelig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som mulig.

1/ Orientering skal anføres, at når der i litteraturlisten henvises til 1/ Egnsbogen 1988, så er det Grindsted-Billund egnen, der tænkes på, 2/ Lokalårbogen 1988, så er det Bramming kommune, der dækkes og 3/ Museumsavisen, så er det Holsted-Brørup-Vejen området, der dækkes af denne avis.

Historieformidling

Tidsskrifter

Egnsbogen 1988, Grindsted/Billund (med årets begivenheder), 64 s., ill.

Fra Ribe Amt XXIV-2, 1988 (Red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk; udg. af Hist. Samf. for Ribe Amt) 140 s., ill.

Lokal-årbogen 1988 (med glimt fra året 1988; red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen og K. Frøsig; udg. af Lokalhistorisk Forening for Bramming kommune) 110 s., ill.

Mark og Montre 1988 (Red. af J. Selmer, H. N. Jørgensen og P. Dragsbo; udg. af kulturhistoriske museer i Ribe Amt) 96 s., ill.

Museumsavisen nr. 18, 1988 (Udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening) 28 s., ill.

RAL-nyt 1-4, 1988 (Red. af O. Pedersen og J. D. Rasmussen; udg. af Ribe Amts Lokalhistoriske Arkiver) 14 s.

Ølgod Museum 1987 (med årets begivenheder; red. af S. Manøe) 70 s., ill.

Museer

Dragsbo, P.: Muscerne og de lokale og regionale bevaringsarbejder (Mark og Montre 1988 s. 88-91).

Jørgensen, H. N.: Museumsfilm (Mark og Montre 1988 s. 69-73).

Kierstein, E.: Fra ide til virkelighed (Mark og Montre 1988, s. 74-77).

Knudsen, S. Å.: Vejen udstillingen (Museumsavisen 1988 s. 10-13).

Tonn-Pedersen, A. og Selmer, J.: Karensminde (Mark og Montre 1988 s. 78-82).

Andet

Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1987 (Fra Ribe Amt 1988, s. 265-283).

Fabech, E. W.: Konserveringsanstalten i Ølgod, funktionen og fremtiden (Mark og Montre 1988, s. 83-87).

Jacobsen, P.: Registrant til Varde bys historie ca. 1850-1981 (Varde 1981) 434 s.

Arkæologi

Frandsen, L. B.: Mosaikstifter i Ribe - før og nu (Mark og Montre 1988, s. 58-60).

Frandsen, L. B. og Jensen, S.: Kongen bød (Skalk 1988, 4, s. 3-8).

Hvass, S.: De danske landsbyer var 1000 år om at slå rod (Humaniora 2, 1988, s. 7-9).

Jensen, S.: Et grubehus fra Darum. Bidrag til keramikudviklingen gennem 6 årh. e. Kr. (Kuml 1985, s. 111-121).

Knudsen, S. Å.: En brønd fra ældre jernalder på Vejen Vestermark ved Nordisk Solar (Museumsavisen 1988 s. 14-18).

Knudsen, S. Å. og Thuesen, K.: Omstridt runesten (Skalk 1988, 2, s. 3-9).

Madsen, P. K.: En udkant af middelalderbyen Ribe. (Mark og Montre 1988, s. 61-64).

Novrup, L.: Da jeg blev amatørarkæolog (Museumsavisen 1988 s. 4-9).

Robinson D. og Siemen, P.: En køpfuld korn (Skalk 1988, 4, s. 26-27).

Siemen, P.: Grave og bebyggelse fra ældre jernalder på kanten af Tjæreborgmarsken (Mark og Montre 1988, s. 52-57).

Besættelsestiden

Ipsen, L. G.: Flygtninge i Holsted og Aatrup (Fra Ribe Amt 1988, s. 216-222).

Olesen, V.: »Under jorden« i Ribe - april-maj 1945 (Frihedskampens Veteraner 1987, nr. 111, s. 11-35).

Landbrug, fiskeri og skovbrug

Landsbyer

Hvass, S.: De danske landsbyer var 1000 år om at slå rod (Humaniora 2, 1988, s. 7-9).

Mulvad, S.: Faurlund - en husmandskoloni fra 1788 (Fra Ribe Amt 1988, s. 223-227).

Gårdhistorie

Olsen, T.: Ølgod sogns slægts- og gårdhistorie (Ølgod 1988), 545 s., ill.

Tonn-Pedersen, A. og Selmer, J.: Karensminde (Mark og Montre 1988, s. 78-82).

Herregårdshistorie

Hald, C. T.: Et vestjysk herregårdsbibliotek. Lauritz Frederik Lautrups bogstue på Estrup (Fra Ribe Amt 1988, s. 228-238).

Hansen, S. I.: Om det middelalderlige stenhus på Ribe Kjærgård. (Fra Ribe Amt 1988, s. 239-244).

Knudsen, S. Å.: Barokke havevaser fra 1700-tallets Sønderkov (Mark og Montre 1988, s. 45-51).

Landboforeninger

Buchreit, A.: Ribe og Omegns Landboforening 1863-1988 (Ribe 1988), 96 s., ill.

Andet

Kaae, B.: Bramming egnen 1581 (Lokal-årbogen 1988, s. 80-87).

Manøe, S.: Bonden og Stavnsbåndet (Ølgod Museum 1987, s. 19-30).

Rasmussen, J. D.: Stavnsbånd og Vestjylland - blev bonden fri? (Esbjerg 1988), 32 s., ill.

Rasmussen, J. D.: Stavnsbåndets vestjyske realitet (Mark og Montre 1988, s. 29-30).

Fiskeri

Holm, P.: Vadehavsfiskeri (Mark og Montre 1988, s. 31-35).

Skovbrug

Manøe, S.: Kulbrænding i Påbøl plantage (Mark og Montre 1988, s. 14-21).

Selmer, J.: Københavnerplantagerne ved Vorbasse (Mark og Montre 1988, s. 3-13).

Industri og håndværk

Bak, O.: »Geniet« kom fra Bramming (Lokal-årbogen 1988, s. 59-61).

Dragsbo, P.: Ravjyder i 100 år (Mark og Montre 1988, s. 22-28).

Knudsen, S. Å.: Præstker Mølles istandsættelse - en arbejdsopgave (Museumsavisen 1988, s. 22-26).

Manøe, S.: Den sorte potte - jydspotten (Julhefte for SSF i Husum Amt, 1988, s. 9-12).

En ny tid: Vestjylland og Esbjergs industrialisering efter 1850; et bag-

grundmateriale til lærere (Esbjerg 1981) 15,2 blade.

Nørgård, E.: Fra Vanløse til Esbjerg. Om mødet med arbejderbevægelsen i dansk skolehistorie (Årbog for arbejderbevægelsens historie 1987, s. 157-173).

Riis, N.: Ølgod Rørvævsfabrik (Ølgod Museum 1987, s. 16-18).

Sørensen, T.: Vestfrost i 25 år; 1963-1988 (Esbjerg 1988), 89 s., ill.

Westphal, E.: Shangri-La A/S Westphals Fabriker (Egnsbogen 1988, s. 14-18).

Handel og service

Grindsted Brugsforening/Kvickly 75 år (Grindsted 1987) 24 s., ill.

Happel, P. Ø.: Billund varmeværk gennem 25 år (Egnsbogen 1988, s. 35-38).

Kusk, J.: Et jubilæumsskrift i anledning af Tjæreborg Brugsforenings 100 års jubilæum den 3. februar 1988 (Tjæreborg 1988) 18 s., ill.

Madsen, E.: Vand er ikke noget problem. Hejnsvig Vandværk (Egnsbogen 1988, s. 19-23).

Mortensen, N. K.: Grindsted El- og Varmeværk 75 år; 1912 - 1987 (Grindsted 1987) 60 s., ill.

Nielsen, E., Zebitz, J., Ortvad, U.: Østergården (Lokalårbogen 1988, s. 34-38).

Svendsen, T.: Tistrup Brugsforening 1888-1988 (Tistrup 1988), 36 s., ill.

Sørensen, C.: Gørding Biograf (Lokalårbogen 1988, s. 56-58).

Vorbasse Brugsforening 1887-1987 (Vorbasse 1987) 51 s., ill.

Willadsen, P.: Vejrup Andels Grovareforening (Lokalårbogen 1988, s. 39-40).

Trafik og kommunikation

Frederiksen, S.: Hjuldaampere og havnebro; om landingsbroen i Hjeriting (Esbjerg 1988) 112 s., ill.

Manøe, S.: Den sporløse jernbane. Sdr. Omme-Ølgod-Lunde banen (Fra Ribe Amt 1988, s. 199-215).

Aagesen, A.: Esbjergs trafikale baggrund ved midten af 1800-tallet (Bygd 1, 1987, s. 3-7, 10-11, 14-15).

Retsvæsen, toldvæsen

Degn, O.: Årligen en meget skøn told. Toldregnskaber og toldarkiver fra Ribe fra middelalderen til 1969 (Zise - Toldhistorisk Tidsskrift 1987, s. 129-140).

Socialhistorie

Jessen, H.: »En fattig og huusarm Families Datter« - en afgørelse af Vorbasse-Grene fattigkommission i 1807 (Fra Ribe Amt 1988, s. 155-159).

Lind, J.: Begravede i Vorbasse fra 1755 til 1813 (Fra Ribe Amt 1988, s. 160 - 168).

Kulturelle forhold

Arkitektur

Dragsbo, P.: Forstæder i Esbjerg 1900-1960; bebyggelsehistorie og bevaringsværdier (Esbjerg 1988), 117 s., ill.

Fabricius, N.: Hannes hus i Sønderho (Mark og Montre 1988, s. 36-44).

Søndergaard, S. M.: Bygningsrestaurering. Nogle synspunkter belyst med eksempler fra Ribe og omegn (Architectura 10, 1988, s. 133-155).

Søndergaard, S. M.: Salen på Sønderkov (Fra Ribe Amt 1988, s. 169-173).

Kunst

Christiansen, A.: »Mellem Gud og Mennesker« (Mark og Montre 1988, s. 65-68).

Esbjerg Kunstforenings Samling. Katalog over malerier, tekstiler, og kera-

miske arbejder (Esbjerg 1987), 114 s., ill.

Kunsten i Tistrup gennem 15 år: 1972-1987 (Tistrup 1987) 46 s., ill.

Kirkehistorie

Almindeligt

Eriksen, J. M.: Kirkefesten i Ribe (Ribe Stiftsbog 1988, s. 100-106).

Nyborg, E.: Kirke-sogenedannelse-bebyggelse (Hikuin 12, 1986, s. 17-44).

Kirkebygningen

Carl-Henning Pedersen i Ribe Domkirke (Ribe 1987) 16 s., ill.

Madsen, P. K.: En senmiddelalderlig klukflaske fra Ribe domkirke (Fra Ribe Amt 1988, s. 174-183).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Lønne, Ål, Ho og Oksby kirker (Danmarks Kirker, Ribe amt, hæfte 16, 1988).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Torstrup, Horne, Hodde og Tistrup kirker (Danmarks Kirker, Ribe amt, hæfte 17, 1988).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Ølgod, Ansager, Øse og Næsbjerg kirker (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæfte 18, 1988).

Nørlund, S.: Skjoldbjerg kirke (Egnsbogen 1988, s. 46-50).

Kirkelige bevægelser

100 år KFUK Esbjerg (Esbjerg 1987), 28 s., ill.

Uddannelse og skole

Clausen, T.: Varde By- og Oplands Handelsskole 1885-1985 (Varde 1985), 94 s., ill.

Jensen, G.: Skoler og skikkelser; træk af Blaabjerg kommunes skolehistorie 1737-1987 (Nr. Nebel 1987) 239 s., ill.

Årsskrift 1986 · Midtjyllands Landbo- og Husholdningsskole, Grindsted (Grindsted 1986) 55 s., ill. (udg. i anledning af skolens 25 års jubilæum).

Folkkultur

Foreningsliv

Andersen, T. R.: Bramming Sangforening (mandskor) (Lokal-årbogen 1988, s. 41-47).

Bundsgaard, I.: Afholdsbevægelse, krokampe og »Den personlige Friheds Værn« (Lokal-årbogen 1988, s. 62-75).

Elm, A.: Grindsted Skytteforening, en spillevende 100-årig (Egnsbogen s. 29-34).

Gurtenhoff, B.: »Teaterringen«. Lidt om teaterforeningsvirksomhed i Grindsted (Egnsbogen 1988, s. 24-28).

Sport

Tennisportens historie på Fanø; 1928-1988 (Fanø 1988) 23 s., ill.

Amatørteater

Egnsspillet: Frihed er det bedste guld (Holsted 1988) 26 s., ill.

Svendsen, T.: Guldklumpen. Egnsspil omkring Nørholm og Uhregård 1771-1790 (Tistrup 1988).

Politisk historie

Socialdemokraterne, Blåvandshuk; 1922-1987 (Blåvandshuk 1988) 61 s., ill.

Personallistorie

Bierman, H., Grindsted. Bierman, H.: »Der var engang...« (Egnsbogen 1988, s. 3-8).

Brüld, J., Ølgod. Manø, S.: En af Danmarks sidste rejsebude (Ølgod Museum 1987, s. 9-15).

Jensen, J. K., Gørding. Lauridsen, J. G.: Doktor J. K. Jensen, Gørding (Lokal-årbogen 1988, s. 88-93).

Jessen, M., Vejrup. Jessen E.: Kathrine og Mads Jessen, Vejrup (Lokal-årbogen 1988, s. 78-79).

Karkov, N. E., Bramming. Karkov, N. E.: Minder fra verdens navle (Lokal-årbogen 1988, s. 98-102).

Kleinberg slægten, Aarre. Slægten fra Kleinberg i Gunderup, Aarre sogn Skads herred (Skals 1987) 235 bl., ill.

Larsen, U., Oksbøl. Trad. Jazz AZ 1987: for klaver, banjo (guitar) og bas (Oksbøl 1987) 143 s. (S. 121-143: Uffe Larsen: En vestjysk jazz-musikers erindringer 1955-1985).

Novrup, L. Vejle. Da jeg blev amatørarkæolog (Museumsavisen, 1988 s. 4-9).

Sørensen, F. Oksbøl. Sørensen, F.: Mens som barn på landet jeg var hjemme (Fra Ribe Amt 1988 s. 184-198).

Tønnesen, T. J., Bramming. Tonnesen, T. J.: Tonnesens barndoms minder (Lokal-årbogen 1988 s. 48-55).

Willemoes, C., Ribe. Redaktør Willemoes; C. Willemoes (1867-1954) R., DM, K2, redaktør af Ribe Stiftstidende fra 1898, stifter af Ribe Turistforening 1899 (Ribe 1987) 26 s., ill.

Ribe amt eller dele deraf

Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1987 (Fra Ribe Amt 1988, s. 265-283).

Buchreitz, A.: Ribe og Omegns Landboforening 1863-1988 (Ribe 1988) 96 s., ill.

Dragsbo, P.: Museerne og de lokale og regionale bevaringsarbejder (Mark og Montre 1988, s. 88-91).

Dragsbo, P.: Ravjyder i 100 år (Mark og Montre 1988 s. 22-28).

Egnsbogen 1988 Grindsted/Billund (med årets begivenheder) 64 s., ill.

Fra Ribe Amt XXIV-2, 1988 (Red. af H. J. Larsen, A. Frandsen og J. Kusk, udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt) 140 s., ill.

Holm, P.: Vadehavsfiskere (Mark og Montre 1988 s. 31-35).

Manø, S.: Bonden og stavnsbåndet (Ølgod Museum 1987 s. 19-30).

Manøe, S.: Den sorte potte - jydepøtten (Julehæfte for SSF i Husum Amt 1988, s. 9-12).

Manøe, S.: Den sporløse jernbane. Sdr. Omme-Ølgod-Lunde banen (Fra Ribe Amt 1988, s. 199-215).

Mark og Montre 1988 (Red. af J. Selmer, H. N. Jørgensen og P. Dragsbo, udg. af kulturhistoriske museer i Ribe Amt), 96 s., ill.

Museumsavisen 18, 1988 (Udg. af Holsted-Brørup-Vejen Museumsforening) 28 s., ill.

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Lønne, Ål, Ho og Oksby kirker (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæfte 16, 1988).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Tørstrup, Horne, Hodde og Tistrup kirker (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæfte 17, 1988).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Ølgod, Ansager, Øse og Næsbjerg kirker (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæfte 18, 1988).

Nyborg, E.: Kirke-sognedannelse-byggelse (Hikuin 12, 1986, s. 17-44).

En ny tid: Vestjylland og Esbjergs industrialisering efter 1850; et baggrundsmateriale til lærere (Esbjerg 1981) 15,2 blade.

RAL-nyt (Red. af O. Pedersen og J. D. Rasmussen, udg. af Ribe Amts Lokalhistoriske arkiver, 1-4, 1988, 14 s.).

Rasmussen, J. D.: Stavnsbånd og Vestjylland - blev bonden fri? (Esbjerg 1988) 32 s., ill.

Rasmussen, J. D.: Stavnsbåndets vestjyske realitet. (Mark og Montre 1988, s. 29-30).

Svendsen, T.: Guldklumpen. Egnsspil omkring Nørholm og Uhregård 1771-1790 (Tistrup 1988).

Søndergaard, S. M.: Bygningsrestaurering. Nogle synspunkter belyst med

eksempler fra Ribe og omegn (Architectura 10, 1988, s. 133-155).

Billund kommune

Grene sogn

Happel, P. Ø.: Billund Varmeværk gennem 25 år (Egnsbogen 1988, s. 35-38).

Vorbasse sogn

Hvass, S.: De danske landsbyer var 1000 år om at slå rod (Humaniora 2, 1988, s. 7-9).

Jessen, H.: »En fattig og huusarm Families Datter«. En redegørelse af Vorbasse-Grene fattigkommission i 1807 (Fra Ribe Amt 1988, s. 155-159).

Lind J.: Begravede i Vorbasse fra 1755 til 1813 (Fra Ribe Amt 1988, s. 160-168).

Nørlund, S.: Skjoldbjerg kirke (Egnsbogen 1988, s. 46-50).

Selmer, J.: Københavnerplantagerne ved Vorbasse (Mark og Montre 1988, s. 3-13).

Vorbasse Brugsforening 1887-1987 (Vorbasse 1987) 51 s., ill.

Blåbjerg kommune

Jensen, G.: Skoler og skikkelser; træk af Blåbjerg kommunes skolehistorie 1737-1987 (Nr. Nebel 1987) 239 s., ill.

Henne sogn

Jensen, V. D.: Træk fra min mors barndoms- og ungdomstid (Fra Ribe Amt 1988, s. 145-154).

Blåvandshuk kommune

Socialdemokraterne, Blåvandshuk; 1922-1987 (Blåvandshuk 1988) 61 s., ill.

Ål sogn

Jørgensen, H. N.: Museumsfilm (Mark og Montre 1988, s. 69-73).

Sørensen, F.: Mens som barn på landet jeg var hjemme (Fra Ribe Amt 1988, s. 184-198).

Trad Jazz AZ 1987 (Oksbøl 1987) 143 s.

Bramming kommune

Kaae, B.: Bramming egnen 1581 (Lokal-årbogen 1988, s. 80-87).

Lokal-årbogen 1988 (med glimt fra året 1988) (Red. af F. Just, H. Benmouyal, K. Nielsen og K. Frøsig, udg. af Lokalhistorisk Forening for Bramming Kommune) 110 s., ill.

Bramming sogn

Andersen, T. R.: Bramming Sangforening (mandskor) (Lokal-årbogen 1988, s. 41-47).

Bak, O.: »Geniet« kom fra Bramming (Lokal-årbogen 1988, s. 59-61).

Bundsgaard, I.: Afholdsbevægelse, krokampe og »Den personlige Friheds Værn« (Lokal-årbogen 1988, s. 62-75).

Karkov, N. E.: Mindler fra verdens navle (Lokal-årbogen 1988, s. 98-102).

Darum sogn

Jensen, S.: Et grubehus fra Darum. Bidrag til keramikudviklingen gennem 6 årh. e. Kr. (Kuml 1985, s. 111-121).

Gørding sogn

Lauridsen, J. G.: Doktor J. K. Jensen, Gørding (Lokal-årbogen 1988, s. 88-93).

Nielsen, E., Zebitz, J. og Ortved, U.: Østergården (Lokal-årbogen 1988, s. 34-38).

Sørensen, C.: Gørding Biograf (Lokal-årbogen 1988, s. 56-58).

Hunderup sogn

Hansen, S. I.: Om det middelalderlige stenhus på Ribe: Kjærgård (Fra Ribe Amt 1988, s. 239-244).

Tønnesen, T. J.: Tønnesens barndoms-minder (Lokal-årbogen 1988, s. 48-55).

Vejrup sogn

Jessen, E.: Kathrine og Mads Jessen, Vejrup (Lokal-årbogen 1988, s. 78-79).

Willadsen, P.: Vejrup Andels Grovva-reforening (Lokal-årbogen 1988, s. 39-40).

Brørup kommune

Steinicke, J.: Brørup Kommune 1948-1988 (Brørup 1988) 296 s., ill.

Brørup sogn

Knudsen, S. Å.: Præstkær Mølles istandsættelse - en arbejdsopgave (Museumsavisen 1988, s. 22-26).

Folding sogn

Egnsspillet: Frihed er det bedste guld (Holsted 1988) 16 s., ill.

Knudsen, S. Å.: Barokke havevaser fra 1700-tallets Sønderkov (Mark og Montre 1988 s. 45-51).

Søndergaard, S. M.: Salen på Sønderkov (Fra Ribe Amt 1988, s. 169-173).

Esbjerg kommune

Dragsbo, P.: Forstæder i Esbjerg 1900-1960 (Esbjerg 1988) 117 s., ill.

100 år KFUK Esbjerg (Esbjerg 1987) 28 s., ill.

Esbjerg købstad

Christiansen, A.: »Mellem Gud og mennesker« (Mark og Montre 1988, s. 65-68).

Esbjerg Kunstforenings Samling (Esbjerg 1987) 114 s., ill.

Kierstein, E.: Fra ide til virkelighed (Mark og Montre 1988, s. 74-77).

Nørgaard, E.: Fra Vanløse til Esbjerg. Om mødet med arbejderbevægelsen i dansk skolehistorie (Årbog for arbejderbevægelsens historie 1987, s. 157-173).

Robinson, D. og Siemen, P.: En kopfuld korn (Skalk 1988, 4, s. 26-27).

Sørensen, T.: Vestfrost i 25 år; 1963-1988 (Esbjerg 1988) 89 s., ill.

Aagesen, A.: Esbjergs trafikale baggrund ved midten af 1800-tallet (Bygd 1, 1987, s. 3-7, 10-11, 14-15).

Guldager sogn

Frederiksen, S.: Hjuldamper og havnebro; om landingsbroen i Hjerting (Esbjerg 1988) 112 s., ill.

Tjæreborg sogn

Kusk, J.: Et jubilæumsskrift i anledning af Tjæreborg Brugsforenings 100 års jubilæum den 3. februar 1988 (Tjæreborg 1988) 18 s., ill.

Siemen, P.: Grave og bebyggelse fra ældre jernalder på kanten af Tjæreborgmarsken (Mark og Montre 1988, s. 52-57).

Fanø kommune

Tennissportens historie på Fanø 1928-1988 (Fanø 1988) 23 s., ill.

Sønderho sogn

Fabricius, N.: Hannes hus i Sønderho (Mark og Montre 1988, s. 36-44).

Grindsted kommune

Elm, A.: Grindsted skytteforening - en spillevende 100-årig. (Egnsbogen 1988, s. 29-34).

Gurtenhoff, B.: »Teateringen«. Lidt om teaterforeningsvirksomhed i Grindsted (Egnsbogen 1988 s. 24-28).

Grindsted sogn

Bierman, H.: Der var engang... (Egnsbogen 1988 s. 3-8).

Grindsted Brugsforening/Kvickly 75 år (Grindsted 1987) 24 s., ill.

Mortensen, N. K.: Grindsted El- og Varmeværk 75 år; 1912-1987 (Grindsted 1987) 60 s., ill.

Tønn-Pedersen, A. og Selmer, J.: Karensminde (Mark og Montre 1988 s. 78-82).

Årsskrift 1986 - Midtjyllands Landbo- og Husholdningsskole, Grindsted (Grindsted 1986) 55 s., ill. (udg. i anledning af skolens 25 års jubilæum).

Hejnsvig sogn

Madsen, E.: Vand er ikke noget problem. Hejnsvig Vandværk (Egnsbogen 1988, s. 19-23).

Sdr. Omme sogn

Westphal, E.: Shangri-La A/S Westphals Fabriker (Egnsbogen 1988 s. 14-18).

Helle kommune

Aarre sogn

Slægten fra Kleinberg i Gunderup, Aarre sogn, Skads herred (Skals 1987) 236 bl., ill.

Holsted kommune

Holsted kommune; historisk billedbog III (Holsted 1987) 64 s., ill.

Ipsen, L. G.: Flygtninge i Holsted og Aastrup (Fra Ribe Amt 1988 s. 216-222).

Ribe kommune

Ribe købstad

Carl-Henning Pedersen i Ribe Domkirke (Ribe 1987) 16 s., ill.

Dejn, O.: Årligen en meget skøn told. Toldregnskaber og toldarkiver fra Ribe fra middelalderen til 1969 (Zise-Toldhistorisk Tidsskrift 1987 s. 129-140).

Eriksen, J. M.: Kirkefesten i Ribe (Ribe Stiftsbog 1988 s. 100-106).

Frandsen, L. B. og Jensen, S.: Kongen bød. (Skalk 1988, 4, s. 3-8).

Frandsen, L. B.: Mosaikstifter i Ribe - før og nu (Mark og Montre 1988, s. 58-60).

Madsen, P. K.: En senmiddelalderlig klukflaske fra Ribe Domkirke (Fra Ribe Amt 1988, s. 174-183).

Madsen, P. K.: En udkant af middelalderbyen Ribe (Mark og Montre 1988, s. 61-64).

Olesen, V.: »Under jorden« i Ribe, april-maj 1945 (Frihedskampens Veteraner 1987, nr. 111, s. 11-35).

Redaktør Willemoes; C. Willemoes (1867-1954), R., DM, K2, redaktør af Ribe Stifts-Tidende fra 1898, stifter af

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt

Ribe Turistforening 1899 (Ribe 1987) 26 s., ill.

Seem sogn

Mulvad, S.: Faurlund - en husmandskoloni fra 1788 (Fra Ribe Amt 1988, s. 223-227).

Varde kommune

Varde købstad

Clausen, T.: Varde By og Oplands Handelsskole 1885-1985 (Varde 1985), 94 s., ill.

Jacobsen, P.: Registrant til Varde bys historie ca. 1850-1981 (Varde 1981) 434 s.

Vejen kommune

Knudsen, S. Å.: Vejen udstillingen (Museumsavisen 1988, s. 10-13).

Malt sogn

Hald, C. T.: Et vestjysk herregårdsbibliotek. Lauritz Frederik Laurups bogstue på Estrup (Fra Ribe Amt 1988, s. 228-238).

Knudsen, S. Å. og Thuesen, K.: Omstridt runesten (Skalk 1988, 2, s. 3-9).

Vejen sogn

Knudsen, S. Å.: En brønd fra ældre jernalder på Vejen Vestermark ved Nordisk Solar (Museumsavisen 1988, s. 14-18).

Ølgod kommune

Ølgod Museum 1987 (med årets begivenheder) (red. af S. Manøe) 70 s., ill.

Ansager sogn

Gamle billeder fra Ansager (Ansager 1987) 44 s., ill.

Tistrup sogn

Kunsten i Tistrup gennem 15 år: 1972-1987 (Tistrup 1987) 46 s., ill.

Svendsen, T.: Tistrup Brugsforening 1888-1988 (Tistrup 1988) 36 s., ill.

Ølgod sogn

Fabech, E. W.: Konserveringsanstalten i Ølgod, funktionen og fremtiden (Mark og Montre 1988, s. 83-87).

Manøe, S.: En af Danmarks sidste rejsebude (Ølgod Museum 1987 s. 9-15).

Manøe, S.: Kulbrænding i Påbøl plantage (Mark og Montre 1988, s. 14-21).

Olsen, T.: Ølgod sogns slægts- og gårdhistorie (1988) 545 s., ill.

Riis, N.: Ølgod Rørvævsfabrik (Ølgod Museum 1987, s. 16-18).

Beretning for året 1988

Søren Manøe

Vi vil indlede dette årsmøde ved at mindes et tidligere bestyrelsesmedlem fhv. seminarirektor Svend Mogensen, Ribe, der dog efter sin afgang fra seminariet boede i mange år i Gredstedbro.

Svend Mogensen døde d. 7. juni, kort efter at han var fyldt 92 år.

Svend Mogensen var født i Østjylland og fik en teologisk uddannelse. Det blev nu ikke præstegerningen, men seminarieundervisningen der blev Svend Mogensens livsgerning. Først i Århus og fra 1947 som forstander for Ribe Seminarium.

I 1957 blev Mogensen indvalgt i Historisk Samfunds bestyrelse, og blev hurtigt medlem af årbogens redaktion en post han holdt helt til afgang fra bestyrelsen i 1977. Som medlem af årbogens redaktion fik han indflydelse på årbogsstoffet, og hans store historiske viden og kravet til kvalitet blev værdsat i bestyrelsen.

For hans indsats gennem 17 år for Historisk Samfund vil vi i taknemmelighed mindes Svend Mogensen.

I bestyrelsens beretning for sidste år nævnte jeg, at bestyrelsen så med stor bekymring på foreningens underskud for 1987, og samtidig at de foregående 4 år også havde udvist et underskud, samt at bestyrelsen ville forsøge at mindske dette underskud i 1988, også selv om det ville komme til at gå ud over foreningens initiativer.

Ser vi på regnskabet for 1988 kan vi med tilfredshed konstatere, at de foregående 5 års underskud nu er vendt til et overskud på 22.366 kr. Bestyrelsen har kritisk taget vores engagementer op til vurdering, foretaget kraftige besparelser, strammet økonomien op, hvor det har været muligt, og glædeligt er det så at kunne konstatere, at resultaterne har båret frugt.

En væsentlig faktor har været bestyrelsens beslutning om ikke at foretage bogudgivelser i indeværende år ud over naturligvis vores årbog. De foregående års mange udgivelser har været af største betydning for udbredelsen af kendskabet til amtets historie, men adskillige bøger har været tabsgivende for foreningen, og det kan vores økonomi ikke holde til over en længere periode. Derfor besluttede vi at føre en lav profil på dette område, og ligesom se at oparbejde en kapital til at kunne varetage denne vigtige side af vort arbejde: at kunne udbrede kendskabet til vor egne historie gennem publikationer. Stadig mener

vi, at Historisk Samfund for Ribe amt må være det rette organ for udgivelsen af historie, der dækker større geografiske og emnemæssige områder. Vore andre initiativer har i årets løb ikke ændret sig, vore undersøgelser fortsætter, og vore udflugter og møder vil stadig være spændende tilbud til vore mange medlemmer.

Sidste års årsmøde på Askov blev overværet af ca. 100 deltagere, der fik en spændende oplevelse ved foredraget af museumsdirektør Mogens Bencard, Rosenborg Slot, der berettede om de politiske forviklinger for *den udvalgte prins* Chr. IV's søn Christian. Også et stort antal deltog i Historisk Søndag, som i år gik til Folding kirke, Sønder-skov Hovedgård, som er under restaurering, og til Holden Hansens gård *Stenbrogård* ved Brørup, hvor vore medlemmer kunne tage den nyfundne runesten i øjesyn. De forskellige steder var der kyndige lokale guider, der levende fortalte om stedets historie.

Efterårsmøde blev holdt i Hejnsvig, hvor redaktør af *Danmarks Kirker* Niels Jørgen Poulsen, Nationalmuseet fortalte om Hejnsvig kirke. Bagefter blev mødet forlagt til Hejnsvig skole, som gav os husly, og hvor Niels Jørgen Poulsen holdt et lysbilledforedrag om *Det vestjyske kirkebyggeri*. På den skønne solrige sensommerdag var mange mødt op til dette interessante emne.

Som noget nyt blev efterårsmødet holdt en lørdag eftermiddag og ikke en hverdagsaften som normalt. For denne ændring har mange af vore medlemmer udtalt sig meget positivt.

Vi havde i sommer den fornøjelse at have besøg af Historisk Samfund for Fyn. Besøget var henlagt til Ribe egnen med bl.a. Ribe, Kammerhusen og Brøns kirke. Vi havde en dejlig dag sammen med fynboerne. Besøget var en genvisit, idet vi jo forleden år havde aflagt dem et besøg.

I anledning af stavnsbåndsåret lavede vi en bogpakke på 3 bøger, som havde et landbrugstema, nemlig *Kjære Broder*, *Niels Kristensens Breve* og *Landbrugets Historie på Varde-egnen*. Mange medlemmer benyttede sig af dette gode tilbud.

I samme anledning havde Jørgen Dieckmann skrevet om stavnsbåndet i Vestjylland, et hæfte, som udkom sidst på året, og som kan erhverves ved henvendelse til vores ekspedition.

Bestyrelsen er naturligvis ikke gået i hi, hvilket også vore nævnte aktiviteter tyder på, og der har da også været gjort en indsats for vor næste publikation, som bliver en bog med titlen *Træet i stenen - Niels Hansen Jakobsens grav- og mindestene*. Det er vort bestyrelsesmedlem pastor Agner Frandsen, der i nogle år har indsamlet stof til bogen. Han fortalte om bogen på årsmødet i Askov, og dette har antagelig bevirket en stor interesse, idet der allerede på forhånd er solgt 350 eksemplarer - et godt tegn på succes. Bogen forventes at kunne udkomme til eftersommeren.

Bestyrelsen har i det forløbne år ikke ændret sin sammensætning, og der har været holdt 2 bestyrelsesmøder.

Inden beretningen slutes vil jeg bringe Historisk Samfunds tak til Kulturministeriet, Ribe Amtsråd og Kommunerne i Ribe amt for en god støtte til vort arbejde, selvom en enkelt kommune svang sparekniven og slettede sit tilskud til os i 1988, kommunen har imidlertid lovet os et tilskud i 1989. Der skal også lyde en tak til sparekassen *Bikubens* afdelinger i Ribe og Esbjerg for tilskud samt til Anne-Lise og Aage Dahls fond, Ølgod tillige med Oskar Nielsen A/S, Esbjerg for en værdifuld økonomisk håndsrækning.

En stor tak også til vore mange trofaste medlemmer - vi havde håbet at kunne styrke medlemstallet i 1988, noget tyder kun på, at vi holder medlemstallet. Derfor vil vi be-

de vore medlemmer både de der er til stede her på årsmødet, som de der læser beretningen i årbogen, at de vil være vore ambassadører og gøre en aktiv indsats for at vække interessen for Historisk Samfund for Ribe Amt.

Nye medlemmer

Bramming: Knud Rabek, *Brørup:* Åge Pedersen, Ruth Randeris, *Esbjerg:* H. P. Fogd, Annette G. Hansen, Majbrit Jensen, Lene Pagh Kristensen, Benny Lange, Morten Mortensen, Inger Veth, *Frisvad:* Gunnar Hansen, *Føvling:* P. Svarrer, *Fåborg:* Esther Iversen, Eva Sø, *Gesten:* Niels Grønbæk, *Glejbjerg:* H. C. Andersen, *Gredstedbro:* Anne E. Vejrup, *Holsted:* Hans Larsen, Poul Pedersen, Jørgen Steinicke, *Læborg:* Birthe Hansen, *Ribe:* Martin Grün, Henrik Møller, *Sig:* Bente og Niels Holm, Knud Nielsen, *Vårde:* Frede Andersen, Dagny Christensen, Ruth Hansen, N. K. Larsen, Birgit Jespersen, Grethe Sørensen, *Vejjen:* Hans Henrik Boysen-Møller, Mogens og Ilsebill Glass, Poul Erik Mørup.

Uden for amtet:

Tårn: Helen Kristensen.

Regnskab for året 1988

INDTÆGTER

Kontingent		102.942,54
Tilskud:		
Ribe Amt	12.000,00	
Kommuner i Ribe amt:		
Billund Kommune	1.000,00	
Blaubjerg Kommune	700,00	
Blaavandshuk Kommune	700,00	
Bramming Kommune	500,00	
Brørup Kommune	450,00	
Esbjerg Kommune	1.700,00	
Fanø Kommune	500,00	
Grindsted Kommune	1.000,00	
Helle Kommune	450,00	
Holsted Kommune	1.060,00	
Ribe Kommune	1.000,00	
Varde Kommune	1.250,00	
Ølgod Kommune	800,00	
Øvrige tilskud:		
Bikuben Esbjerg	2.000,00	
Bikuben Ribe	400,00	
Oscar Nielsen A/S	1.000,00	
Anne-Lise og Aage Dahls Fond	<u>10.000,00</u>	36.510,00
Renter		<u>3.146,54</u>
Foreningsindtægter i alt		145.808,63
Bogsalg:		
Indgået ved salg		<u>18.284,34</u>
		<u>164.092,97</u>

UDGIFTER

Lønninger		11.536,21
Bestyrelsesmøder		2.529,07
Kontorholdsudgifter (telefon, kuverter, kontorartikler, tryksager)		3.040,25
Porto		14.089,70
Tidsskrifter, kontingenter, møder		5.937,54
Andre udgifter		1.164,30
Udgivelse af Årbog 1988		<u>83.845,14</u>
Foreningsudgifter i alt		122.142,21
Bogsalg:		
Lønninger		4.588,56
Kontorholdsudgifter		7.432,00
Porto		2.017,00
Udgivelsesudgifter, herunder trykning		<u>5.546,39</u>
		141.726,16
Årets overskud		<u>22.366,81</u>
		<u>164.092,97</u>

Status pr. 31/12 1988

Kassebeholdning pr. 31/12 88:

Saldo 1/1 1988	31.226,93	
Forøgelse i 1988	<u>16.558,79</u>	47.785,72

Boglagerets værdi pr. 31/12 1988:

Værdi pr. 1/1 1988	21.848,28	
Nedbragt ved salg i 1988	<u>10.000,00</u>	11.848,28
K. og T. Thomsens Mindelegat		<u>12.781,75</u>
		<u>72.415,75</u>

Fond (gravminder og mindestene)		1.210,55
Anden gæld (bøger i kommission)		5.702,44

Foreningens egenkapital pr. 31/12 1988:

Saldo 1/1 1988	53.135,95	
Boglagerets værdi formindsket	<u>10.000,00</u>	
	43.135,95	
Overskud i 1988	<u>22.366,81</u>	65.502,76
		<u>72.415,75</u>

Foranstående regnskab er revideret. Kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Esbjerg, den 7.2.1989.

Chr. Almhede

Jens Kusk

Fra de lokalhistoriske arkivers arbejdsmark i Ribe Amt i 1988

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL)

Endnu et år er gået, vel nærmest fløjet afsted, for også 1988 blev et begivenhedsrigt år for lokalarkiverne.

Det kan der fortælles meget om, men til en afveksling skal jeg forsøge at gøre det kort.

Organisation

Efter generalforsamlingen sidste år konstituerede bestyrelsen sig med Jørgen Dieckmann Rasmussen som formand og sekretær, Olga Pedersen som næstformand og A. Bjerregaard-Andersen som kasserer. Nora Olesen, vor suppleant, har deltaget i bestyrelsesmøderne.

Efter at en ledig arkivarstilling på Byhistorisk Arkiv er blevet besat og vi har fået en amtskonsulent (hvilket jeg vender tilbage til) ansat, har de to endvidere deltaget i bestyrelsesmøderne. Det sker ud fra den betragtning, at henvendelserne fra amtets lokalarkiver rettes til alle arkivarer ved Byhistorisk Arkiv, hvorfor arkivets medarbejdere bør have så bredt og godt et informationsgrundlag som muligt.

Aktiviteter

Ud over generalforsamlingen har RAL iværksat, eller søgt iværksat, en række forskellige aktiviteter for medlemmerne sidste år.

Efterårssæsonen blev indledt med forslag om en udflugt til Erhvervsarkivet og Landbrugsmuseet på Gl. Estrup, hvor vi bl.a. skulle have set stavnsbåndsudstillingen.

Turen måtte imidlertid aflyses på grund af manglende tilslutning. Det har faktisk undret bestyrelsen en del. Ganske vist var der tale om en heldagsudflugt og et arrangement til over 100 kr. pr. deltager. Prisen var dog under en 10'er i timen, og det får man ellers ikke meget for i dag. Programmet syntes vi også var i orden. Erhvervsarkivet rummer mange arkivalier af interesse for lokalhistorikerne, men der er ikke så mange, der kender og bruger arkivet. Det var noget af det, vi ville råde bod på. Og stavnsbåndsudstillingen på Gl. Estrup skønnede vi også måtte have interesse et år, hvor så mange lokalhistoriske arkiver

beskæftigede sig med netop det emne. Men der tog vi altså fejl.

Anderledes velbesøgt var studieturen til Landsarkivet i Viborg i november arrangeret i samarbejde med Sydvestjysk Egn- og Slægtshistoriske Forening. Over 60 personer deltog i turen, som gav mulighed for ca. 3 timers effektivt arbejde på Landsarkivets læsesal, som vi havde lejet til formålet. Ganske vist var det ikke lutter arkivfolk, der var med på turen, men de var flot repræsenteret.

I november måned holdt vi endvidere et orienteringsmøde om SLAs EDB-registreringsprogram for lokalhistoriske arkiver. ARKIBAS hedder det. Jeg har hørt nogen undre sig over, at vi på nuværende tidspunkt, hvor EDB-verdenen forekommer mange lokalarkivfolk fjern, holder et møde om netop det emne. Der var da også kun fire arkiver repræsenteret og otte deltagere i alt. Bestyrelsen anser det imidlertid ikke for sin opgave at afgøre, hvad der interesserer arkiverne eller ej. Vi må formidle tilbuddene, og så må man lokalt afgøre, om man vil tage imod dem eller ej.

Interessen for EDB er nemlig et godt udtryk for den forskellige udvikling inden for de lokalhistoriske arkiver. Umiddelbart ville man nok mene, at kun "såkaldte store arkiver" er interesseret i EDB. Sådan er det blot ikke, heller ikke i Ribe Amt.

I november var der atter arkivdag, og igen i Holsted, som er blevet vort tilholdssted for disse arrangementer. Indre Mission var emnet, aflødt af den indsamling af IM-arkivalier, som har pågået gennem de sidste par år og som nu nærmer sig afslutningen. Programmet startede med en redegørelse for indsamlingen, men hovedvægten lå på at se IM i lyset af andre bevægelser og høre en "levende erindring". Foredragsholdere var Jytte Skaaning, Esbjerg, Henning Ringgaard Lauridsen, Viborg, og Svend Thygesen fra Vorbasse. Der var 25 deltagere, men der havde været plads til flere. Det havde arrangementet fortjent.

Endelig har vi her i februar 1989 holdt registreringskursus. Der kommer stadig nye medarbejdere til arkiverne, hvilket var baggrunden for, at et velkendt emne blev taget op igen. Som noget nyt kunne arkiverne efterfølgende bestille konsulenttid. Et tilbud, som 6 arkiver straks benyttede sig af.

RAL har endvidere en aktivitet, der hedder RAL-nyt. I 1987 udkom det med 4 hefter - i 1988 blev det kun til eet. Det skyldtes bl.a., at stoffet ikke flyder så rigeligt. Medlemmerne må inderligt gerne indsende stof, men det er der ikke blevet tradition for. Lad mig derfor opfordre til, at man går hjem og overvejer muligt stof til meddelelsesbladet.

Andet

De lokalhistoriske arkiver har i 1988 næsten alle steder været impliceret i markeringen af stavnsbåndsjubilæet. Man har lavet udstillinger, arrangeret foredrag og rundvisninger, skrevet bøger eller artikler, eller måske leveret materiale til et af sommerens mange egnesspil.

Jubilæumsaktiviteterne har skabt stor opmærksomhed omkring de lokalhistoriske arkiver, som de forhåbentlig har kunnet leve op til, og som de forhåbentlig også kan leve op til i tiden fremover.

Stadig flere bliver nemlig opmærksomme på de væsentlige oplysninger, lokalarkivernes samlinger rummer. Det kan være i det små, f.eks. den private slægtsforskning, men det kan også være i det store. F.eks. opdager flere og flere kommunale forvaltninger mulighederne i vore samlinger for at bruge dem i administrativ henseende.

Som lokalarkivmand kan man på en og samme tid både blive glad for, men måske samtidig også en smule frustreret over det stigende antal henvendelser. Tiden bliver mere og mere knap. Det kniber at følge med i registreringen af afleveringerne, og der må lægges flere timer i arbejdet, end man havde regnet med. Det er næppe nogen trøst, men jeg tror, det bliver endnu værre. Arbejdstiden bliver nedsat og flere og flere får, frivilligt eller ufrivilligt, mere fritid. Arbejdet med lokalhistorie eller slægtsforskning er aktiviteter, som vil blive en stadig mere almindelig hobby. Dog er det andet og mere end tidsfordriv, men udtryk for flere og flere menneskers behov for at forstå og få et perspektiv på deres egen situation i en rodløs tid. Vi skal nok være opmærksomme på denne udvikling og forsøge at forberede os så godt som muligt.

Herunder hører arkivfolkens egen uddannelse. Med en stigende efterspørgsel efter lokalarkivernes ydelser må lokalarkivarerne også "ruste sig" til at klare situationen. Et væsentligt element heri er uddannelse og kurser. Vi skal både kunne bevare og formidle. Hvert arkiv burde således fast have mindst en deltager til hvert møde eller kursus i kredsen, og lokalarkiverne burde også være flittigere til at møde op til landsorganisationens arrangementer. På kurserne er der ikke blot megen lærdom at hente, men også mulighed for at opbygge et frugtbart, kollegialt samarbejdsnet.

Det er jo nemlig ikke ligegyldigt, hvordan vi behandler de materialer, der betroes os. Selv om vi har fornøjelsen af at arbejde med tingene her og nu, er det jo et arbejde for evigheden, vi udfører. Vi skal behandle arkivalierne forskriftsmæssigt, og i den forbindelse er vi Ribe Amts undervisnings- og kulturudvalg megen tak skyldig for den bevilling, der gjorde det muligt for os at ansætte en amtskonsulent med virkning fra 1/6 1989. Ansat blev Jytte Skaaning, som mange allerede kender. Måske er det ikke så meget, I har set til hende endnu. Men dels er ordningen jo også arrangeret sådan, at det fortsat er alle arkivarer ved Byhistorisk Arkiv, der kan yde konsulentbistand, dels er Jytte Skaaning og Morten Mortensen fuldt optaget af at færdiggøre registraturen over foreningsarkiver i Ribe Amt. Der er så mange ting at korrigere, at vi heller ikke nåede at få registraturen ud i 1988, men i 1989 skal det være. Som tegn på, at det skulle blive muligt, kan det oplyses, at den første regning fra trykkeriet er blevet betalt!

Et andet projekt, der nærmer sig færdiggørelsen, er projektet vider og vedtægter. Færdig bliver det på den måde, at vi udarbejder manuskript til en bog om emnet. Grethe Carlslund Petersen er allerede godt i gang, og vi satser på en udgivelse i efteråret 1989. Det bliver spændende, for bogen vil ikke blot være central for lokalhistorikerne i Ribe Amt, men vil også blive et centralt, nyt bidrag til den landbohistoriske forskning.

Konsulentens beretning

Som nævnt bevilgede Ribe Amts undervisnings- og kulturudvalg med virkning fra 1. juni 1988 20 konsulenttimer ugentlig til de lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt.

Rent praktisk er ordningen organiseret således, at ansættende myndighed er Centralbiblioteket for Ribe Amt med Byhistorisk Arkiv i Esbjerg som arbejdssted.

Ansæt i konsulentstillingen er som nævnt Jytte Skaaning, og fra næste år vil det blive hende, der aflægger konsulentens beretning. I en del af 1988 har lokalarkiverne kun haft undertegnede som konsulent, og hidtil har Jytte Skaanings arbejdstid, som nævnt, været koncentreret om foreningsarkivregistraturen. Dog bør hun tilskrives en stor del af succesen for arkivdagen i Holsted i november, hvor hun ikke blot selv stod for et af indlæggene, men også var hovedtilrettelæggeren af arrangementet.

Selve konsulentopgaverne har varieret meget. En række arkiver har anmodet om bistand til at omlægge deres registreringssystem. Konsulenten har så været ude for at rådgive, og måske også give en hånd med. Selve arbejdet kan konsulenten ikke påtage sig.

Andre hovedopgaver har været rådgivning i indretning af arkivlokaler. Arkiverne er ofte startet i det små og har

ofte taget til takke med ydmyge lokaler. Måske også lokaler, som man ud fra en bevaringsmæssig betragtning burde have sagt nej til at bruge. Heldigvis har der kun været tale om en overgangsordning. Udviklingen går i en anden retning nu: arkivernes lokaleforhold forbedres rundt omkring, og i rask tempo. Det er heldigvis blevet skik og brug, at man kontakter konsulenten med hensyn til råd og vejledning, inden man vælger nye lokaler og også beder om konsulentbistand med hensyn til indretning. Man kan hurtigt komme til at sætte penge over styr ved ikke at spørge. Også her kan princippet, "hellere forspørge sig end forgøre sig", anbefales. Det samme gælder ved mindre anskaffelser af inventar, indkøb af mikrofilm, m.m. som konsulenten har fået flere henvendelser om i det forgangne år.

Oftentimes finder konsulentbesøgene sted i aften timerne, men konsulenten kommer gerne. Blot må vi bede om et rimeligt varsel.

Arbejdsopgaverne i 1989 vil utvivlsomt blive mange. Dels er der, som nævnt, færdiggørelsen af registraturen over foreningsarkiverne, dels er der de løbende rådgivningsopgaver, kurser og anden undervisning. Mange arkiver arbejder med vedtægtsspørgsmålet, dels foranlediget af SLAs henstilling om standardvedtægter for lokalhistoriske arkiver, dels affødt af lokale behov som f.eks. menighedsrådsarkivsagen. Inden man går i gang med revision af sine vedtægter, vil det, som i så mange andre større spørgsmål, være en god ide at kontakte konsulenten.

Selv om der ikke mangler opgaver at fylde timerne ud med, vil der altid blive afsat tid til dette væsentlige spørgsmål.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund Kommune

Lokalhistorisk Arkiv

Billund Centret, 7190 Billund. Tlf. 75 33 24 72.

Åbningstid: Tirsdag 19-21 eller efter aftale.

Leder: Vagn Jensen, Bogfinkevej 7, 7190 Billund.

Tlf. 75 35 30 25.

Den for os altoverskyggende begivenhed i 1988 var Lokalhistorisk Forening for Grene Sogns 10 års jubilæum den 29. november. Foreningens jubilæum er nogenlunde lig med arkivets, hvilket fremgår af foreningens formålsparagraf: Foreningens formål er gennem aktiv, udadvendt virksomhed, at udbrede kendskab til og vække interesse for Grene sogns historie og at arbejde med indsamling af materialer og data, der kan belyse sognets historie.

At adskille forening og arkiv falder mange svært, hvilket er forståeligt, idet det altid har været - og fremdeles er - et lille hold "Tordenskjolds soldater" (foreningens bestyrelse), som passer begge dele.

Jubilæumsaftenen bød på foredrag og lysbilleder vedrørende Billund fra 1454 til 1800. Salen var fyldt til sidste plads, og den siddende bestyrelse havde udarbejdet et festskrift på 32 sider med mange illustrationer, som alle 135 medlemmer fik udleveret gratis.

Vi har et lille øverskud af heftet, som kan rekvireres for 25 kr. pr. stk. incl. forsendelse, såfremt nogen skulle have interesse i et lille tidsbillede af Billund by/Grene sogns historie.

Arkivet har i det forløbne tiår modtaget ca. 1275 afleveringer, som er registreret og udgør: Ca. 20 hylde meter arkivalier, 4.000 billeder, 1.000 lysbilleder, 50 gamle kort, lyd-bånd, videobånd m.v.

Arkivet er også et godt sted at besøge for slægtsforskere, idet arkivet efterhånden har 33 bind indeholdende: Kirkebøger, folketællinger, brandtaksationer, fattigprotokoller o.a. Endvidere har arkivet 28 mikrofilm med kirkebøger og folketællinger, og et mikrofilmlæseapparat, hvor disse kan aflæses og kopieres. Arkivet råder også over et godt fotokopiapparat med op- og nedkopieringsmulighed.

171 personer har indskrevet sig i besøgsprotokollen i 1988.

Vi har passet vort udstillingsskab i Billund Centret og arrangeret en enkelt større udstilling vedrørende Billund Andelsmejeri, som i juli måned kunne have fyldt 100 år.

I januar havde vi en "Hvad er det?"-aften, og i september var årlige bustur - denne gang til Lindeballe.

Vorbasse Lokalhistoriske Arkiv

Vorbasse Museum, Kirkegade 3, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 37 17.

Åbningstid: Tirsdag aften kl. 19.00-21.00 eller efter aftale med lederen.

Leder: Sven Tygesen, Stadionvej 4a, 6623 Vorbasse.

Tlf. 75 33 31 39.

Arkivet har i det forløbne år modtaget ca. 20 afleveringer, deriblandt en hel del pressefotos.

Der har været enkelte besøg, mest af slægtsforskere, der søger oplysninger bl.a. i kirkebøgerne.

Blåbjerg Kommune

Blåbjerg Lokalhistoriske Arkiv

Sønder Allé 21, 6830 Nr. Nebel. Tlf. 75 28 71 18.

Åbningstid: Mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde. Tlf. 75 25 40 72.

Det samlede antal afleveringer til arkivet i 1988 blev på 44. Flere af afleveringerne består af mange numre, f.eks. har vi modtaget 104 fotos fra Kvong sogn 1920.

I årets løb har der været 64 besøgende samt et hold lærere og et hold aftenskoleelever under ledelse af Gert Nørgaard.

I øvrigt kan oplyses, at arkivet har ligget stille i fire måneder. Bygningen vi havde til huse i blev solgt, og hele arkivet pakket ned, men i januar 1989 er arkivet flyttet ind i nye og langt bedre lokaler i Sønder Allé 21, Nr. Nebel.

Blåvandshuk Kommune

Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

Kirkegade 3, 6840 Oksbøl. Tlf. 75 27 15 48.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: L. G. Ipsen, Østparken 92, 6840 Oksbøl.

Tlf. 75 27 15 89.

Det forgangne år - 10-året for arkivets officielle indvielse, har budt på mangeartede opgaver, som alle hver for sig, har stillet store krav til arkivets frivillige medarbejdere, bl.a. i form af opsøgning af kildemateriale, besvarelse af mundtlige og skriftlige henvendelser og forespørgsler, samt udarbejdelse af lokalhistoriske artikler.

Antallet af afleveringer har stort set ligget som forrige

år. Blandt betydelige afleveringer kan nævnes 20 bind med udklip og fotos fra lokalområdet, dækkende perioden 1978-88 samt en række arkivalier fra en nær medarbejder af Johs. Kjærhøjl i Flygtningeadministrationen. Videofilmen om de tyske flygtninge i Oksbøl har som afsmittende virkning haft, at et stort antal tidligere tyske flygtninge afleverer effekter fra den tid til museum og arkiv.

Arkivet har været jævnt besøgt gennem året, men flere og flere skolesøgende og institutioner synes at have fået øjnene op for den hjælp arkivet kan yde i mange henseender.

Blandt projekter arkivet har ydet bistand til kan nævnes: Indre Missions 125-års jubilæum, Blåvand Radios 75-års jubilæum, registrering af gravminder i Aal og Ho-Oksby sogne samt registrering af tyske befæstningsanlæg fra 2. verdenskrig.

Som nyaktivitet har en af arkivets nye medarbejdere påbegyndt en række interviews med ældre personer i Blåvandshuk kommune, og vi håber herigennem med tiden at få opbygget et båndarkiv med lokale uskrevne beretninger.

200-året for stavnsbåndets ophævelse blev bl.a. markeret med en foredragsaften med forfatteren Knud Sørensen, Mors, arrangeret af menighedsrådet og arkivet over emnet: "Landbrugsreformerne og tiden der fulgte".

Bramming Kommune

Bramming Byhistoriske Arkiv

El-værket, Pederstræde, 6740 Bramming.

Åbningstid: 1/9 til 30/4 sidste mandag i hver måned kl. 19.00-20.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming.

Tlf. 75 17-4551.

Også 1988 blev et godt gaveår for Bramming byhistoriske arkiv. I årets løb indkom 49 afleveringer, som er lidt færre end året før, hvor man modtog 63 afleveringer.

Afleveringerne omfatter bl.a. fotos, beskrivelser, lyd-bånd, tryksager af lokal karakter, kataloger, foreningslove, regnskaber og protokoller.

Af forespørgsler eller henvendelser til arkivet forekomder i 1988 i alt 29, som medførte 18 mundtlige/telefoniske og 11 skriftlige besvarelser.

Arkivets bestyrelse har været repræsenteret ved et møde, og der blev i arkivet aflagt i alt syv besøg omfattende 32 personer, heraf 1 studiehold. Ved åbent-hus aftenen i vinter-sæsonen var der en halv snes besøgende.

Arkivet udleverede fotokopier fra samlingen i fire tilfælde, og der var fem udlån samt en henvendelse om slægtsforhold.

I årets løb blev der ved kommunal bistand opstillet de fornødne reoler til den store avisbogsamling, som arkivet modtog fra Vestkysten i 1987.

Arkivet runder 30 år i november 1989.

Darum Sognearkiv

Nørrebyvej 12, Darum, 6740 Bramming.

Åbningstid: Januar, februar og marts: Tirsdag kl. 19.00-21.00 og ellers efter aftale med lederen.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. 75 179330.

Darum Sognearkiv har i de tre første måneder af 1988 gennemført et kursus i læsning af gotisk skrift. Undervisningsmaterialet som var specielt sammensat til de 10 deltagere, bestod udelukkende af lokale arkivalier. Der blev lagt vægt på stigende sværhedsgrad, samt på at deltagerne fik kendskab til forskellige arkivalietyper, som man får brug for, hvis man vil gøre slægts- og lokalhistoriske studier.

Den store begivenhed i 1988 var som bekendt Stavnsbåndjubilæet og mange af arkivets aktiviteter kom derfor til at dreje sig om emnet: Stavnsbåndets ophævelse. Over en længere periode arbejdede skolens 7. klasse med emnet, hvor de benyttede sig af arkivet. Der blev i samarbejde med skolebiblioteket fremstillet undervisningsmateriale, heriblandt et hefte: En stavnsbunden fæstebønder, der købte sig fri (10 sider, ill., fremstillet i 60 eksemplarer). Hele projektet mundede ud i en udstilling på Darum skole. Udstillingen var suppleret med Amtscentralens plancheudstilling om emnet.

I 1988 fejrede Darum Brugsforening sit 100-års jubilæum. I den anledning leverede arkivet manuskript og billedstof til et jubilæumsskrift: Darum Brugsforening 100 år (16 sider, ill., fremstillet i 180 eksemplarer).

I august 1988 søgte Darum Menighedsråd Rigsarkivaren om dispensation til at anbringe menighedsrådsarkivalier i Darum Sognearkiv. Denne ansøgning blev afslået. Derfor gik sognearkivets bestyrelse i gang med at udarbejde nye vedtægter. Vi håber så på, når en række formelle ting er i orden, at få held med en fornyet ansøgning. Både amtsforeningen (RAL) og landsforeningen (SLA) har til sagt os deres støtte i denne sag.

Arkivlederen har holdt foredrag for Darum Borgerforenings Hyggeklub, medvirket ved et lærerkursus på Kjær-gård samt besøgt Nørremarkskolen i Ribe, alt sammen med Stavnsbåndsløsningen som emne.

Gørding Sognearkiv

Plejehjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding. Åbningstid: 1. og 3. mandag i hver måned kl. 19.00-21.00. Lukket i juli.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding.
Tlf. 75 17 82 50.

Gørding Sognearkiv har i 1988 modtaget ca. 35 afleveringer, heraf en del pressefotos fra Vestkysten. I årets løb har vi haft besøg af en del skoleklasser, både fra folkeskolen og handelsskolen i Vejen.

Vor årlige arkivaften var godt besøgt. Emnet var "Stavnsbåndets ophævelse i vort sogn" fortalt af Vagn Husted. Derefter "Hvad er det" med deltagelse af to lokale hold til at gætte.

I forbindelse med indvielse af vort nye flisfyrede varmeværk optog arkivet en diasserie som senere blev forevist for varmeværkets bestyrelse.

De gamles Hjem havde i sommer 50 års jubilæum og i den forbindelse leverede arkivet billeder m.v. til festarrangementet der, samt til avisen.

På vor årlige torvedag i juni solgte vi postkort med motiver fra Gørding og omegn, og blev interviewet af Radio Holsted.

Hunderup Sognearkiv

Kærgårdsvej 9, Hunderup, 6740 Bramming.
Åbningstid: I *vinterhalvåret*: Hveranden onsdag kl. 19.30-21.30 og efter nærmere aftale.
Leder: Jeppe Smidt, Puggårdsvej 3, Sejstrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 17 33 42.

Arkivet har i 1988 modtaget en del materiale, dog lidt mindre end det foregående år.

Arkivet har været behjælpelig med materiale til brug ved 100-års jubilæet for Hunderup-Sejstrup Forsamlingshus.

Fra stavnsbåndspillet "Nådigfruens Vilje", der opførtes på Riber Kjærgård, har vi modtaget videobånd samt drejebog over skuespillet.

Vejrup Sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming.
Åbningstid: Efter aftale med lederen.
Leder: Andreas K. Petersen, Rebelsigvej 7, Vejrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 01 69.

Vejrup Sognearkiv har i 1988 modtaget 46 forskellige afleveringer, mest i form af billeder.

Besøg på arkivet er meget ringe. Vi har haft enkelte henvendelser udefra om slægtninge.

Sidste vinter havde vi fornået at få de seks fra halvtredserne så kendte Humørpiger, her fra Vejrup, til efter 25 år at optræde igen. Der var ca. 400 mennesker på to aftener.

Vester Nykirke Sognearkiv

Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming.
Åbningstid: 1. mandag i hver måned kl. 14.30-16.30 samt efter aftale.

Leder: Louise Hansen, Hovedvej A 1, nr. 23, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. 75 19 10 37.

Vi vil fra Vester Nykirke Sognearkiv rette en varm tak til de i alt 28, som i år har betænkt arkivet med mange gode gaver. Yi er nu oppe på 233 grupper.

Arkivet har modtaget 1 skudmålsbog og 2 skattekvitteringsbøger. Fra dagbladet "Vestkysten" har vi fået forskellige fotografier af, hvad der er sket igennem året. Af folk her fra egnen har vi modtaget nogle billeder og fotografier fra Vester Nykirke. Desuden har vi fået bøger som gaver bla. "Danske Landmænd", hvori der også er omtalt landmænd her fra egnen med beskrivelse og fotografier. Fra Grimstrup Sparekasse fik vi 1 luftfoto af Endrup by med Endrupholm i forgrunden. I år har vi også modtaget legater og en pengegave, hvad arkivet er meget taknemmelig for.

Vi kan se af gæstebogen, at der har været gæster i arkivet blandt andet fra Varde, Esbjerg, København og Roskilde foruden de lokale, og således bliver vi holdt i ånde. Besøgene er ikke just i åbningstiden, men arkivet bliver for det meste adviseret i forvejen, også om, hvad de besøgende søger efter, så vi kan være lidt forberedte. Dejligt, når man kan hjælpe folk på rette spor, når de leder efter de forgangne slægter.

Brørup Kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup.
Åbningstid: Torsdag kl. 15.00-17.00 eller efter aftale.
Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup.
Tlf. 75 38 22 15.

Vi har modtaget 40 afleveringer i årets løb, og nogle af dem har været store. Fra en arkitekt har vi modtaget et stort arkiv med bygningsregnskaber og tegninger. Fra Ladelund Landbrugsskole årsskrifter fra 1905-1987. Ca. 900 fotos er indleveret, deriblandt 447 stk. fra dagbladet "Vestkysten" og 225 stk. fra Ellen og S. Lund-Sørensen. Forhandlingsprotokoller, kasse- og hovedbøger fra Harbjerg Kalksandstensværk 1905-1942, Vittrup Transformatorforening, Vittrup Kvægavlsforening og Brørup Gymnastikforening. Endvidere 10 stk. skøder vedr. Sønderkov Hovedgård, og meget mere af gamle skrifter og bøger.

Arkivets ordinære generalforsamling afholdtes den 4. marts, hvor formanden aflagde en udførlig beretning. Kassereren oplæste det reviderede regnskab, der balancerede

med kr. 20.665,95. Beretning og regnskab godkendtes. Ved valg til bestyrelsen genvalgtes Johs. Hansen og Laurits Clausen. I stedet for Ruth Vester, der ikke ønskede genvalg, valgtes Karen Knudsen. Som suppleanter genvalgtes Niels Søholm og nyvalgtes Aage Andersen. Revisorerne K. Frydendahl og P. Voldsgaard genvalgtes. Efter generalforsamlingen viste H. Nielsen lysbilleder fra Brørup omegn. Formanden takkede til slut Ruth Vester for hendes arbejde i 13 år som medlem af bestyrelsen.

Den 13. august havde vi udflugt til Tørning Mølle og Pamhede Skov ved Vojens. Der var 30 deltagere, og vi kørte i egne biler. Mølleriets blev gennemgået og Orla Sørensen fortalte møllens historie for os. Tidligere har der på stedet været en gammel herregård, som er nedbrudt for mange år siden, men voldene og nogle af de gamle fundamenter kan endnu ses. Vi kørte en rundtur i skoven, besøgte en gammel langdysse, - eller resterne heraf - og til slut var vi ude at bese den historiske Immervad Bro.

Sommerens store udflugt til Den gamle Ejderkanal fandt sted den 18. september. Vi startede fra Brørup om morgenen i dårligt vejr. Vi kørte ned gennem Sønderjylland og over grænsen ved Padborg, hvor vi hos Otto Duborg havde en halv time til at handle og få en kop kaffe. Derefter kørte vi ned gennem Sydslesvig forbi Slesvig og Egernførde til Ratmannsdorf, hvor vi så en restaureret sluse. Videre kørte vi til Holtenå, hvor vi spiste til middag på restaurant "Førdeblick". Vi fik en dejlig kotelet med ærter og gulerødder samt is til dessert. Derefter passerede vi Ejderkanalen ved Landswehr, og turen gik videre til Klein Königsförde, men det var efterhånden blevet til storm, men det var da tørvejr, når vi var ude af bussen. Dernæst kørte vi til Klüwensiek og derfra videre til Sehestedt, men et væltet træ spærrede vejen, så vi måtte den nærmeste omvej, men vi kom da til "Landhaus Sehestadt". Der fik vi en dejlig kop kaffe med kager til. Vi var inde at se kirken, og den var smukt pyntet, for der skulle være bryllup.

Derefter kørte vi ind til Rendsburg, forbi det store skibsværft "Norbiskrug", og under kanalen i en tunnel, og derefter over kanalen i en svævefærge, vistnok den eneste af sin art i verden. Færgen hænger i den store jernbanebro, som i en sløffe stiger, så der kan sejles under broen med ret store skibe. Broen er fra 1913, et mægtigt bygningsværk, men ikke særlig kønt.

Så havde vi en timestid til at gå rundt i byen, og det var nu blevet bedre vejr. På amtsgården - det danske forsamlingshus i Rendsbørg - spiste vi aftensmad. Efter at have ryddet op og sagt tak for et par dejlige timer, fandt vi bussen, og kørte ad motorvejen til Brørup, hvor vi var kl. 22. Vi var godt trætte efter en dejlig dag under Edith Ugentahls ledelse.

Den 11. november havde vi møde i bibliotekssalen med

lærer Holst fra Hygum ved Lemvig, der fortalte om sin rejse gennem Kina, Rusland og Randstaterne. Taleren fremviste en stor serie billeder. Mødet var godt besøgt.

Den 8. december afholdtes adventsmøde i bibliotekssalen. Det var denne gang amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen der var aftenens taler. Foredraget var Ladelund Landbrugsskoles historie, og den blev fortalt på en fremragende måde, og blev fulgt med stor interesse af tilhørerne. Der var ca. 50 tilhørere.

Esbjerg Kommune

Esbjerg Byhistoriske Arkiv

Torvegade 47, postboks 522, 6701 Esbjerg. Tlf. 75 18 18 55.
Åbningstid: Mandag-fredag kl. 10.00-16.00, torsdag tillige kl. 16.00-18.00.

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.

1988 blev det sidste år med små og uhensigtsmæssige lokaler. Indflytningen i nyindrettede lokaler i den gamle Tekniske Skole i Torvegade er fastsat til ca. 1. april 1989. Året har været præget af ombygningen af lokalerne i Torvegade, idet meget tid er gået med deltagelse i byggemøder, møder med arkitekt og ingeniør samt den øvrige planlægning af indretning af lokalerne.

Byhistorisk Arkiv har modtaget 199 afleveringer i 1988. Af større afleveringer har vi bl.a. modtaget fotograf Bøllings arkiv, vejsager fra Stadsingeniørkontoret, HK, Andelssmør samt Frikkes Auto.

Igen i 1988 har vi via en bevilling fra Ribe Amts kulturfond indkøbt mikrofilm til en central samling af mikrofilmmede statslige arkivalier.

Tilgangen af bøger på læsesalen, hvor centralbibliotekets lokalsamling findes, har været på 125 stk.

Besøgstallet lå i 1988 på ca. 2.600, hvilket er en mindre stigning i forhold til 1987. Brugen af samlingerne er ikke fuldt statistisk belyst, bl.a. på grund af personalemangel. Af skriftligt besvarede forespørgsler har der været 97. Antallet af udlån af fotos m.m. til andre arkiver, biblioteker og professionelle reproduktionsanstalter har været 251 med et samlet antal ekspederede enheder på 1.201 stk.

Med hensyn til indlån af arkivalier m.m. fra andre arkiver har der været 21 indlån fordelt på 41 indlånte enheder. Et sidste mål for aktiviteter er antallet af skriftlige henvendelser, hvor der var 1.104 indgåede og 415 udgåede.

Den 14. oktober åbnede udstillingen "Moderne tider i Esbjerg 1950-1970". Udstillingen var udarbejdet af arkivar Morten Mortensen, og bestod hovedsageligt af pressefotograf Knud Rasmussens billeder. I forbindelse med udstillingen, som var lavet som en del af "Kulturværksted 88", blev der udarbejdet et hefte, hvor Morten Mortensen bidrog med artiklen "Esbjerg i Voksealderen".

På campingtur ca. 1960. Et af billederne fra Esbjerg Byhistoriske Arkivs udstilling "Moderne tider i Esbjerg":
Foto: Knud Rasmussen.

I anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse udarbejdede Jørgen Dieckmann Rasmussen heftet "Stavnsbånd og Vestjylland - blev bonden fri?". Heftet blev udgivet i samarbejde med Ribe Amts Museumsforening.

I Byhistorisk Arkivs skriferække blev bogen "Hjuldamer og Havnebro" udgivet. Bogen er skrevet af Søren Frederiksen og er udgivet i samarbejde med Hjerting Borgerforening i anledning af foreningens 50-års jubilæum.

Af formidling i øvrigt har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Morten Mortensen og amtskonsulent Jytte Skaaning holdt foredrag, bl.a. i pensionist- og efterlønsforeninger. Der er ikke i 1988 lavet statistik over hvor mange og antallet af deltagere. Arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen har afholdt Folkeuniversitetskurser forår og efterår 2 gange 36 timer i "Arbejdet med lokalhistorie - Lokalhistorisk Værksted" og Jytte Skaaning har holdt Folkeuniversitetskursus i efteråret om "Folk på landet" i 36 timer.

Med hensyn til repræsentation i udvalg m.m. har arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen været medlem af be-

styrelsen for DHF, formand for SLAs styrelse fra 15. april 1988, formand for Ribe Amts Lokalhistoriske Arkiver, Esbjerg Museums og Byhistorisk Arkivs repræsentant i Esbjerg Byfond, formand for Sydvestjysk Egns- og Slægtshistoriske Forening og RALs repræsentant i Amtsmuseumsrådet for Ribe Amt. I underudvalg under SLA har han været medlem af SLAs arkivlovudvalg. Endelig har han været redaktør af tidsskriftet Fortid og Nutid.

Arkivar Morten Mortensen har været medlem af arbejdsgruppen bag "Kulturværksted 88" og af gruppen omkring forskningsinitiativer i SLAs underudvalg.

Ved møder og konferencer har Byhistorisk Arkiv været repræsenteret af følgende: Ved DHFs årsmøde var Byhistorisk Arkiv repræsenteret ved arkivar Morten Mortensen og amtskonsulent Jytte Skaaning, mens repræsentation til SLAs årsmøde udgjordes af arkivleder Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Morten Mortensen, amtskonsulent Jytte Skaaning, fotograf Brian Kristensen og overassistent Anette Rydahl.

Overassistent Anette Rydahl deltog i RALs arkivdag i

Holsted i kurset "Lokalhistoriske kilder uden for det lokalhistoriske arkiv" og i et kursus om "Bevering af fotografisk materiale".

Fotograf Brian Kristensen deltog i DKMs formidlingsmøde i marts 1988 i kurset "Filmproblemer - lokalhistoriske film".

Fotograf Brian Kristensen og overassistent Anette Rydahl deltog i SLAs arkivdage på Askov Højskole.

Arkivar Morten Mortensen deltog i SLAs forskningsseminar samt i RALs arkivdag i kurset "Indre Mission og lokalsamfundet. En opfølgning af indsamlings- og registreringskampagnen".

I første halvdel af 1988 var en 20-timers arkivarstilling vakant, idet vi efter Nete With Fogstrups fratrædelse havde søgt økonomiudvalget om opnormering af stillingen til fuldtidsstilling. Stillingen blev imidlertid ikke opnormeret, og vi fik først mulighed for at få den besat pr. 1. juni 1988, hvor cand.mag. Morten Mortensen tiltrådte. På grund af den lange vakance blev Morten Mortensen ansat på fuld tid indtil 31. december 1988.

Byhistorisk Arkivs fotografafdeling havde ansøgt om normering af yderligere en uddannet fotograf i stedet for en fotografelevstilling. Ansøgningen blev ikke imødekommet, og 1. august 1988 tiltrådte fotografelev Preben Josefson.

Fra 1. juni 1988 blev stillingen som amtskonsulent besat med cand.mag. Jytte Skaaning.

Vester Nebel Sognearkiv

Vester Nebel Skole, 6715 Esbjerg N.

Åbningstid: Onsdag kl. 9.00-11.00 og efter aftale.

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, V. Nebel, 6715 Esbjerg N. Tlf. 75 169089.

Året har ikke bragt så mange afleveringer, en enkelt kan nævnes. Pårørende til en kendt og meget afholdt gårdmand her fra sognet, som døde 1929, har lånt arkivet afdødes skøde, aftægtskontrakt samt en korrespondance med finansministeriet, som han havde ført. Altsammen til affotografering og arkivering.

Der har været nogle forespørgsler til kirkebøgerne fra interesserede slægtsforskere. De er blevet besvaret efter bedste evne.

Fra Landbohistorisk Selskab i Odense har vi fået tilsendt katalog over selskabets udgivelser. Vi har tilladt os at anskaffe tingbøger fra Skads herred med tilhørende sagsregister.

Der har været forespørgsel og besøg fra forsamlingshusets bestyrelse vedrørende billeder fra sognet, som findes i arkivet. Man påtænker en ophængning af fotostater med billeder fra sognet af bygninger og institutioner i forsamlingshusets sale. En opgave vi er gået i gang med.

Fanø Kommune

Sognearkivet, Nordby

Åbningstid: Tirsdag kl. 10.00-12.00, onsdag kl. 19.00-21.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø. Tlf. 75 162325.

Det er tirsdag eftermiddag i arkivet. En ung pige træder ind. Hun præsenterer sig, kommer fra Colorado, USA, og fortæller, at hendes forfædre kom fra Fanø, om vi mon har noget om dem. Da jeg spørger, om hun har nogle navne, svarer hun, at hendes oldefar hed Søren Jensen Clausen. Det giver et gib i mig, og jeg svarer: "Det glæder mig at hilse på dig. Så er han en tvillingebror til min morfar, Peder Jensen Clausen". Hun giver sig til at tude af bevægelse. Tænk at rejse så langt, og den første man henvender sig til, er en fjern slægtning. Så er der faktisk noget ved at arbejde i arkivet.

Det er typisk for Nordby-arkivet, at vi har mange henvendelser fra folk, der forsker i deres slægt. Men vi er også velforsynet nu, med fotokopier af alle kirkebøger fra 1611-1891 og alle folketællinger fra 1787 til 1906, ligesom vi har adskillige brandtaksations- og forsikringsprotokoller.

De sidste kan vi have meget glæde af, for vi har mange gæster, der har købt eller lejet et gammelt hus, som de gerne vil vide noget om, både hvordan det har været indrettet, og hvordan det har set ud. Evt. fordi de vil have døre og vinduer tilbage til det tidligere. De studerende har også opdaget, at der er noget at hente i vore gemmer, så vi har haft kunder både fra seminarierne og HF-kursus.

Fanø har haft et utal af fotografer, og en af dem, Carl Johan Kromann, efterlod både sine egne og faderens negativer, bl.a. 30.000 glasplader, til Byhistorisk Arkiv, Esbjerg. Derigennem er der dog faldet en appelsin i vores turban: I 1941 forlangte den tyske besættelsesmagt, at alle danskere (vist over 15 år) skulle have et legitimationskort med billede på. Det medførte et run på fotograferne. Derfor er vi nu så heldige, at vi via Kromanns billeder har et billede af knap 1000 af Fanøs daværende indbyggere med navn.

I 1988 har der været 171 gæster, og der har været 101 større og mindre afleveringer. De mange skriftlige og telefoniske forespørgsler må desværre ofte vente en rum tid, da medarbejderne jo virker på frivillig basis, og det ofte tager tid at finde svarene frem.

Igen i 1988 fandt Skads m.f. Herreders Brandkasse et beløb til begge Fanø-arkiver, hvorfor vi takker.

Sønderho-Arkivet

Åbningstid: Mandag kl. 19.00-21.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho, 6720 Fanø. Tlf. 75 16 41 14.

1988 blev i år enhver henseende det hidtil største i Sønder-Arkivets 5-årige historie:

Det hidtil største antal interesserede har aflagt arkivet et besøg. Det hidtil største antal mundtlige og skriftlige forespørgsler er blevet besvaret.

Det hidtil største interne arbejde er præsteret, idet en langtidsledig gennem 2. halvår har foretaget en registrering af størsteparten af arkivets samlede arkivalier indeholdende korrespondance (600-700 breve), regnskabsmateriale, protokoller m.v. vedrørende 12 Sønderho-Sejlskibsrederier.

Det hidtil største pladsproblem er opstået, og fortsætter samme aktivitetsniveau, kan det beregnes, hvornår de fysiske rammer sprænges.

Det hidtil største antal afleveringer er indgået, i alt 76, mere end dobbelt så mange som i 1987. De enkelte afleveringer omfatter fra 1 stk. til bundter af arkivalier, og repræsenterer en meget stor bredde i såvel art som tidsrum. Blandt andet regnskabs-, søfarts-, erindrings- og dagbøger, beretninger, artikler, udklip, mindeord, slægtsstaver, breve, skøder, gl. fotos, tegninger og kort, ældre lydoptagelser af Sønderhomusikken. Især bør nævnes foreningsarkivet fra det nu nedlagte Sønderho Bjergelaug, og som noget helt væsentligt "Gunnar Christensens Samling", der foruden forskellige artikler omfatter bl.a. skipper, møllejer m.m. Peder Thomsens Testamente fra 1806 og samme Peder Thomsens legat til efterkommere - kaldet "Blodpenge" - med regnskaber, registre og korrespondance helt frem til 1955. Desuden en betydelig samling skøder, obligationer, gældsbreve indenfor yderårene 1761-1873 - alt bearbejdet og transkiberet!

Dertil har arkivet selv indkøbt kopier fra Landsarkivet af (bygnings-) brandforsikringsprotokollerne 1801-1858 og 1858-1886, Sønderho Jordebog ført fra 1743-1884 samt anskaffet de længe savnede folketællingslister 1850-1855-1860-1870-1880-1890-1901-1906.

Udtil har arkivet især "vist ansigt" ved at afholde en filmaften i - og i samarbejde med - Sønderho Forsamlingshus. Ater blev de gamle 16 mm film kørt, og da det var midt i sommersæsonen, fyldtes Forsamlingshuset til bristepunktet, og flere måtte gå forgæves. Endvidere leverer Sønderho-Arkivet meget stof og redaktionel bistand til Fanø Lokalhistoriske Forenings skrift, der siden december 1987 er udkommet hvert kvartal til foreningens nu mere end 250 medlemmer.

Fra Sønderho Borgerforening har arkivet modtaget en skrivemaskine som gave, Kulturelt Samråd på Fanø har skænket arkivet Anne Marie Grønnegaards store 3-bindsværk SØNDERHOSLÆGTER 1630-1987, Fanø Spare- og

Laanekasse har foræret et læseapparat til microkort og endelig har Skads m.fl. Herreders Brandkasses Fond igen betænkt arkivet med en kærkommen pengegave.

Må vi også her udtrykke en tak til givnerne - og til alle, som på anden måde interesserer sig for og støtter Sønderho-Arkivet.

Grindsted Kommune

Lokalhistorisk Arkiv; Grindsted Bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. 75 32 09 00.

Åbningstid: Læsestuen: Mandag, onsdag og torsdag kl. 14.00-19.00, tirsdag kl. 10.00-19.00, fredag kl. 10.00-17.00 og lørdag kl. 9.00-12.00 (bibliotekets åbningstid). Arkivet: Mandag-fredag kl. 14.00-17.00 eller efter nærmere aftale med lederen.

På læsestuen findes der bl.a. kirkebogskopier indtil 1891 og folketællinger indtil 1906. Slægtsbøger, håndbøger for lokalhistorikere og registraturer over arkivets indhold.

Leder: Overbibliotekar Hans E. Eriksen. Tlf. 75 32 06 04.

Arkivet har i beretningsåret ingen store afleveringer modtaget, men til gengæld er indgået en jævn strøm af billeder og mindre arkiver (herimellem forenings- og virksomhedsarkiver) en del via Grindsted Museum. Fra fotograf C. Lund er erhvervet en portrætsamling af Grindstedborgere ca. 1900-1967 - i alt 725 fotografier. Håndbogsamlingen er kompletteret med hjælpelitteratur, registraturer og slægtsregistre. Ligeledes fotokopisamlingen, bl.a. med fødselsregistre for Grindsted kommune 1892-1932. En længe forberedt indsamling og udstilling af arkivalier til gårdhistorie blev af forskellige grunde stillet i bero.

Arkivassistent Jette Nielsen har deltaget i et 14-dages arkivkursus, og registreringen og katalogiseringen skrider godt frem. Det er nu faktisk muligt at finde alt væsentligt materiale gennem læsestuens kartoteker. Mulighederne for EDB-registrering i tilslutning til bibliotekets beholdningsregistrering undersøges.

Alle forhold taget i betragtning har 1988 været et godt arbejdsår. Arkivet har kontakt til de efterhånden mange forskellige institutioner, foreninger, grupper og enkeltpersoner, der arbejder med lokalhistorie, og benyttelsen har været god. For bedre at kunne dokumentere dette ville det dog være rart om alle huskede at skrive i besøgsprotokollen. Fra rigsarkivet er rekvireret 65 pakker og film til brug på læsestuen. Også langvejs fra opsiges arkivet ofte, og skriftlige forespørgsler kommer der også en del af. Hvad de sidste angår kan det desværre trække længe ud med besvarelserne. Sidst men ikke mindst bruges arkivet i bibliotekets daglige referancevirksomhed. Der er udlånt

ca. 120 billeder, film og dias og udleveret ca. 1000 fotokopier.

I anledning af stavnsbåndsjubilæet arrangerede arkivet og biblioteket en udstilling af originale kildekrifter samt landbrugslærer Jørgen Lisborgs tegninger af Grindsted-egnens gårde. Løbende udstilles gamle billeder til identificering. Mange vil gerne hjælpe, men det lykkes langtfra at få alle personer genkendt. Billederne er ved at blive for gamle.

På opfordring har arkivet fremstillet nye oplag af 2 tidligere udgivelser: "Statistisk - Oeconomisk Beskrivelse over Vaarbasse og Heinsvig sogne", ved Dr. P. N. Frost, 1819 og Knud Aagaard: "Veiledning ved en Gaards Drift i Hedeegne", 1811. De kan stadig fås for henholdsvis 16 og 32 kr. + evt. porto.

Der mangler heller ikke opfordringer til at udgive en lokalhistorisk årbog, der foruden en beretning først og fremmest skulle bringe prøver på det meget omfattende kildemateriale, som arkivet ligger inde med. Det er ikke den gode vilje, der har manglet, men i disse tider skal en sådan bog også gerne kunne sælges, og Grindstedmarkedet er vist tilstrækkeligt inddækket med egne bøger. Der store spredning, der har fundet sted indenfor det lokalhistoriske arbejde i kommunen de senere år, indebærer fordele, men også det modsatte.

Denne beretning kan jeg ikke afslutte uden at mindes 2 af arkivets faste støtter, der er gået bort i årets løb: Ejendomshandler Arne Pedersen og cand.mag. Randi Stendevad. Hver for sig stod de som eksponenter for lokalhistorie, når den er bedst.

Helle Kommune

Agerbæk Lokalhistoriske Arkiv

"Sognelunden", 6753 Agerbæk.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk.

Tlf. 75 196392.

Arkivet fik i 1988, ligesom året før, 10 afleveringer. Indholdet må karakteriseres som jævnt. Selv om det er småt, må man tænke på, hvor få mennesker, der levede på vor egn før i tiden. Af fotos har vi derimod fået rigtig mange; de er ikke optalt; men blandt godt med "de gamle".

Vi håber på at få god orden i billederne med bistand fra amtskonsulenten.

En lille tyvstart: I forgårs 25/2, havde vi indbudt til besigt af vore nye lokaler, mange var mødt op for at tage det nye i øjesyn; men forhåbentlig mere herom i beretning 1989.

Sommerudflugten gik i år til Skibelund med de mange minder, og de mange mindeværdige sten. Der var foredrag og kaffedrikning på Skibelund Efterskole.

Vor hjemlige lokalforening har desuden holdt 4 aftenarrangementer med foredrag og lysbilleder. Der har været 92 indskrevne besøgende + en del, som fik oplysning om forslægten.

Vi var selvfølgelig også med i den festivitas og udstilling, som foregik i Helle Hallen og samlede en masse mennesker i anledning af det stavnsbåndsløsningen for 200 år siden.

Fåborg Lokalhistoriske Arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6818 Årre.

Tlf. 75 195059.

Igen i 1988 er der afleveret materiale til arkivet. Foreningsprotokoller og nyt til Gårdhistorien, samt til forøgelse af de indkomne arkivalier.

Af henvendelser er det mest oplysninger til slægtsforskning, samt et par lærere der ønskede oplysninger om sognet til opgaver.

Lokalhistorisk Forening har haft følgende arrangementer:

Generalforsamling d. 9. februar. Derefter fortalte arkivlederen om lærer ved Slesbager Skole fra 1882-1914, Torben Klinting, som også var en god egnsforfatter.

Udflugten i juli gik i år til Åtte Bjerge, derefter besøg på grd. Knud Aage Bruuns private Landbrugsmuseum i Tobøl. Til slut fortalte grd. Eigil Sørensen om Åtte Bjerge, og Knud Åge Bruun om sit museum.

Den 20. oktober åbent-hus aften ved arkivlederen, der fortalte om grd. Iver Chr. Frederiksen, Fåborg, og om hans optegnelser her fra egnen. Han har skrevet til Dansk Folkemindesamling.

Til festen omkring stavnsbåndsophævelse den 18. og 19. juni i Helle Hallen hidrog arkivet med en udstilling om landbrugets udvikling efter Landboreformen.

Til byfesten i Fåborg i juli deltog vi med en udstilling med gamle billeder fra byen, fra sportsforeningerne og fra fælleslæsning.

Endelig deltog vi i en "Erhvervsudstilling fra Helle kommune" med billeder fra gamle og udgåede erhverv her fra egnen ledsaget af avisudklip.

Grimstrup Sognearkiv

Grimstrup Bibliotek, Grimstrup, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Dagmar Lyndgaard, Trehøjevej 16, Roust,

6800 Varde. Tlf. 75 192185.

Vi har haft 23 afleveringer i 1988, meget af det i form af pa-

pirer, som vi lånte til fotokopiering. Vi har haft 2 besøg og 2 forespørgsler.

Vi kørte en studiekreds i 87/88 som vi afsluttede med foredrag om Grimstrup kirke v/ Agnete Balslev, og Laurids Søgaard, Roushøje, fortalte om Ulvemosen (Roushøje-Næsbjergområdet).

I efteråret 88 påbegyndte vi en møderække med 4 foredrag i samarbejde med LOF, med tidligere beboere i Grimstrup sogn som foredragsholdere. Vi havde det sidste foredrag den 21/2 89 og møderne har været gode og velbesøgte. Vi deltog selvfølgelig også i Stavnsbåndudstillingen i Helle Hallen.

Derudover har vi jo måttet afgive Agnete Balslev til Assens området. Agnete har gjort et stykke arbejde herude og det er et stort tab for os. De kurser, de kurser, de har meget på samvittigheden.

Næsbjerg Sognehistoriske Arkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen, og den første torsdag i måneden fra 1830 til 1930.

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde. Tlf. 75267019.

Næsbjerg Sognehistoriske Arkiv deltog i årsmødet i Nordenskov med kopier af enkelte skøder og ældre aftægtsbreve.

Vi deltog i udstillingen i Helle Hallen i anledning af 200 året for Stavnsbåndets ophævelse.

Vi havde en vellykket aftenudflugt til Manø Ebbevej og Kammerslusen, og sluttede aftenen af med en tur med vægteren i Ribe.

Der har været 16 afleveringer til arkivet, en del billeder, protokoller fra A/S Nørbæk Plantage, skøder og pantebreve.

Sammen med N.R.U.I. og Sogneforeningen, har vi fået en film fra sidst i 30'erne overført på video.

Vi har haft en del forespørgsler fra personer, der arbejder med slægtsforskning. Vi har haft enkelte besøg ved aftensåbningen, og efter aftale.

Vi har i år fotograferet en del af sognets gårde og huse, og det er meningen, vi skal hele sognet rundt.

Starup Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Starup Sognebibliotek, Starup, 7200 Grindsted.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 3, 7200 Grindsted.

I årets løb er der indkommet billeder og oplysninger fra ejendomsbesiddere efter mødet "Gårdhistorie i ord og billeder" ledet af Valdemar Jørgensen og Gunnar Kristensen. Et lignende møde holdtes først i det nye år med ca.

100 deltagere, hvilket sikkert igen vil give billeder og oplysninger.

Efter pastor Østergård har vi modtaget forskellige skrivelser om: Starup Kirke, protokol over kirkesyn fra år 1862 til 1922 samt handel om halvdelen af Starup Kirke, tiendelister og liste over inventar og udskiftning af samme gennem mange år. Beskrivelse af den hellige kilde ved Starup Kirke. Uddeling af legater til de fattige, indkomne ved ofringer ved bryllup eller andre særlige lejligheder. Skrivelser angående restaureringen af Starup Kirke i 1957-58 foreligger også.

Vi har modtaget afskrift af Starup Fiskeriforenings protokol fra starten af 1942 til dato.

Før jul holdtes studiekreds i egnshistorie ved Olga Pedersen, Glejbjerg.

Øse Sognearkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde. Tlf. 75298159.

Året 1988 var præget af 200-året for bondereformerne med indsamling af materiale til en udstilling, der kunne belyse udviklingen i de 200 år, samt koordineringen med kommunens øvrige arkiver. Resultatet kunne ses ved jubilæumsfesten i Helle Hallen.

Afleveringerne har ikke været så mange, men nævnes skal et par større fra to af gårdene samt en del billeder.

I forbindelse med årsmødet havde vi Anette Tonn Petersen, Grindsted, til at fortælle om fester i gamle dage - meget interessant. Mødet var meget godt besøgt. En sommeraftentur gik til marsklandet ved Ribe med kvalificeret guide. Vi så museet i Vester Vedsted og drak aftenkaffe ved Ribe Kammersluse. Vi sluttede af med en byrundtur i Ribe sammen med vægteren.

Der har været en del besøg i arkivet udenfor åbningstiden og efter aftale. Men i åbningstiden har der kun været en enkelt besøgende. Vi har derfor besluttet at gå væk fra fast åbningstid, men man er velkommen efter aftale.

Der har været flere henvendelser pr. telefon og brev angående oplysninger om slægt.

Vi lider stadig under pladsmangel, men prøver at få kommunen til at hjælpe os.

Lokalhistorisk Arkiv for Årre Sogn

Årre skole, Skolegade 25, 6818 Årre.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Knud Lykke Christensen, Elmegade 11, 6818 Årre.

1988 har været et meget stille år. Der har kun været aflevering af nogle billeder.

Sammen med de andre lokalhistoriske arkiver i Helle Kommune lavede vi en udstilling i Helle-hallen i forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet. Vi havde bl.a. udstykningskort fra 1801 med. Det blev beundret af mange.

Som sædvanlig blev der i efteråret holdt årsmøde. Emnet var "Arvesølv". Museumsinspektør Ole Faber, Varde, fortalte og viste lysbilleder. Nogle af mødedeltagerne havde medbragt forskellige sølvtung. Nogle få af tingene vakte Ole Fabers interesse.

Lokalt havde vi landinspektør Herman Hansen, Årre, til at fortælle om udskiftningskortet fra 1801.

Alt i alt en god aften med ca. 35 deltagere.

Holsted Kommune

Aastrup Sognearkiv

Grenevej 10, 6752 Glejbjerg.

Åbningstid: 1. og 3. torsdag i måneden kl. 15.00-19.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg.
Tlf. 75 19 82 80.

Aastrup sognearkiv flyttede i foråret 1988 i eget hus. Det har betydet enormt meget for os, at vi nu har faste åbnings-tider, hvor publikum kan sidde på vor læsesal og studere de samlinger, vi nu har fået installeret i arkivæsker på hyl-der og i skabe.

Vores besøgstal har været helt overvældende. Omkring 300 personer har besøgt os siden åbningen, og når vi dertil lægger telefoniske og skriftlige henvendelser, har vi haft et travlt år. Der har også været flere henvendelser, da det er naturligt, at man gerne vil se, at de ting man afleverer, bliver opbevaret forsvarligt.

Af afleveringer af særlig spændende karakter i det forløbne år, kan nævnes, at vi har modtaget Simon Fåborgs erindringer. Simon Fåborg kom til Aastrup sogn i 1868 og da han i 1930'erne var blevet en gammel mand, satte han sig for at nedskrive sine erindringer fra barne- og mand-domsår. Det blev til et hæfte på 140 håndskrevne sider, der giver et enestående godt indtryk af, hvordan sognet og egnen så ud i slutningen af forrige århundrede.

I det forløbne år har vi haft flere arrangementer. Bl.a. en meget vellykket eftermiddag med Glejbjerg Pensionistfor-ening. Arkivlederen viste lysbilleder fra Sørine Andersen og Knud Høgsbro Østergårds efterladte billedsamlinger, og pensionisterne kommenterede til glæde og oplysning for begge parter. En glad og vellykket eftermiddag, som vi snarest vil gentage.

I den forløbne vinter har arkivlederen forsøgt sig som studiekredsleder, og 11 deltagere mødte op og læste gotisk skrift og diskuterede om, hvor man i landsarkiverne fin-

der hvad. Et vellykket arrangement på 30 timer, der også vil forsøges gennemført i det kommende år.

Lokalhistorisk Arkiv for Holsted Sogn

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. 75 39 20 10.

Åbningstid: Onsdag kl. 15.00-18.00, i perioden 1. oktober-1. april tillige tirsdag kl. 19.00-21.00.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat 75 39 22 59, træffes normalt i arbejdstiden på tlf. 75 39 20 66.

Året 1988 har arkivmæssigt været et frugtbart år. De regi-strerede afleveringer har dog været noget mindre i antal end i de foregående år, men til gengæld har volumen været betydelig større. I 1988 er der registreret 77 afleveringer omfattende 768 akter.

Blandt nogle af de interessante sager der er indkommet, skal nævnes arkivalierne fra I/S Holsted Apotek 1925-1977, som var et selskab, der ejede og drev den gamle apotekerbygning i den anførte periode. Ligeledes skal nævnes arkivalierne fra Stenderup lokale Gødningsforening 1916-1984, dele af arkitekt Dahl Niensens arkiv bestående af ca. 1 lbm. byggesager med relationer til Holsted kommune.

Noget af det mest interessante er dog 2 privatarkiver fra Aatte i Føvling sogn, som man har fået lov til at låne med henblik på kopiering og oversættelse.

Det ene arkiv, P. P. Lunds privatarkiv, omfatter gårdhistorie fra bøndernes frigørelse til omkring 1900, hvor man bl.a. kan følge P. P. Lund fra han kom til Føvling som en gældstynget mand til han døde som en velanskreven borger. Det andet arkiv er også gårdhistorie, men det specielle ved dette er, at det indeholder håndskrevne bøger skrevet af læreren ved Aatte skole til brug ved undervisningen af børnene omkring 1830. Disse 2 arkiver supplerer hinanden på forskellig måde, også fordi det første indeholder den overenskomst, hvorefter man fordelte skoleudgifterne i Aatte fra 1784. Oversættelserne af disse 2 arkiver fylder omkring 300 maskinskrivne sider.

Arkivet har i det forløbne år anskaffet alle de folketællingslister her fra området, som det har været muligt at få fat i samt begyndt på at samle realregistrene. Disse kopier er alle på mikrofilm og omfatter for folketællingslisternes vedkommende større områder end det nuværende Holsted kommune, således at man har visse muligheder for at hjælpe ud over kommunegrænsen.

Af arrangementer (foredrag o.lign.) har der i det forløbne år kun været 3 med deltagelse af ca. 150 personer. Man havde arrangeret en udstilling i anledning af biblioteksbygningens 10 års jubilæum og i forbindelse med et "Åbent Hus" arrangement, der var i Vestergade 17 omkring 1. oktober, havde arkivet ca. 200 besøgende. Derud-

6. klasse fra Jernved skole på arkivbesøg i Jernved sognearkiv. På billedet ses nogle af eleverne sammen med fhv. førstelærer Knud Primdal og klasselærer Betty Fievè. Foto: Hans Otto Kristensen.

over har arkivet haft 125 besøgende og forespørgsler.

Ud over anskaffelserne har man fået lokalerne istandsat med maling, nye reoler og andet samt afholdt en uforudset udgift af betydelig størrelse. Disse ting har selvfølgelig ikke kunnet gennemføres uden, at man har haft en fornuftig økonomi, hvilket også har været tilfældet. I 1988 hævdede kulturudvalget tilskuddet til arkivet med 50% til 10.000 kr. Dette tilskud har, sammen med den årlige gave fra læge Larsens legat og anden støtte fra private, gjort det muligt at gennemføre de opgaver, der er løst. Vi kan kun være tilfreds med den støtte og de lokale forhold, kulturudvalget giver arkivet, som bevirker, at arkivet kan drives på en forvarlig måde.

Tøbøl Egnarkiv

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Knud Aage Bruun, Ribevej 64, Tøbøl, 6683 Føvling. Tlf. 75 39 81 96.

Der har kun været et par indleveringer, angående personlige data. En del telefonhenvendelser er blevet besvaret. Nogle er blevet henvist til andre arkiver eller enkeltperso-

ner, hvoraf een førte til et ret så omfattende opklaringsarbejde for det pågældende arkiv.

Der er videregivet oplysninger til Tøbøl gymnastikforening, angående det forestående 100 års jubilæum i 1989.

Der er ikke foretaget udadvendt arbejde på grund af økonomien.

Ribe Kommune

Jernved Sognearkiv

Jernved Andelskasse, Gørdingvej 11, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Åbningstid: 1. tirsdag i hver måned kl. 19.00-20.00 eller efter aftale med lederen.

Leder: Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75 43 10 80.

I 1988 har arkivet modtaget otte afleveringer, bestående af protokoller, regnskabsbøger m.v., derudover er der modtaget gamle billeder, som gaver eller til lån for affotografering. En supplementsaflevering til en tidligere aflevering skal nævnes - her i fusionsårene, hvor sammenlægninger

til større enheder hører til dagens orden. Det drejer sig om Jernved Husmandsforening stiftet 1907 og som nu i 1988, efter 81 års selvstændig virke sammenlægges med Ribe Østeregns og Ribe Sønderegn's Husmandsforeninger, med det nye navn Ribeeegnens Husmandsforening. Jernved Husmandsforening afleverede til arkivet foreningens dirigentklokke med inskriptionen 1907-1982, samt den sidste protokol og kassebog.

Der har været afholdt en udstilling udenfor arkivet i forbindelse med Gredstedbro-julemessen i Kongeåhallen, hvor rigtig mange både ældre og unge stoppede op ved arkivets stand.

Jernved skoles 6. klasse har aflagt arkivet 2 besøg, hvorefter en gruppe på fire-fem elever kom igen for at få yderligere oplysninger til brug for skrivning af en stil over emnet "Jernved sogn i 100 år". Vi har efterfølgende fået oplyst, at eleverne havde haft megen nytte af besøgene. Det glæder os.

Jernved-filmen der er optaget i 1934, var blevet meget slidt og skør. Den er nu overført til video-bånd.

Lokale folks medvirken i Radio Ribes udsendelser er optaget på bånd.

Arkivet har fået nye vedtægter, der er godkendt af RAL og SLA, så vort medlemskab hos SLA er nu en realitet.

Ribe kommune ydede et tilskud på 1.000 kr. til arkivarbejdet.

Ribe Lokalhistoriske Arkiv

Gjørtzvej 3, 6760 Ribe. Tlf. 75 42 1700.

Åbningstid: Fredag efter aftale.

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien.

I 1988 har arkivet haft 146 besøgende og 52 skriftlige og telefoniske forespørgsler. Af materiale har vi udlånt 88. Der er modtaget 57 afleveringer, som p.g.a. personale- og tidsmangel blot blev lagt til side til forhåbentlig senere registrering.

Det har været meget frustrerende at arbejde i arkivet i det forløbne år. Da arkivet hører under biblioteket, går de økonomiske og personalemæssige nedskæringer også hårdt ud over arkivet. Men også kommunens manglende forståelse for betydningen af et velfungerende arkiv har gjort, at arkivet efterhånden ingen ressourcer har. Der har ikke været penge til at deltage i kurser, xeroxkampagner eller arrangementer. Den skemalagte åbningstid om fredagene har langtfra altid kunnet overholdes, da publikumsbetjeningen i biblioteket er kommet i første række. Der har ikke været penge til medhjælp overhovedet på arkivet, hvad der betyder, at der ingen udadvendte aktiviteter finder sted. Formidling i form af bl.a. udstillinger er helt indstillet.

Med andre ord: Arkivet kan kun efterhånden med nød

og næppe opfylde betingelserne for at være et lokalhistorisk arkiv. Der er ikke noget at sige til, at besøgende ofte undrer sig over, at netop i en by som Ribe, har arkivet så ringe vilkår.

Historisk Arkiv i Seem Sogn

Seem-Varming Skole, Skallebæk, 6760 Ribe.

Åbningstid: I skoletiden eller efter aftale med lederen.

Leder: Søren Mulvad, Varming Vesterby 9, 6760 Ribe.

Tlf. 75 44 11 77.

Der er afleveret en del småting, deriblandt et par samlinger kontrabøger fra Brugsen, som kan belyse landhusholdningsøkonomien i forskellige hjem. Der er kommet en næsten komplet samling DSK-Årbøger, hvori findes enkelte bidrag fra lokale krigsdeltagere. Endelig er der gennem Nationalmuseet erhvervet et uddrag på 66 sider erindringer af H. C. Frandsen, som var brugsforeningskommiss i nogle år i 30'erne. Det er meget livligt skrevne erindringer af en person med sans for iagttagelse af detaljen. H. C. Frandsen har siden skænket en række amatørfotos.

Arkivet har erhvervet næsten 20 store spoler smalfilm, som Arthur Sylvester optog i sognet i 1968/69. De er nu overført til videobånd ved villig hjælp af Ejnar Feddersen, Høm Video.

I løbet af sommeren aflagde arkivlederen besøg på Det kgl. Bibliotek i København, og gennemgik afdøde redaktør Aksel Lassens efterladte materialer vedrørende egnen her. Under gennemgangen blev det klart, at der måtte eksistere yderligere materiale fra det gamle Lustrup Birk, end det arkivvæsenet har registreret. Det lykkedes at finde frem til, at der findes en række protokoller dækkende perioden 1661-1714, hvilke nu er foranlediget optaget i registranterne og samtidig sikkerhedsfilmet. Arkivet har bestilt kopi af filmene. Endvidere er gennemgået politiprotokollen 1795-1822 for dette distrikt, foretaget en udskrift af en del ejerrækker til ejendomme i sognet samt optaget nogle bånd med ældre menneskers fortælling om deres liv.

Fra arkivet er udgået 2 skrevne artikler og holdt 2 foredrag. Der har været 12 forespørgsler og 2 besøg i årets løb. Arkivlederen har deltaget i 1 fællesmøde for arkivfolk i Ribe kommune.

Spandet Sognearkiv

Spandet Skole, Arnumvej 9, Spandet, 6760 Ribe.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Hans Agger, Arnumvej 22, Spandet, 6760 Ribe.

Tlf. 74 85 72 40.

I 1988 har arkivet modtaget 20 afleveringer. Blandt afleveringerne var et kort over Spandet sogn fra 1794.

Arkivet indledte året med et arrangement, vi kaldte: "Løm kommodeskuffen". Panelet bestod af Stig Jensen, Per Kristian Madsen og Lissy Thamdrup og Søren Mulvad gjorde Piet Van Deurs rangen stridig. I forbindelse med det pænt besøgte møde havde udvalget arrangeret en udstilling af kort, plancher, skøder, billeder m.m.

Imarts var lokalarkivfolk fra Ribe kommune inviteret til en fællesaften. Jørgen Dieckmann Rasmussen indledte med nyt fra amtet, hvorefter deltagerne kort orienterede om, hvad det enkelte arkiv havde arbejdet med i det forløbne år. I forbindelse hermed var ligeledes arrangeret en udstilling. Der var 20 deltagere.

Grundlovsdag gik sognevandringen i år til Fjersted skov, der formentlig er den sidste rest af de store Farrisskove. Vi fortsatte turen rundt om det store mergelleje, der i flere år forsynede den østlige del af Sønderjylland med mergel, som blev fragtet med "æ lille ban", der blev nedlagt i 1936. Vi sluttede i skolen med kaffe og den lokalhistorie der var aktuell i forbindelse med turen. Der var 50 deltagere.

Ved jubilæumsringridningen i Spandet havde vi på pladsen arrangeret en velbesøgt stand.

Vi indhenter stadig oplysninger om ejendommens historie og aflægger i den forbindelse af og til landsarkivet i Aabenrå et besøg. Samtidig arbejder vi stadig ihærdigt med registrering af indsamlede arkivalier.

Vi afviklede i 1988/89 et 36 timers slægtsforskningskursus med Anni Møller-Christensen som instruktør.

Menighedsrådet bevilligede i 1988 arkivet 2000 kroner til kopiering af kirkebøgerne i Aabenrå.

Lokalhistorisk arkiv for Vester Vedsted sogn

V. Vedsted Skole, V. Vedsted Byvej 55, V. Vedsted, 6760 Ribe. Åbningstid: 1. mandag i måneden kl. 18.00-19.00 eller efter aftale.

Leder: Anni Møller-Christensen, Sdr. Kirkevej 17, V. Vedsted, 6760 Ribe. Tlf. 75-44-58-59.

Det udadventede arbejde på lokalarkivet begyndte i 1988 med planlægningen af en udstilling på V. Vedsted skole.

I samarbejde med V. Vedsted skole fik lokalarkivet mulighed for at vise en vandrestilling lavet i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse. Denne udstilling supplerede arkivet med egne materialer, og i perioden 23. til 27. maj kunne udstillingen på skolen besøges.

Vi benyttede samtidig lejligheden til at invitere vore kolleger fra de øvrige lokalarkiver i Ribe kommune, samt de lokalpersoner, som havde været specielt involveret i arkivets oprettelse til fernisering, og markerede dermed officielt Lokalhistorisk arkiv for Vester Vedsted sogn.

I løbet af sommeren 1988 foranledigede lokalhistorisk arkiv at samtlige gårde og huse i V. Vedsted by blev fotogra-

feret. Det er naturligvis planen at fotografere i Sdr. Farup og Egebæk, så snart økonomien tillader det.

Billederne blev udstillet i forbindelse med årsmødet, som ifølge vedtægterne afholdtes i oktober måned. På årsmødet holdt museumsinspektør Per Kristian Madsen fra Antikvarisk Samling i Ribe et foredrag med titlen "De higer og søger i gamle bøger".

I november måned inviterede lokalarkivet alle interesserede til arkivaften. Vi arbejdede her med bestemmelse af indkomne arkivalier, specielt blev der sat navne på gamle skolebilleder.

Lokalhistorisk arkiv for Vester Vedsted sogn er beliggende i forbindelse med skolens bibliotek. Arkivet kan besøges i skolebibliotekets åbningstid.

Vilslev Sognearkiv

Kongedald skole, Kongedald 17 B, 6771 Gredstedbro. Åbningstid: Efter aftale med lederen. Leder: Harry Thomsen, Sønderbyvej 15, Vilslev, 6771 Gredstedbro. Tlf. 75-43-12-59.

Arkivet har i 1988 modtaget 29 afleveringer, bestående af skifter skøder, panter og billeder. Fra rederiet Lauritzen har vi fået bogen: JOEN PEDERSENS AGNATISKE DECSENDENDER" fra 1907, men rederiet har genoptrykt den i 1973 til familiebrug.

Der har været en del besøg i det forløbne år af slægtsforskere, idet man i 1988 har fået kopi af de ældste kirkebøger, således at arkivet nu har rådighed over samtlige tilgængelige kirkebøger for sognet fra 1724. Folketællingslister foreligger fra 1787 til 1870.

Fra januar er planlagt et begynderkursus i gård- og slægtshistorie, men kun i arkivets regi.

Varde Kommune

Alslev Sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: Mandag kl. 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde. Tlf. 75-26-90-97.

I 1988 var der 18 indleveringer. Vi havde 93 besøgende.

Et relativt stille år, dog har vi i årets løb lavet 4 båndoptagelser, hvoraf særlig må nævnes, at Alslev Sognearkiv havde inviteret en række mennesker til selskabeligt samvær i vort lokale. Det var 6 personer, som alle er født og opvokset i sognet, og som i deres ungdom var aktive indenfor gymnastikken. Det blev til et livligt og meget interessant tilbageblik i Gymnastikforeningens historie i en periode, og det blev optaget på bånd.

Det var et led i mange forberedelser til Alslev

De lokalhistoriske arkiver

Gymnastik- og Ungdomsforenings 100 års jubilæum, og blev da også overværet af repræsentanter for denne forening.

Billum Lokalhistoriske Arkiv

6852 Billum.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum.

Tlf. 75 25 82 41.

Der er i 1988 ikke registreret nye afleveringer, men derimod nogle supplementer til tidligere afleveringer, bl.a. billeder. Der er også besvaret forespørgsler mest fra slægtsforskere.

Vi har igen i år modtaget et beløb til det lokalhistoriske arbejde fra Skads m.fl. herreders brandkasses fond samt fra Sparekassen Sydjylland.

Vi er begge disse donatorer megen tak skyldig, fordi de år efter år betænker os med økonomiske midler.

Horne Sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15.00-17.00.

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde.

Tlf. 75 26 02 42.

Arkivet har haft et roligt år, der har været omkring 15 afleveringer. Skøder, aftægtskontrakter og hjemstedsbevis.

I tilknytning til Horne Idrætspark og Idrætsforenings jubilæum har vi modtaget billeder og bånd. Vi har modtaget en samling af forskellige blade fra besættelsestiden. Igen i år har vi haft godt besøg ved åbent-hus i tilknytning til skolefesten. Desuden har vi haft forespørgsel fra private slægtsforskere og enkelte besøg i åbningstiderne. Vi har personer i gang med video, måske bliver det engang til noget spændende.

Janderup Lokalhistoriske Arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup.

Åbningstid: Eft. aft. med Viggo Mikkelsen, tlf. 75 25 80 92,

Henning Østergaard-Jensen, tlf. 75 25 80 50 eller Sigurd Hansen, tlf. 75 25 84 11.

Leder: Lederstillingen er vakant.

Vi har været på arkivet den første torsdag i hver måned fra september til april måned.

Der er i årets løb registreret 22 afleveringer, så det var et stille år. Dog er der i skrivende stund indkommet et par store afleveringer efter afdøde Gunnar Bennetsen, Janderup. Det var bl.a. arkivalier angående Ho Bugt dæmnin-gen.

Vores folketællingslister fra 1787-1901 og kirkebøgerne fra 1637-1869 har vi lige ladet indbinde hos bogbinder Kil-

degaard i Varde. Desuden har vi rekvireret xeroxfkoper i Landsarkivet af kirkebøgerne fra 1869-1891.

Der har været en del besøgende på arkivet. Det var slægtsforskere og foreningsledere - de sidstnævnte ville gerne have oplyst, hvornår deres foreninger holder jubilæum, og hvem der har siddet i bestyrelsen igennem årene.

En person fra arkivet deltager i 7-kanten som "konsulent" for et egnesspil, der handler om Varde by i provisorie-årene og op til år 1900.

Thorstrup Sognearkiv

Thorstrup Skole, 6800 Varde.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Kjerstine Hansen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde.

Tlf. 75 26 44 43.

Arkivet har i det forløbne år modtaget 5 afleveringer. 3 fra foreninger: Thorstrup Gymnastik- og Ungdomsforening, Sig Vandværk, Sig Thorstrup Havekreds og derudover et par private arkiver.

Det er fortsat billedregistrering, der lægger mest beslag på vores sparsomme tid, men derudover er en person gået i gang med registrering af alt det materiale vi har på de enkelte gårde i sognet.

Arkivet har haft 2 personer på kursus i lokalhistorie hos Jørgen Dieckmann Rasmussen og i forbindelse hermed på besøg på Landsarkivet i Viborg.

Varde Lokalhistoriske Arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. 75 22 37 74.

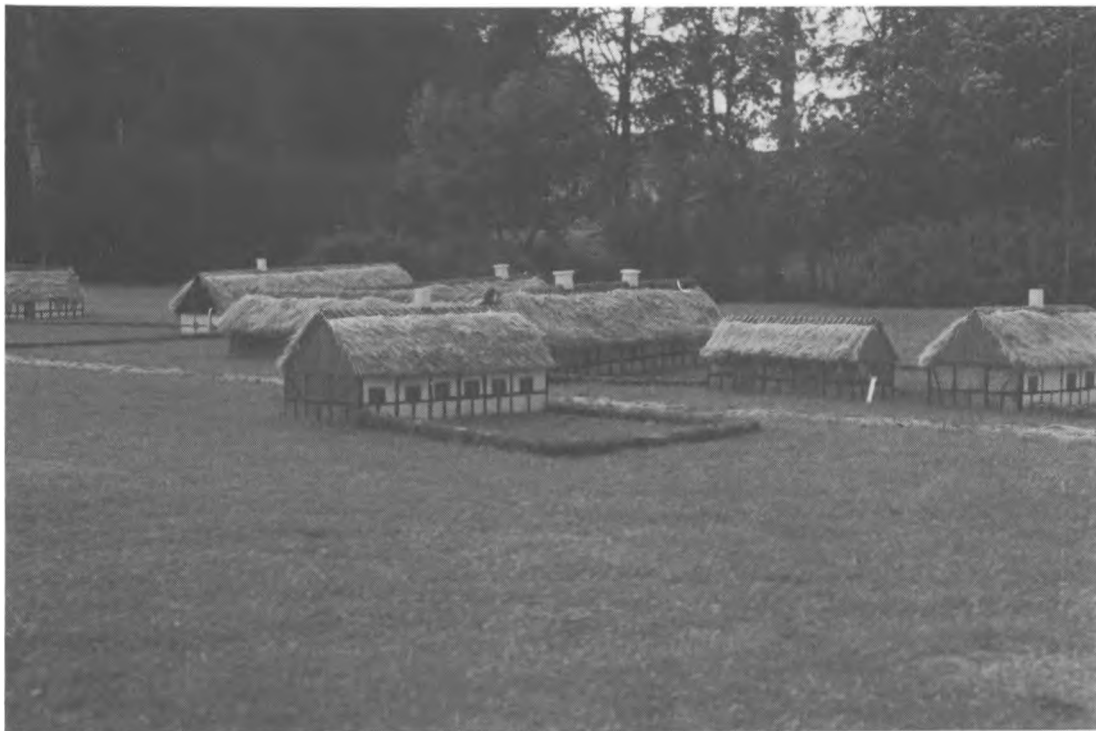
Åbningstid: Tirsdag kl. 9.00-12.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Rita Christensen, Ved Banen 4, 6800 Varde.

Tlf. 75 22 07 82.

Varde Lokalhistoriske Arkiv har i 1988 modtaget 92 afleveringer, bl.a. et dødsbo efter en tidligere kredslæge i Varde, en aflevering fra en stor gård i Varde Landsogn samt en aflevering fra et bogtrykkeri, der har holdt flyttedag. Her fandt man på loftet en meget stor del af Varde Håndværkerforenings arkiv. Ligeledes har vi modtaget en aflevering fra boet efter en afdød advokat, flere afleveringer fra håndværkere, der har fundet arkivalier under restaurering af gamle huse. Endelig har vi fået suppleret vor F.D.E.-samling samt den samling, som provst Vagn Kvist, Varde, sidste år afleverede.

Mange fotos er indgået. Bl.a. ca. 200 fotos fra en lokal fotografis enke, samt en videofilm fra borgmester Chr. Nielsens 25 års byrådsjubilæum, optaget af Sønderjyske Artilleriregiment i Varde. Der har været ca. 105 skriftlige og telefoniske henvendelser samt 114 personlige henvendelser

*Et af resultaterne med Stavnsløbsfestlighederne var opbygning af "Mini-Mejls" ved Varde Mini-by.
Foto: Varde Byhistoriske Arkiv.*

tallet er efter besøgsprotokollen, men mange besøgende når ikke at få skrevet i den, så besøgstallet har været større end anført.

Der har i det hele taget været meget at gøre med registrering og publikumsbetjening, men vi har dog i årets løb nået at fuldende registreringen af arkivets nu godt 15.000 stk. fotos.

Vi har haft stor glæde af de 35 lokale slægtsregistre, der er udarbejdet af en af arkivets medarbejdere på grundlag af oplysningerne i vore lokale kirkebøger og folketællinger. Mange henvender sig for at få kopi af disse registre.

Atter i år har vi benyttet os af kampagnerne fra Landsarkivet i Viborg, bl.a. har vi i 1988 fået kopier af Landsarkivets registraturer over Ribe Bispearkiv, Ribe Stiftsamtis arkiv samt over arkiverne efter by- og herredsfogederne i Varde købstad, Øster- og Vester- og Nørre Horne herreder samt Kjærgaard Birk.

Det kursus, som vi i 1987 havde under Folkeuniversitetet

ved Jørgen Dieckmann Rasmussen, Esbjerg, blev fortsat med et nyt kursus i 1988 over emnet "Arbejde med lokalhistorie". Der var igen 20 deltagere, som havde et udbytterigt kursus, der blev afholdt her på det gamle rådhus, hvor arkivet har til huse.

Vi har i årets løb haft en enkelt udstilling på biblioteket, og der er holdt foredrag i flere foreninger, ligesom der også har været foreningsbesøg i arkivet. Skolerne har også aflagt arkivet besøg, og pt. er et hold lærere ved at lave opgaver i lokalhistorie til skolerne.

Ved arkivets generalforsamling i 1988 fortalte lektor Ole Nørskov Nielsen, Varde, om hovedtræk i Vardes befolkningsmæssige og erhvervmæssige udvikling fra 1850 til 1900. Ole Nørskov Nielsen er forfatter til netop dette kapitel i en kommende bog om Vardes nyere historie.

Til afslutning skal nævnes, at vi regner med at have nye vedtægter for såvel arkivets styrelse som arkivets støtteforening klar til generalforsamlingen 1989.

Vejen Kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Vejen Kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. 75 36 35 99.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10.00-16.00, onsdag tillige kl. 16.00-17.30.

Leder: J. Wilh. Rasmussen.

Året 1988's indleveringer tegner sig for 104 journalnumre, der omfatter afleveringer af højst forskellig art og omfang.

Der har været 825 gæster, der skrev sig ind i gæstebogen. Gæsterne er først og fremmest slægtshistorikere, der har kortere rejse til vort arkiv end til Viborg-arkivet. Blandt gæsterne er som vanlig også lærere/elevergrupper eller enkelte elever fra såvel Folkeskolens som Gymnasiets, Handelsskolens eller VUC's afdelinger, der ønsker at samarbejde med plancher eller lysbilledserier eller at blive hjulpet med materiale til stilopgaver eller elevforedrag.

Båndoptagelser af ældre medborgeres mundtlige beretninger er fortsat. Året igennem har arkivet haft en af to langtidsledige beskæftiget med tilfredsstillende resultat.

Arkivlederen har efter en nu overstået alvorlig sygdom ikke kunnet medvirke ved arrangementer og udstillinger i lighed med tidligere. Det er i 1988 kun blevet til et enkelt foredrag med lysbilleder i Andst.

I årets løb er der ekspederet talrige telefoniske eller skriftlige besvarelser. Gennemgangen af Askov-fotografarkivet er fortsat.

Ølgod Kommune

Ansager Lokalhistoriske Arkiv

Skolegade 8, 6823 Ansager.

Åbningstid: Onsdag kl. 14.00-16.00 eller efter aftale.

Leder: Ejvind C. Jensen, Kanalvej 4, 6823 Ansager.

Tlf. 75 29 71 56.

1988 har været et rigtigt arbejdsår for Ansager lokalhistoriske arkiv, men desværre har vi ikke formået at få flere besøgende til arkivet i forhold til sidste år. Besøgstallet for 1988 er på 62, en lille tilbagegang i forhold til 1987, men til gengæld har de telefoniske forespørgsler haft en ret stor fremgang i forhold til året før.

Vi har i året været involveret i en foredragsrække om Ansager og Kærback-Kvie området. Disse foredrag har været meget fint besøgt, hvilket styrker os i troen på en god interesse for egens fortid.

Af afleveringer til arkivet har der i det følgende år været 18 indeholdende mange papirer. Følgende udpluk kan nævnes: Forhandlingsprotokol fra den nu nedlagte sønderjyske forening, 2 stk. kassettebånd indtalt af J. Laurit-

sen Thomsen, gårdejer Hans Holt Madsen og købmand H. Th. Nissen, gl. vielsesattest fra 1881 for kroejer H. P. Nissen og hustru Maren Pedersen, og en gammel hundredårig illustreret folkebibel m.v. Interessant er et billede udført af kunstmaler J. Lauritsen Thomsen i 1906. Motivet er det gamle "Kræmmerhus", der i 1912 blev nedrevet for at give plads til manufakturhandler Nicolajsens ejendom i Nørregade 1. Billedet ses bl.a. gengivet i bogen "Ansager sogns historie" af Jeppe Hejbøl. Giveren er Anna Margrethe Knudsen, Skolegade 15, Ansager, og billedet havde tilhørt hendes afdøde søster, tidligere skotøjshandler Else Knudsen, Tørvet, Ansager.

Arkivets økonomi har været ret god i det forløbne år, takket være en del tilskud fra private institutioner og fonds. Det er lykkedes os at få gælden for trykning af hæftet "Ansager i gamle billeder" betalt ved hjælp af et større tilskud fra Sparekassen "Bikuben" og Ansager Bogtrykkeri. Salget af restbeholdningen vil herved tilgaa arkivet ubeskåret.

Tistrup-Hodde Lokalhistoriske Arkiv

Tistrup skole, 6862 Tistrup.

Åbningstid: Tirsdag kl. 15.00-17.00.

Leder: Børge O. Andersen, Søparken 20, 6862 Tistrup.

Tlf. 75 29 97 82.

Hverdagen for arkivet afviger ikke ret meget fra det foregående år, det gælder både for henvendelser, besøg og antal afleveringer. Hvis der er nogen afleveringer der skal fremhæves, må det blive et par afleveringer fra tidligere forretningsindehavere, hvor arkivalierne fortæller lidt om tidligere tiders forretningsform. Vi har i årets løb fået fotograferet samtlige huse i Tistrup stationsby, der er bygget før 1960, samtidig har vi fået udarbejdet en skematisk beskrivelse omkring det enkelte hus, det er så meningen vi vil lave en registrering af samtlige huse, når tid og kræfter er til stede. Da arkivet ligger inde med et temmeligt stort udvalg af billeder, og vi af pladmæssige hensyn her på arkivet ikke selv har mulighed for at udstille disse billeder, har vi lavet en form for vandreudstilling. Da så mange som muligt skulle have lejlighed til at se billederne, var de med velvilje fra plejehjemmet "Tistruplund" og 2 af byens pengeinstitutter udstillet på skift disse 3 steder, og blev set med stor interesse.

Den fremtidige form for hjemtagelse af kopier fra Landsarkivet vil blive enten på mikrofilm eller mikrokort, og da arkivet ikke har apparater til gengivelse af sådant materiale, har vi fra et af byens pengeinstitutter, som gave fået overdraget et læseapparat til aflæsning af mikrofilm.

Skovlund Sognearkiv

Solbakken 2, 6823 Ansager.

Åbningstid: Mandag kl. 19.00-21.00 samt efter aftale med lederen.

Leder: Kai Knudsen, Ansagervej 20, 6823 Ansager.

Tlf. 75 29 20 70.

Arkivets virke i 1988 har fulgt en rolig udvikling, hvor indsamling af arkivalier og registrering af de bevarede ting er fortsat. Et par foreningsjubilæer, Brugsens 100-års jubilæum og husholdningsforeningens forestående 50-års beståen, har givet anledning til at arkivet har kunnet yde bidrag til disses historie.

Der er fortsat stor interesse i arkivets eksistens fra folk som er bosiddende andre steder i landet. Navnlig i ferierne kan der registreres gode besøgstal af folk som henter oplysninger med hjem til fortsatte studier i slægts- og egnsforskning.

Ølgod-Strellev Lokalhistoriske Arkiv

Kulturhuset, Vestergade 5, 6870 Ølgod. Tlf. 75 24 50 11, lok. 5.

Åbningstid: Tirsdag kl. 14.30-17.00.

Leder: Nich. Riis, Bakkevej 17, 6870 Ølgod. Tlf. 75 24 56 51.

Året 1988 var ikke så givtigt, hvad angår afleverede arkivalier. Vi har modtaget og registreret 40 indleveringer af forskellig art. Af disse kan nævnes materialer fra et af de mange fællesfryserier der blev oprettet nogle år efter 2. verdenskrig. Disse små foretagender var forløberne for de hjemmefryserer der i dag findes i næsten alle husholdninger, både på land og i by. Fællesfryserierne står for noget

karakteristisk i dele af det danske samfund. Hvad der ikke med rimelighed kan ordnes af den enkelte, løses i fællesskab.

Folketællingen fra 1901 er nu tilgængelig på arkivet. En af vore medarbejdere, der har en letlæselig håndskrift, har udført det meget store arbejde det er, at aflæse en filmstrimmel, og indføre oplysningerne i en protokol.

Vandreudstillingen om stavnsbåndets ophævelse, arrangeret af Ribe Amts museer, var udstillet på kulturhuset i Ølgod i juni måned. Vort arkiv kunne give udstillingen et lokalt tilsnit, med fotokopier af enkelte dokumenter fra Lindbjerggård samt billeder. Lindbjerggård hørte hjemme i kategorien proprietærgårde, men havde dog et ret stort jordtilliggende med bøndergods. To arrangementer mere i anledning af stavnsbåndets ophævelse blev optaget på video, og opbevares på arkivet.

Fremover vil video-optagelser, der har almen interesse, være noget der naturligt vil indgå i vore arkiver. Vore efterkommere vil komme til at opleve både video og lydbånd, når arkiverne besøges.

En anden stor begivenhed fandt sted i 1988, nemlig udgivelsen af Tage Olsen's bog "Ølgod Sogns gård- og slægts-historie", et værk på ikke mindre end 671 sider. Der blev samlet forudbestillinger på bogen. Over 400 eksemplarer var bestilt, da bogen gik i trykken. For arkivet vil bogen være meget nyttig, når der fra såvel lokalt, som fra andre dele af landet, rettes henvendelse til os.

Der skal her lyde en stor tak til de personer der har afleveret arkivalier til os, og vi opfordrer alle til at have arkivet i tankerne, når der gennemgås papirer, enten ved ejerskifte eller ved dødsfald.

Registre 1987-88-89

Ved Gordon A. Larsen og Hans Jørgen L. Larsen

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune har velvilligt stillet sit edb-anlæg til redaktionens rådighed.

Personregister

- Aarbo, H. H. (sagfører, Ølgod), s. 214
- Abramowitz, Augusta Cath. (Estrup), s. 233
- Christiane Rosine (Estrup), s. 233
 - Frederikke Dorothea (Ribe), s. 233
- Adler, Peter (historiker, Ribe), s. 389, 392
- Adsersen Oskild (gdr., Aal), s. 191-192
- Dorthea (Aal), s. 195
 - Helga (Aal), s. 191
- Alexandersen, Jens (Hejnsvig), s. 334, 336, 339, 341
- Ambders, Søren (Rømø), s. 398-402
- Amberg, H. C. (arkitekt), s. 174, 175, 178
- Andersdatter, Dorthe (Grindsted Dal), s. 328, 341
- Ida (Grindsted Dal), s. 328, 338, 341
- Andersen, Christen (husmand, Seem), s. 224, 226
- Jens Peter (lærer, Vorbasse), s. 50, 52f, 56, 57
 - Mette Kristine (Vorbasse), s. 49
 - H. Friis (gdr., Strellev), s. 203
 - J. (købm., Sdr. Omme), s. 203
 - M. Eg (sognerådsfind., Sdr. Omme), s. 203
 - Morten (cand.teol., Vilslev), s. 378
 - Valdemar (maler, Esbjerg), s. 66
- Andreasen, Andreas (husmand, Vorbasse), s. 56f, 59f
- Arnbjerg, Hans A. (præst, Vorbasse), s. 56
- Arnfred, J. Th. (forstander, Askov), s. 385-386
- Balslev, E. F. (biskop, Ribe), s. 55, 175
- Beck, Musse (kontorassistent, Århus), s. 394-403
- Benthin, Ruth (Nebel), s. 59
- Berggren, Regine (lærer, Darum), s. 363
- Bergild, Merete (magart., Viborg), s. 31-48
- Bertram, Caroline Henriette Marie (Estrup), s. 234
- Peder P. (Estrup), s. 233
- Bierum, herredsfoged Skast hrd., s. 110
- Billedsnider, Jens, se Mortensen, Jens
- Binnesbøl, Las Nielsen (Ådum), s. 38
- Bitsch, J. (præst, Vorbasse), s. 56
- Bjerge, Poul (højskolelærer, Askov), s. 88, 90
- Bjerrum, C. V. (trafikass., Ølgod), s. 201-214
- Bolvig Karen (Estrup), s. 232
- Bom, Rask (Darum), s. 371
- Bondesen, Rasmus (amtsforvalter, Solvig), s. 394, 396, 398, 399, 401
- Bredenberg, Peder (skoleholder, Vorbasse), 162
- Brixis, Gunde, s. 19f
- Broch, Arne (Esbjerg), s. 75
- Jørgen (lærer, Esbjerg), s. 63-83
- Broeng, Chr. (gdr., Aal), s. 312
- Bruhn, Verner (sem.lærer, Esbjerg), 294-304
- Brun (malermester, Ribe), s. 378
- Bukdahl, Jørgen (forfatter, Askov), s. 385-387
- Busk, Jens (MF, Ribe amt), s. 378, 381
- Canniks, Anne (Sjælborg), s. 20
- Carstensen, Krista (Horne), s. 154
- Chrestensdatter, Mette, s. 25
- Christensen (møllebygger, Askov), s. 385
- Anders Fris (præst, Vorbasse), s. 52
 - Bertil (Hejnsvig), s. 334, 336, 338, 341
 - Christen Hansen (handelsmand, Oksby), s. 357-361
- Christensen Ergine Marie (Østergård, Fåborg), s. 404
- Hans (Østergård, Fåborg), s. 404-407
- Christensen Karl (præst), s. 59
- Kathrine (Kastkær, Lunde), s. 154
 - Niels (Broeng, Oksbøl), s. 10
 - Peder (gdr., Gedbjerg), s. 308-309, 314
 - Petrus (forfatter, Darum), s. 364
 - S. (Hesselmedgård), s. 101
 - Søren (hotelejer, Varde), s. 360
- Clausen, C. H. (arkitekt, Esbjerg), s. 70, 293
- Colding J., s. 101
- Cour, Poul la (højskolelærer, Askov), s. 384-385
- Dahl, Anders Hansen (Grindsted), s. 328-329, 341
- Niels Hansen (husmand, Grindsted), s. 326-341
 - Poul Hansen (sognefoged, Grindsted), s. 326-341
- Danielsen, J. (uddeler, Vorbasse), s. 52, 55
- Dragbo, Peter (museumsinsp., Esbjerg), s. 393
- Eibe V. (ing., Odense), s. 206
- Eilschouw, N. (præst, Aal), s. 101
- Eller, Edvard (præst, Aal valgmenighed), s. 188, 310, 314
- Engel-Jensen, M. (præst, Aal), s. 309
- Erichsen, Erich (sagfører, Esbjerg), s. 63
- Eriksen, Ane Marie (Østergård, Fåborg), s. 404
- Mads (gdm., Nr. Snede), s. 328
- Esken, Chresten (gdm., Vestterp), s. 108
- Fabricius (Bramming Hovedgård), s. 378-379
- Feilberg (præst, Darum), s. 377
- Fink, Jep (arkitekt), s. 385
- Fleischer (herredsfoged, Vejle), s.

- 328-334, 341
 Foersom, Niels (prokurator, Ribe), s. 398-402
 Fogh, Hans (ridefoged, Endrup-holm), s. 396, 398, 399, 402
 Fog, Abelone (Estrup), s. 233
 Friis, H. C. A. (apoteker, Varde), s. 231
 · Hans (købmand, Ribe), s. 31, 34
 Fromsejer Kristian (missionær, Nr. Nebel), s. 56, 61
 · Peder Pedersen (plantør, Vorbasse), s. 52, 56
 · Poul Henning (præst, Roskilde), s. 61
 Gabell, C. C. von (amtmand), s. 86, 96, 100
 Gad (præst, Darum), s. 375-377
 Gammeltoft, Ejnar (Henne), s. 150, 151, 154
 · Frands (gdr., Henne), s. 154
 · Peder (ingeniør, England), s. 154
 Ganderup, Hans Bærntsen (indsidder, Fåborg), s. 348
 · Jørgen (lærer, Esbjerg), s. 348-350
 Gersdorff, Friederich von (Kærgård), s. 230
 · Sophie Amalie von (Kærgård), s. 230
 Giseko (biskop, Fyn), s. 175
 Gjedbjerg, Kræn (aftægtsmand, Gedbjerg), s. 309
 Grube, Peter Theodor, (lærer, Vorbasse), s. 50f, 58
 Guldager, Niels Marius (Rousthøje), s. 353-354
 Gydesen, Kaj (konstruktør, Billund), s. 58
 Haarløv, V. (amtmand, Vejle), s. 210, 214
 Hald, Carsten Teilmann (cand.jur., Frederiksberg), s. 228-238
 Hansen (Spangsbjerg mølle), s. 383
 · Anders (smed, Darum), s. 373
 · Chr. (Hjortkær), s. 24f
 · Edel (Esbjerg), s. 295, 303
 · Hans (murer, Aal), s. 197
 · Hans Chr. (sognefoged, Vorbasse), s. 155-158
 · Hans Peder (Fåborg), s. 351
 · Jens (Vorbasse), s. 157-158
 Hansen, Jens Chr. (Borre), s. 16
 · John Møller Madsen (husmand, Nebel), s. 56
 · Karen (Oksby), s. 357
 · Kresten (Farup), s. 27
 · Lambert (Darum), s. 381
 · Lorens (rektor, Ribe), s. 230, 232
 · Morten Orlev (husmand, Vorbasse), s. 56
 · Niels (Oksbøl), s. 8
 · Steen Ivan (cand.mag., Højbjerg), s. 239-244
 · Tøste (gmd., Vestterp), s. 108, 110
 · Vedsted (fabrikant), s. 294
 Heide, Oscar (grosserer, København), s. 357-361
 Helle, Jens (gdr., Darum), s. 375
 Hillerup, Jakob (Slipsager), s. 382
 Hiørning, Christen (herredsfoged, Varde), s. 398
 Hoffman, Hans de (amtmand, Koldinghus), s. 336-338, 341
 Holle, Lambert (bankdir., Darum), s. 381
 · Niels (bankdir., Ribe), s. 381
 Holmgaard, Niels (Nebel), s. 58, 60
 Holm, Peder (Rømø), s. 398-399
 Holst, K. Møller (ingeniør, København), s. 203, 207, 208-212
 Hornbæch Carl (præst, Fredericia), s. 58
 Husted (Lønne Mølle), s. 378
 Hyphoff (bogtrykker, Ribe), s. 230
 Høg Mogens (rigsråd, Silkeborg), s. 32f
 Høllund, Christen (selvejer, Vorbasse), s. 162
 Ibsen, Anders (Vr. Vedsted), s. 394, 398, 399
 Ipsen, L. G. (oberstløjtnant, Oksbøl), s. 216-222
 Jacobsen, Christen (sognefoged, Seem), s. 224
 · Jens (Vejen), s. 375
 · K. Engelbrekt (præst, Vorbasse), s. 56, 60
 · M. (Varde), s. 363
 · Peder (lærer, Darum), s. 363, 367, 374
 · Svend (præst, Aal), s. 310
 Jensdatter, Abelone (Rankenbjerg), s. 158
 · Dorthe (Fugdøl), s. 158
 · Kristine (Vorbasse), s. 155-159
 Jensen, Frederik (karl, Darum), s. 363
 · Geert (gmd., Vestterp), s. 108, 110
 · Hans (uddeler, Fitting), s. 60
 · Hans J. (arbejdsn., Aal), s. 197
 · H. C. (sognerådsfmd., Strellev), s. 201, 203, 208, 212
 · Jens (cand.phil., Viborg), s. 31-48
 · Jens Christian (Vorbasse), s. 158
 · L. P. (køb., Sdr. Omme), s. 203
 · Mads (Oksby), s. 25f
 · Niels (husmand, Vorbasse), s. 52
 · Ole (gdr., Aal), s. 196
 · P. Tofigaard (købmand, Kvong), s. 202, 204, 209, 211, 213
 · Richard (Grindsted), s. 59
 · Tæge (præst, Vorbasse), s. 49f, 51, 55f, 57, 59f
 · Theodor (murer, Aal), s. 196-197
 · Valdemar D. (lærer, Ansager), s. 145-154
 · Villum B. (lærer, Dyreby), s. 152
 Jeppesen, Hans (præst, Varde), s. 229
 Jepsen, Hans (Tarp), s. 26, 28
 · Poul (gmd., Darum), s. 376
 Jessen, Hans (murer, Billund), s. 155-159
 Jull, Chr. (murer, Aal), s. 197
 Jørgensen, Peder (præst, Darum), s. 362-363
 · Sofie Conradine (Darum), s. 362
 Jørgensdatter, Anne (Seem), s. 226
 Jørgensen (landinspekt., Holsted), s. 217-218
 · Hans (murermester, Kolding), s. 32
 · Jørgen (gdr., Vorbasse), s. 56
 · Laurids (Fitting), s. 59
 · Oskar (maler, Esbjerg), s. 66
 · P. (præst, Darum), s. 368, 370
 Kjeldsen, Niels (gdm., Vilslev), s. 365
 · Peder (gdr., Darum), s. 362-365
 Klemmensen, Peder (lærer, Hoven), s. 346
 Klint Kaare (arkitekt), s. 67, 70, 78
 Knuds Maren, s. 20, 26
 Knudsen, Jens (Refsing, Gesten sogn), s. 157
 Kolding Peder Jensen (billedskærer,

- Kolding), s. 31
 Kragh Erik (Bramminge Hovedgård), s. 33
 - Jørgen (Endrupholm), s. 31, 33
 Kristensdatter, Marie Kirstine (Darum), s. 362-363
 Kristensen, E. Thygesen (Holsted), s. 219-222
 - Frode (læge), s. 59
 - H. K. (lokalhistoriker, Lunde), s. 92, 95, 98, 105, 119
 - Jens M. (gdr., Egknud), s. 210
 - Jens Møller (gdr., Ølgod), s. 215
 - Kristen (læge), s. 7
 - Kristian (forstander, Hoven), s. 345-347
 - Mette (Borre), s. 8
 - Niels (Damsminde, Oksebøl), s. 10
 - Peder (degn, Darum), s. 363, 365, 366
 - Søren (lærer, Hemmet), s. 346
 Kristiansen, Kristian, »Ulv« (Darum), s. 370-373
 Krøsgaard, Anders (Ølgod), s. 347-348, 356
 Kruckow, Niels (gdr., Frøstrup), s. 211, 214
 Kruekou Peter (Bartskærer, Kolding), s. 32
 Krummes, Jørgen (Henne), s. 151
 Kruse, J. A. (MF, Ribe amt), s. 378
 Kyndesen, Lars (daglejer, Aal), s. 185, 189
 Lange, Niels (Ribe Kærgård), s. 239-240
 Langvad (lærer, Esbjerg), s. 349
 Larsen (læge, Varde), s. 353, 355
 - Ernst (tømrer, Aal), s. 197
 - Hans (Hejnsvig), s. 334, 341
 - Hans J. L. (cand.mag., Lindknud), s. 3-4, 291-293
 - Kristiane (tjenestepige, Aal), s. 185, 190, 191
 - Lars (birkedommer, Hunderup), s. 362
 - Lars (Vorbasse), s. 54
 - L. (lærer, Nebel), s. 57, 60
 - Mads (Vorbasse), s. 54
 Lassen, Hans (gdr., Tjæreborg), s. 378
 Laugesen, Hans (lærer, Aastrup), s. 344-352
 Lauridsdatter, Grethe (Henne), s. 145, 154
 - Karen (Henne), s. 145-146, 151, 154
 Lauridsen, Peder (Vejen), s. 375
 - Peder (præst, Vorbasse), s. 57, 59
 - Sara (Darum), s. 364
 Lautrup, Caspar Ludvig (Kæbbel), s. 235
 - Christiane Rosine (Estrup), s. 235
 - Dorthea (Estrup), s. 234
 - Henrik Hans Chr. (Estrup), s. 232, 234
 - Jacob (major, Kæbbel), s. 234
 - Lauritz Frederik (Estrup), s. 232-233, 234, 235, 236
 - Otto (Estrup), s. 235-236
 Lind, Johs. (præst, Esbjerg), s. 160-168, 326-341
 Linnet, Hans (skoleholder, Hejnsvig), s. 326, 332, 333, 341
 Lorenzen, Frederik (præst, Vorbasse), s. 160
 Lund, N. (Lunde), s. 202
 Madsen, Jens Chr. (Lyhne), s. 203
 - Klaus J. (Borre), s. 16
 - Kr. (gdr., Lille Hejbøl), s. 210
 - Morten (Nebel), s. 55
 - Morten (gårdejer, Vorbasse), s. 61
 - Per Kristian (museumsinsp., Ribe), s. 174-182
 Magelund Søren (børnehjemsleder, Vorbasse), s. 53
 Manøe, Søren (museumsinsp., Ølgod), s. 121, 199-215, 357-361
 Mathiasen, Ejner (Vorbasse), s. 49-69
 - Henrik (husmand, Vorbasse), s. 56
 Mathiesen, Marie (Vorbasse), s. 60
 Mathisen, Jens (Mandø), s. 401
 Michelsen, Laur (Rønmø), s. 398
 Michell Brix (billedskærer, Roskilde), s. 31
 Moe (præst, Skanderup), s. 49
 Mogensen, Svend (sem.rektor, Ribe), s. 245
 Mormand, Birgitte Eriksdatter (Serridslevgård), s. 34, 41
 Mortensen, Cold (læge, Holsted), s. 217
 - Jens (billedskærer), s. 31-48
 - Morten (gdr., Aal), s. 196
 - M. (kørelærer, Oksebøl), s. 312
 Mouridsen (lærer, Vellinge), s. 379
 Müller, Wulf Christoffer (præst, Vorbasse), s. 162, 167-168
 Mulvad, Søren (lærer, Varming), s. 104, 223-227
 Mund, Heinrich (Serridslevgård), s. 34, 41
 Mynster (herredsfoged, Holsted), s. 373
 Møller, Agnes (missionær, Vorbasse), s. 50
 - Madsen Andreas (lærer, Vorbasse), s. 49f
 - M. N. (mejeribest., Ørbæk), s. 201, 203, 204
 - Niels (Letbæk mølle), s. 378
 Mørup, Poul Erik (bibliotekar, Vejen), s. 408-414
 Nielsdatter, Maren Agerholm (Billum), s. 6
 Nielsen, A. A. (kæmner, Holsted), s. 216
 - Ane Cathrine (Borre), s. 8-11
 - Ane Marie (Fåborg), s. 404-407
 - Bothilde (Glejbjerg), s. 292
 - Jensenius (lærer, Kvie), s. 347, 354-355, 356
 - Jeppe Aagaard (bygmester, Hejnsvig), s. 56
 - Knud (Billum), s. 6
 - Knud (Mandø), s. 401
 - Kr. (sognerådsfmd., Lyne), s. 201-203, 208
 - Kristen (kromand, Ølgod), s. 365
 - Margrethe (Borre, Aal), 320-321
 - Marie (Oksebøl), s. 18
 - Mikkel (husmand, Vorbasse), s. 56
 - Morten, s. 20
 - N. (købmand, Lunde), s. 202, 213
 - N. C. (snekerm., Oksebøl), s. 321
 - Niels (tækkemand, Billumvad), s. 13
 - Niels (Haragergård), s. 378
 - Niels (sognefoged, Nebel), s. 56, 61
 - Niels Karl (husmand, Aal), s. 320-321
 - Peder (gmd., Vestterp), s. 108, 110
 - Svend (gdm., Vilslev), s. 365
 - Søren (gmd., Billum), s. 5
 - Søren (uddeler, Oksebøl), s. 18, 307
 - S. Jul (præst, Vorbasse), s. 56

- Nielsen Ths. (gdr., Lunde), s. 213
 Nielskone, Anne (Hostrup), s. 28
 - Maren (Bandsbjerg), s. 21f
 Nisdatter, Anne, s. 24f, 27
- Olesen, Hans (handelsmand), s. 361
 Olufsdatter Birthe, s. 26-28
 Oschatz (toldinspektør, Vejle), s. 328-334; 341
 Ovesen, L. P. (MF, Sdr. Vium), s. 205-207
- Pagh, N. (sognerådsfmd., Hoven), s. 201-204, 206
 Pallesdatter, Kirsten (Kjelst), s. 22, 26, 28
 Paludan, Anna Margrethe (cand. mag., Ribe), s. 388-393
 Pedersdatter, Mette (Darum), s. 362
 Pedersen, Anders (sognefoged, Vorbasse), s. 162
 - Ane Marie Hansen (Henne), s. 145-154
 - Bodil (Darum), s. 365
 - Christen (Rømø), s. 399
 - Ejner (gdr., Åsted), s. 213
 - Hans (Darum), s. 382
 - Hans Kr. (Darum), s. 382
 - Hedvig (Darum), s. 382
 - Jens (tømmerhandler, Ribe), s. 379
 - Jørgine (Henne), s. 153
 - Kjeld Svendsen (Darum), s. 365
 - Lauge (Hostrup), s. 19f
 - Laura (Darum), s. 382
 - Laurids (Darum), s. 381
 - Laurits (Mandø), s. 401
 - Margrethe (Henne), s. 147, 148, 153
 - Marie (Borre), s. 12
 - Marie (Darum), s. 365
 - Olga (Glejbjerg), s. 342-356
 - P. K. (gdr., Darum), s. 362-383
 - Peder (gdr., Darum), s. 382
 - Peder (gdr., Henne), s. 145-146
 - Peder («den anden», Henne), s. 146-147
 - Peder («den tredje», Henne), s. 147, 150, 153, 154
 - Peder (Rømø), s. 399
 - Sara (Darum), s. 382
 Peters, Harald (arkitekt, Esbjerg), s. 67, 70
 - Oda (maler, Esbjerg), s. 66
- Petersen, Grethe Carlslund (historiker, Esbjerg), s. 84-111
 - Hans Marius (bygmester, Vorbasse), s. 52
 - Jes (gdr., Vorbasse), s. 61
 Petrus, G. (tømmermester, Ribe), s. 388
 Pontoppidan (herredsfuldægting, Ribe), s. 380
 Poulsdatter, Dorthé (Grindsted Dal), s. 332, 341
 Poulsen, Hans (Grindsted), s. 334, 338, 341
- Rahr, Jens (Ribe), s. 402
 Ramsing (præst, Darum), s. 368
 Rannek, Maren Chrestensdatter (Oksby), s. 26
 Rasmussen, Jørgen (husmand, Seem), s. 224-225, 226
 - J. Hedegård (skoleinsp., Darum), s. 362-364
 Raunkjær, N. (gdr., Lyne), s. 201-203
 - N. (gdr., Lyne), s. 206
 Rehtnagel (snedker, Holsted), s. 379
 Rohde, Christian (toldassistent), s. 336, 341
 Rosenørn, Margrethe (Kærgård), s. 362
 Rusk, Jens Hansen (præst, Lønne), s. 19, 24, 27
- Schmidt, August F. (lokalhistoriker), s. 87, 89, 90
 - Niels (hyrde, Langli), s. 361
 - Ole J. (gdr., Kvong), s. 203, 213
 Schou (sognepræst, Aal), s. 10, 309
 Schrøder (Askov), s. 379
 Selewski, Elisabeth (tysk flygtning, Holsted), s. 221-222
 Sillesen, Peder (Sadderup), s. 351-355
 Simonsen, Hans (Mandø), s. 401-402
 Sindberg, H. (tømmerhandler, Ølgod), s. 201, 203
 Skrædder, Didrik, s. 26
 Skyttes, Anne (Toftnæs), s. 20
 Smidt (gdm., Søvigård), s. 371
 Spangsbjerg, Hans Madsen, s. 96
 Spliids, Maren (Ribe), s. 26
 Stemann, G. (stiftamtmand, Ribe), s. 391
 Svendsdatter, Kjersten (Darum), s. 365
- Svendsen, Kjeld (gdm., Darum), s. 365
 Svendstrup, J. (gdr., Barslund), s. 201, 203
 Svenningsen, H. B. (Nr. Nebel), s. 211
 Søegaard, Thyge J. (højskolelærer), s. 89, 90
 Sølling (provst, Grindsted), s. 332, 335, 336, 338, 341
 Søndergaard, Steffen M. (arkitekt, Askov), s. 169-174, 384-387
 Sørensen, Gertrud (Vong), s. 25
 Sørensen (gdr., St. Hedebo), s. 378
 - Ane Kirstine (Aal), s. 191-192
 - Daniel (gdr., Aal), s. 191-193, 323
 - Dynes, s. 20
 - Frode (gdr., Aal), s. 5-18, 185-198, 304-325
 - Gudrun (Borre, Aal), s. 312-313, 317
 - Harald (Borre, Aal), s. 196-197, 311-312, 318, 325
 - Jakob (gårdmand, Borre), s. 6-14
 - Jens (gdr., Ølgod), s. 203
 - Jensine Pedrea (Borre, Aal), s. 8f
 - Jensinus Petrus (J P), (gdr., Aal), s. 8-18, 184-198, 304-325
 - Jeppe Chr. (Langli), s. 357, 360
 - Maren (Borre), s. 9-11
 - Maren (Valsbøl), s. 185, 193, 195
 - Marie (Borre, Aal), s. 184-198, 304-325
 - N. (gdr., Adsbøl), s. 201, 203
 - Niels (betjent, Darum), s. 363
 - Sigrid (Borre, Aal), s. 312, 315, 317, 325
 - Stine (Borre, Aal), s. 323
 - Svend (Borre, Aal), s. 185, 196, 311, 319, 323, 324
 - Søren (MF, Nr. Nebel), s. 203, 205, 207, 208
 - Th. (vaskeriejer, København), s. 357-361
 - Thue (Borre), s. 7
- Teilmann, Andreas Charles de (Kærgård), s. 230-231
 - Tøger de (Endrupholm), s. 230
 - Tøger Reenberg de (etatsråd, Endrupholm), s. 229-231
 Termansen, Jakob (gdm., Jægum), s. 11
 - N. J. (MF, Læborg), s. 379
 Terp Kristian (gdr., Vorbasse), s. 56, 59

- Thomasdatter, Dorthea (Darum), s. 363
- Thomasen, Jens (Hejnsvig), s. 159
- Thomsen, Carl (overbibliotekar, Esbjerg), s. 67
- Jens (Fugdal), s. 158
 - Johannes (Vorbasse), s. 56
 - M. C. (lærer, Vorbasse), s. 60
 - Mads (lærer, Vreuderup), s. 350-351
- Thorup, Peter Nicolai (rektor, Ribe), s. 232-233, 389
- Thuesen, Christen (Østergård, Fåborg), s. 404
- Tobiasen, Karen (Aal), s. 190
- Poul (gdr., Billumvad), s. 323
- Tobiesen (gdr., Ho), s. 361
- Chr. (papirhandler, Esbjerg), s. 63
- Treu, Ferdinand Ulrik (præst, Vorbasse), s. 160-164
- Tønning (fru, Vorbasse), s. 60
- Tørnsø, Kim (cand.phil., Højbjerg), s. 19-30
- Urne von (amtmand, Ribe), s. 223
- Vedel, Anders Sørensen (Ribe), s. 229
- Vilhelm (præst, Ribe), s. 229
- Wallner, Karl (tysk flygtning, Holsted), s. 218-219
- Wandall (sognepræst, Vorbasse), s. 155, 164
- Weis, A. (murer, Lunde), s. 202, 213
- Westergaard, M. K. M. (lærer, Ansager), s. 346
- Windfeld, Jens Stockholm (Hesselmed), s. 9, 192
- With Johs. Nicolai (præst, Vorbasse), s. 53f, 61
- Wulff, Hans (Elkærholm), s. 232
- Øllgaard, Terman (kancelliråd, Bramming), s. 229
- Øllgård, Holger (lærer, Hejbøl), s. 210
- Østergaard, K. Høgsbro (præst, Aastrup), s. 218, 246-247, 292-293
- Stedregister**
- Aal, s. 6-10, 12, 18, 97, 99, 100-101, 188, 193, 197, 314, 317, 321, 323
- Adsbøl, s. 201, 349, 371, 376
- Alme, s. 60
- Andrup, s. 372
- Ansager, s. 346-347
- Arnvangsgård, s. 230
- Askjær, s. 52
- Askov, s. 346, 379, 384-387
- Balle, s. 39
- Bandsbjerg, s. 21
- Barslund, Hoven sogn, s. 201, 210, 213
- Baunhøj teglværk, s. 191, 197
- Bested, s. 31-34
- Billum, s. 6, 12, 197, 371
- Billumvad, s. 13, 323
- Billund, s. 50, 58
- Bjerrum, s. 202, 206
- Bjølund plantage, s. 221
- Blaksmark, s. 197
- Bobøl, s. 216
- Boldesager, s. 352
- Bolkær, s. 104
- Borre, Aal sogn, s. 5-10, 13, 17, 184-185, 188, 195-197, 304-323
- Borris, s. 33, 39
- Bramming, s. 33, 97, 378-381
- Bramming hovedgård, s. 229, 293
- Broeng, Aal sogn, s. 10
- Bække, s. 49
- Bølling herred, s. 33
- Børsmose, s. 103
- Damsminde, Aal sogn, s. 10
- Darum, s. 99, 362-384
- Debel, Fåborg sogn, s. 348
- Donslund, s. 200, 207
- Dybvadsgård, Lunde sogn, s. 213
- Dyreby, s. 149, 152-153
- Egknud, Ølgod, s. 210
- Endrupholm, s. 96, 230-231, 396
- Esbjerg, s. 13, 18, 54, 63-83, 84, 168, 199-200, 202, 218, 220, 293, 294-302, 349-350, 357, 383
- Estrup, Malt sogn, s. 228-238
- Fanø, s. 86, 96, 99, 104, 106
- Farup, s. 27
- Faurlund, Seem sogn, s. 223-227
- Fiilsø, s. 145-147, 149-150
- Fitting, s. 50, 51, 54, 59, 60
- Fousing, s. 60
- Frøstrup, Lunde sogn, s. 202, 207-208, 211
- Fugdahl, Hejnsvig sogn, s. 53-54, 158
- Fuglsig, Fåborg sogn, s. 348
- Funder, s. 39
- Fussingø, s. 39
- Føvling, s. 216
- Føvling hede, s. 226
- Fåborg, s. 404, 406
- Fåresø, s. 314
- Galtrup, s. 324
- Gammeltoftegård, Henne sogn, s. 145, 147, 149, 153
- Ganderup, s. 374
- Gesten, s. 373
- Gilbjerg, s. 56, 332, 341
- Gjedbjerg, s. 314
- Gjern herred, s. 39
- Gjesing, s. 87, 103
- Glejbjerg, s. 291-293
- Glibstrup, Lyhne sogn, s. 202, 208, 213
- Gredstedbro, s. 245
- Grene, Aastrup sogn, s. 155-159, 160, 168, 348
- Grimlund, s. 210
- Grimstrup, s. 98, 100-103
- Grindsted, s. 56, 59-60, 332, 334, 339
- Grindsted Dal, 326-341
- Grønfeldt, s. 201, 210, 212-213
- Gunderup, s. 98, 103
- Gørding, s. 323
- Gørding herred, s. 378
- Gørdinglund, s. 98
- Hassing herred, s. 32-32
- Haurum, s. 39
- Hejbøl, s. 210
- Hejnsvig, s. 53, 59-60, 157, 164, 326, 332, 334
- Hemmet, s. 346, 355
- Hesselmed, s. 9, 306
- Hids herred, s. 39
- Hjerting, s. 87, 96, 99-100, 102-104, 360, 370, 401
- Hjortkær, s. 24
- Ho, s. 7, 10, 357
- Ho bugt, s. 197, 294
- Holsted, s. 216-222, 246, 354, 373, 375,

- 379, 404
 Horne, s. 154, 246
 Hostrup, s. 19-20, 28
 Houlbjerg herred, s. 39
 Houstrup, s. 149
 Hoven, s. 201-204, 207, 210, 213, 344-355
 Hunderup, s. 364
 Hvidding, s. 395-396, 398
 Hvilested kro, s. 308
- Janderup, s. 147, 349
 Jerne, s. 33, 39
 Jerrig, s. 339, 341
 Jyllerup, Aarre sogn, s. 346-348
 Jægum, s. 11-12
- Kallesmærsk hede, s. 313
 Kastkær, Lunde sogn, s. 154
 Kjelst, s. 13, 25-26
 Knaplund, s. 214
 Knude, Lyhne sogn, s. 206
 Korresand, s. 401-402
 Krog, s. 167
 Krogsgård, s. 96
 Krusbjerg, s. 210
 Kvong, s. 201-202, 204, 208-209, 211, 213
 Kvong Østermark, s. 354-356
 Kærup, s. 96
- Ladelund landbrugsskole, s. 311
 Langli, s. 357-361
 Letbæk Mølle, s. 378
 Lifstrup, s. 96, 99, 103
 Lille Hejbøl, Ølgod, s. 210
 Lindeballe sogn, s. 167
 Lindknud, s. 3-5, 291
 Lunde, s. 199-215, 201, 202, 205, 207-209
 Lustrup Birk, s. 394-398
 Lydum, s. 205-206, 208, 211
 Lyhne, s. 201-203, 213
 Læborg, s. 379
 Lønne, s. 19, 33, 37-38, 42, 104
- Malt, s. 234
 Mandø, s. 396, 398, 401-402
- Nebel, s. 34, 39, 42, 51, 57-58, 60-61, 104
 Nordby, s. 86, 96
- Nr. Nebel, s. 56, 200, 202, 204-206, 208, 211, 316
 Nr. Snede, s. 327, 337, 340
 Nr. Tarp, Lunde sogn, s. 145
 Nymindegab, s. 149, 200
 Næsbjerg, s. 145, 151
 Nørholm, s. 6, 96, 231
 Nørvang, s. 213
 Nørå, s. 100
- Oksby, s. 25, 361, 394, 396, 398
 Oksby, Øster, s. 357
 Oksbøl, s. 8-11, 18, 188, 191-192, 304-308, 312, 321
 Oksvang, s. 372
 Omme, s. 334
 Orten, s. 207
 Outrup, s. 147
- Præstbøl, s. 104
 Påbøl, Hoven sogn, s. 210
- Refsing, Gjesten sogn, s. 157
 Ribe, s. 24-26, 28, 31, 33, 55, 95, 98-99, 104, 157, 168, 172, 204, 208, 218, 223, 229-230, 232-233, 239, 245, 336, 364, 367, 369, 372, 378-379, 380, 382, 388-392, 394-395, 398, 402, 408
 Ribe amt, 84, 86, 91, 100, 103
 Ribe domkirke, s. 174-183
 Ribe Kærgård, s. 230, 239-244
 Ringkøbing, s. 204, 208, 210
 Rousthøje, s. 96, 100, 106, 353
 Rømø, s. 394, 398-399, 401-402
- Sadderup, s. 351-352
 Sdr. Lourup, s. 105
 Sdr. Vium, s. 202, 205
 Sdr. Omme, s. 199-215
 Seem, s. 99, 103, 223-224, 226-227, 394
 Seem mark, s. 226-227
 Sejstrup, s. 96, 99, 100, 102, 104
 Sig, s. 7-10, 100
 Sjælborg, s. 20
 Skads herred, s. 230
 Skallebæk mølle, s. 227
 Skanderup, s. 49, 60
 Skast, s. 19, 24
 Skast herred, s. 31, 33, 91-92, 104-105
 Skjern, s. 295
 Skjoldbjerg, s. 50-51, 54, 60
 Skjødstrup, s. 18, 309
- Skorup, s. 39
 Skødstrup, s. 26
 Slavs herred, s. 339, 341
 Snebjerg, s. 226
 Sneum, s. 90, 102
 Spangsbjerg, s. 324, 383
 Starup, s. 382
 Stilbjerg, Hejnsvig sogn, s. 341
 Strellev, s. 201, 203, 208, 212-213
 St. Darum, s. 87, 104
 Sædding, s. 96, 100, 103
 Sønderhede, s. 57, 60
 Sønderhø, s. 103, 363
 Sønderriis, s. 96
 Sønderskov, Folding sogn, s. 169-173
 Sønderup, s. 60
- Tanderup kirkeby, s. 99, 103
 Tange, s. 7
 Tarm, s. 208, 295
 Tarp, s. 26, 206
 Tarpbage, s. 371
 Tastrup v. Sig, s. 6
 Tjæreborg, s. 104, 226-227, 349, 378
 Tobøl, s. 87
 Toftnæs, s. 20
 Tradsborg, Tjæreborg sogn, s. 226
 Troldhede, s. 53
 Trøllund, s. 336, 339, 341
 Tømmerby, s. 362, 373
- Valsbøl, s. 185
 Vamdrup, s. 60
 Varde, s. 6, 20, 24-26, 28, 30, 99, 100, 102, 119, 152, 155, 164, 186, 192, 199, 212, 214, 231, 291, 293, 295, 307, 310, 312, 314, 316, 326, 337, 353-354, 360, 363, 378-380, 392
 Varde syssel, s. 33
 Vejen, s. 172, 375
 Vejen mølle, s. 233
 Vejers, s. 87, 295
 Vester Holsted, s. 221
 Vester Horne herred, s. 20, 22, 25, 92-93, 98, 104-105, 394-395
 Vester Nykirke, s. 31, 33-36, 38, 42
 Vestterp, s. 97-99, 104, 107-110
 Vilslev, s. 87, 104, 365, 378
 Vognslund hede, s. 210
 Vong, s. 24-25, 100
 Vorbasse, s. 49-62, 155-159, 160-168
 Vrenderup, Fåborg sogn, s. 350-351

- Yderik, Thorstrup sogn, s. 354
- Ølgod, s. 33, 39, 199-215, 201-202, 347, 365
- Ølgod øster sogn, s. 210
- Ølluffgård, s. 96
- Ørbæk, s. 201, 204, 212
- Ørslev, s. 55
- Øse, s. 28
- Øster Nykirke, s. 31, 33, 36-38, 42
- Ådum, s. 33, 38-39, 42
- Årre, s. 97, 99-101
- Åsted, s. 206, 213
- Åstrup, s. 216-222, 246, 292, 344
- Emneregister**
2. verdenskrig: s. 294-303 (Esbjerg)
- arkitekturhistorie: s. 169-174 (Sønder-
skov, 18 årh.), 239-244 (Ribe Kjær-
gård, middelalder), 384-387 (-Bjer-
get-, Askov, 20. årh.)
- arkivvæsen: s. 124-143, 258-282, 426-
445.
- besættelsestiden: s. 216-22 (Holsted
/Aastrup)
- biblioteker: s. 228-238 (Estrup, 18
årh.)
- erindringer: s. 184-198, 304-325 (Aal,
19/20. årh.), s. 362-383 (Darum, 19.
årh.)
- fattigvæsen: s. 155-159 (Vorbasse, 19.
årh.)
- flygtninge: s. 216-222 (Holsted/Aa-
strup, 20. årh.)
- foreningsliv: s. 388-393 (Ribe, 19. årh.)
- hekse: s. 19-30 (Ribe amt, 16/17 årh.)
- herregårdshistorie: s. 169-174 (Søn-
derskov, 18. årh.), 228-238 (Estrup,
18. årh.), 239-244 (Ribe Kjærgård,
middelalderen)
- historisk litteratur, Ribe amt: s. 112-118 (1986), 248-253 (1987),
415-420 (1988)
- jernbanehistorie: s. 199-215 (Sdr. Om-
me, Ølgod, Lunde, 20. årh.)
- kirkehistorie: s. 160-168 (Vorbasse, 18/
19. årh.)
- kirkeinventar: 31-48 (Ribe amt, 17.
årh.), 174-183 (Ribe domkirke, 16.
årh.)
- kunsthistorie: s. 63-83 (R. Storm Pe-
tersen), 31-48 (kirkeinventar)
- krigshistorie: s. 404-407 (1864-krigen)
- landbrugshistorie: s. 5-18 (Aal, 19/20.
årh.), 84-111 (Ribe amt, 18. årh.),
145-154 (Henne, 19/20. årh.),
184-198 (Aal, 20. årh.), 223-227 (Se-
em, 18. årh.), 304-325 (Aal, 20. årh.),
357-361 (Ho, 20. årh.), 362-383 (Da-
rum, 19. årh.)
- landsbyfællesskab: s. 84-111 (Ribe
amt, 18. årh.)
- magi: s. 19-30 (Ribe amt, 16/17 årh.),
408-414 (Ribe, 8. årh.)
- nekrologer: s. 245 (Svend Mogensen),
246-247 (K. Høgsbro Østergaard)
- politisk historie: s. 376-382 (Darum,
19. årh.)
- relikvier: s. 147-183 (Ribe domkirke,
16. årh.)
- retshistorie: s. 19-30 (heksesager,
16/17. årh.), 326-341 (smuglersag,
18. årh.), 394-403 (strandingssag,
18. årh.)
- rune-indskrift: s. 408-414 (Ribe, 8.
årh.)
- skolehistorie: s. 342-356 (Ribe amt,
19. årh.), 365-367 (Darum, 19. årh.)
- sociale forhold: s. 155-159 (Vorbasse,
19. årh.), 160-168 (Vorbasse, 18/19
årh.)
- strandinge: s. 394-403 (Mandø, 18.
årh.)
- sundhedsvæsen: s. 408-414 (Ribe, 8.
årh.)
- toldhistorie: s. 326-341 (Grindsted,
18. årh.)
- vækkelsesbevægelser: s. 49-62 (Vor-
basse, 19/20. årh.)

Fra Ribe Amt

Bind XXIV

**Historisk Samfund for Ribe Amt
1987-1989**

Indhold bind XXIV

<i>Beck, Musse:</i> Agterskib på afveje · og hvad det kan føre med sig	394-403
<i>Berggild, Merete og Jensen, Jens:</i> »Nykirkemesteren« · Jens Mortensen og hans træskærerarbejder i jyske kirker omkring midten af 1600-tallet	31-48
<i>Bruhn, Verner:</i> Bomber over Esbjerg · et 50-års minde	294-303
<i>Broch, Jørgen:</i> Robert Storm Petersen og Centralbiblioteket i Esbjerg	63-83
<i>Hald, Carsten Teilman:</i> Et vestjysk herregårdsbibliotek	228-238
<i>Hansen, Steen Ivan:</i> Om det middelalderlige stenhus på Ribe Kjærgård	239-244
<i>Ipsen, L. G.:</i> Flygtninge i Holsted og Aastrup	216-222
<i>Jensen, Valdemar Dalgård:</i> Træk fra min mors barndoms- og ungdomstid	145-154
<i>Jessen, Hans:</i> »En fattig og huusarm families datter« · En afgørelse af Vorbasse-Grene fattigkommission i 1807	155-159
<i>Larsen, Hans Jørgen L.:</i> Årbogens nye udseende	3-4
<i>Larsen, Hans Jørgen L.:</i> Årbogens forside	291-293
<i>Lind, Johs.:</i> Begravede i Vorbasse fra 1755 til 1813	160-168
<i>Lind, Johs.:</i> Razzia i Grindsted Dal	326-341
<i>Madsen, Per Kristian:</i> En senmiddelalderlig klukflaske fra Ribe domkirke	174-183
<i>Manø, Søren:</i> Den sporløse jernbane Sdr. Omme-Ølgod-Lunde banen	199-215
<i>Manø, Søren:</i> Salget af øen Langli 1913	357-361
<i>Mathiasen, Ejner:</i> Indre Mission i Vorbasse	49-62
<i>Mulvad, Søren:</i> Faurlund - en husmandskoloni	223-227
<i>Mørup, Poul Erik:</i> Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe	408-414
<i>Nielsen, Ane Marie og Redaktionen:</i> En ligtale over en dansk soldat, død i preussisk krigsfangenskab i 1864	404-407
<i>Paludan, Anna Margrethe:</i> Ribe Byes forenede Klub-selskab ca. 1800-1840	388-393

<i>Pedersen, Olga</i> : Vestjyske vinterlærere, årgang 1886	342-356
<i>Pedersen, P. K.</i> : Erindringer	365-383
<i>Petersen, Grethe Carlslund</i> : Landsbystyre og fællesskab i det 18. århundrede · belyst gennem vider og vedtægter	84-111
<i>Rasmussen, Jens Hedegård</i> : Glimt fra Darum i 1800-tallet	362-364
<i>Søndergaard, Steffen M.</i> : Salen på Sønderskov	169-173
<i>Søndergaard, Steffen M.</i> : »Bjerget« i Askov	384-387
<i>Sørensen, Frode</i> : Bønder i Borre 1870-1914 - et tidsbillede fra Aal sogn	5-18
<i>Sørensen, Frode</i> : »Mens som barnet på landet jeg var hjemme«	184-198
<i>Sørensen, Frode</i> : Erindringsbilleder og Eftertanker	304-325
<i>Tørnsø, Kim</i> : Vestjysk folkemagi i 15-1600-tallet	19-30
Historisk litteratur om Ribe amt 1986	112-118
Historisk litteratur om Ribe amt 1987	248-253
Historisk litteratur om Ribe amt 1988	415-420
H. K. Kristensen prisen 1987	119
Nekrologer: Svend Mogensen	245
Nekrologer: Knud Høgsbro Østergaard	246
Foreningens virksomhed 1986-87	120-123
Foreningens virksomhed 1987-88	254-257
Foreningens virksomhed 1988-89	421-425
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1986	124-143
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1987	265-282
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver 1988	429-445
Registre til bind XXIV, 1987-1989	446-452

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Bestyrelse

Formand: Museumsinspektør Søren Manøe,
Solvænget 107, 6870 Ølgod, tlf. 75245011 (Ølgod museum).

Redaktør: Cand.mag. Hans Jørgen L. Larsen,
Faurskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75388031.

Kasserer: Studielektor Jens Chr. Nielsen,
Jerrigsvej 23 B, 6710 Esbjerg V, tlf. 75157321.
Amtskommunaldirektør C. H. Dons Christensen,
Tørnskadevænget 8, 6760 Ribe, tlf. 75422355.

Pastor Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75361497.
Købmand Johs. Godsk Hansen,
Søndergade 50, 6650 Brørup, tlf. 75381114.
Lærer E. Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Oumbøl, 6800 Varde, tlf. 75264116.

Suppleanter: Skoleinspektør Sv. E. Tygesen,
Stadionvej 4A, 6623 Vorbasse, tlf. 75333139.
Skoleinspektør J. Hedegård Rasmussen,
Alsædtægten 12, 6740 Bramming, tlf. 75179330.

Redaktion Hans Jørgen L. Larsen,
Faurskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup, tlf. 75388031.
Agner Frandsen,
Kirkevej 7, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75361497.
Jens Kusk,
Jens Kuskvej 1, 6731 Tjæreborg, tlf. 75175103.

Ekspedition

og kasse Ejvind Busk Jensen,
Gl. Præstevej 16, Oumbøl, 6800 Varde, tlf. 75264116.

Gironummer: 6043194.

Kontingent: 100 kr.

Indhold

Hans Jørgen L. Larsen:	
Årbogens forside	291
Verner Bruhn:	
Bomber over Esbjerg - et 50-års minde	294
Frode Sørensen:	
Erindringsbilleder og Eftertanker	304
Johs. Lind:	
Razzia i Grindsted Dal	326
Olga Pedersen:	
Vestjyske vinterlærere, årgang 1886	342
Søren Manøe:	
Salget af øen Langli 1913	357
Jens Hedegård Rasmussen:	
Glimt fra Darum i 1800-tallet	362
P. K. Pedersen:	
Erindringer	365
Steffen M. Søndergaard:	
»Bjerget« i Askov	384
Anna Margrethe Paludan:	
Ribe Byes forenede Klub-selskab ca. 1800-1840	388
Musse Beck:	
Agterskib på afveje - og hvad det kan føre med sig	394
Ane Marie Nielsen og redaktionen:	
En ligtale over en dansk soldat, død i preussisk krigsfangenskab i 1864	404
Poul Erik Mørup:	
Lægelig runemagi i 700-tallets Ribe	408
Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt	415
Beretning for året 1988	421
Regnskabet for året 1988	424
Fra de lokalhistoriske arkivers arbejdsmark i Ribe amt i 1988	426
Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver	429
Registre til bind XXIV	446